

**Alakoulun ensimmäisen luokan oppilaiden käsityksiä
uskonnoista ja uskontoihin liittyvistä asioista**

Essi Mitronen

Kasvatustieteen pro gradu -tutkielma
Jyväskylän yliopisto
Kokkolan yliopistokeskus Chydenius
Luokanopettajien aikuiskoulutus
Kevät 2016

TIIVISTELMÄ

Mitronen, Essi. 2016. Alakoulun ensimmäisen luokan oppilaiden käsityksiä uskonnoista ja uskontoihin liittyvistä asioista. Kasvatustieteen pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto. Kokkolan yliopistokeskus Chydenius. 115 sivua ja yksi liite.

Tässä tutkimuksessa tavoitteena on selvittää, millaisia käsityksiä ensimmäisen luokan oppilailla on uskonnoista ja uskontoihin liittyvistä asioista. Aineisto koostuu seitsemän pääkaupunkiseudulla asuvan ja evankelisluterilaiseen uskonnon opetukseen osallistuvan lapsen haastattelusta. Aineisto on analysoitu ja kuvattu fenomenografisen lähestymistavan mukaisesti.

Teoriaosiossa tarkastellaan ensin suomalaisen yhteiskunnan ja koulumaailman tilaa monikulttuurisesta sekä uskonnollisesta näkökulmasta. Sen jälkeen esitellään sitä, millainen on alkuopetusikäisen lapsen uskonnollinen maailma. Aihepiiriä tarkastellaan kehitysteoreettisista sekä tutkimuksellisista näkökulmista.

Tuloksissa selvisi, että tähän tutkimukseen osallistuneilla lapsilla oli kaikkein eniten käsityksiä omaan uskontoonsa, kristinuskoon, liittyen. Toiseksi eniten lapsilla oli käsityksiä islamista. Lapset lähestyivät muita uskontoja usein sitä kautta, millaisia eroavaisuuksia niissä on omaan uskontoon suhteutettuna. Huomiot sekä omasta että muista uskonnoista liittyivät usein sellaisiin piirteisiin, jotka voi havaita ulospäin. Näitä olivat muun muassa uskontoihin liittyvät tavat sekä ulkoiseen olemukseen liittyvät tekijät. Uskontojen ideologisella ja opillisella puolella monesti nousivat esiin eksistentiaaliin kysymyksiin, kuten kuolemanjälkeiseen elämään ja maailman syntyyn, liittyvät käsitykset. Lapset suhtautuivat varsin myönteisesti muihin uskontoihin ja niiden edustajiin, eikä suhtautuminen omaan uskontoon suhteessa muihin uskontoihin ollut mustavalkoinen. Kristillisessä mielessä keskeinen opinkohta, Jeesuksen kuolema ristillä ihmiskunnan syntien sovittamiseksi, ei noussut esiin.

Asiasanat: uskonnolliset käsitykset, uskonnollinen kehitys, fenomenografia

SISÄLTÖ

1	JOHDANTO	5
2	USKONNOT SUOMESSA	7
	2.1 Suomen monikulttuurisuus	7
	2.2 Suomalaisten uskonnollisuus	10
	2.3 Uskonnot koulumaailmassa	13
	2.3.1 Esimerkkinä Islam	15
3	LAPSEN USKONNOLLINEN MAAILMA	17
	3.1 Lapsen uskonnollinen ajattelu tutkimuksessa	17
	3.1.1 Piagetilaiset tutkimukset	18
	3.1.2 Neo-piagetilaiset tutkimukset	20
	3.1.3 Uusi aalto	22
	3.2 Yleiskuva alkuopetusikäisen uskonnollisuudesta	23
4	TUTKIMUSTEHTÄVÄ	26
5	TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN	27
	5.1 Lähestymistapana fenomenografia	27
	5.2 Haastattelurungon rakentaminen	30
	5.3 Aineistonkeruu	32
	5.4 Tutkittavat	33
	5.5 Haastateltavana lapsi	34
	5.6 Aineiston analyysi	37
	5.6.1 Yleisiä linjoja ja tulkintakriteerejä	37
	5.6.2 Analyysipolku	41
	5.7 Eettiset ratkaisut ja luotettavuustarkastelu	49
6	TUTKIMUSTULOKSET	55

6.1	Huomioita ylemmän tason kategorioihin liittyen.....	55
6.2	Haastateltavien uskonnollisesta taustasta.....	56
6.3	Ylemmän tason kategoriat.....	58
6.3.1	Avun- ja turvansaanti.....	59
6.3.2	Ulkonäkö ja etnisyys.....	60
6.3.3	Uskontoon kuuluminen.....	62
6.3.4	Eksistentiaaliset kysymykset.....	64
6.3.5	Uskominen.....	70
6.3.6	Jumala.....	70
6.3.7	Raamatun henkilöt ja kertomukset.....	73
6.3.8	Uskonto oppiaineena.....	74
6.3.9	Reunaehdot.....	75
6.3.10	Totuudellisuus.....	78
6.3.11	Uskonnot toisiinsa nähden.....	81
6.3.12	Tavat.....	84
6.3.13	Etiikka.....	88
6.4	Tulosten tarkastelu.....	89
7	POHDINTA.....	96
7.1	Lasten moninaiset käsitykset.....	96
7.2	Tutkimuksen arviointi ja jatkotutkimushaasteet.....	101
	LÄHTEET.....	107
	LIITTEET.....	116
	HAASTATTELURUNKO.....	116

1 JOHDANTO

Luterilaisesta kirkosta erotaan tasaista tahtia ja maallistuminen on eurooppalaisessa hyvinvointiyhteiskunnassamme melko tavallista. Kuitenkin samaan aikaan on aistittavissa niin sanottua henkistymistä. Useat eri haastattelututkimukset nimittäin osoittavat, että kahden viimeisen vuosikymmenen aikana uskonnollisuus Euroopassa on lisääntynyt, vaikkakaan ei välttämättä sellaisessa muodossa, mikä hyödyttäisi valtakirkkoja (Komulainen 2009, 14). Uushenkinen uskonnollisuus, joka saattaa olla hyvinkin "synkretistinen sekasoppa", saattaa nimittäin ammentaa piirteitä melkein mistä tahansa, kuten perinteisestä kristillisyydestä, itämaisista uskonnoista, läntisestä esoteriasta tai vaikkapa populaaripsykologiasta (Hiltunen 2009, 50). Muun muassa globalisaatio ja lisääntyvä monikulttuurisuus ovat siis saaneet aikaan sen, että ihmiset ovat tietoisia erilaisista uskonnollisista virtauksista, ja monesti omassa tuttavapiirissä on jo ihmisiä, joiden elämänkatsomukset saattavat olla mitä erilaisimpia. Nämä tekijät vaikuttavat paljolti siihen, että yhden uskonnon ainoana oikeana totuutena pitäminen vaatii entistä enemmän rohkeutta. Muun muassa edellä mainittujen ilmiöiden vuoksi kiinnostuin selvittämään, mitä postmodernissa suomalaisessa yhteiskunnassamme elävät lapset ajattelevat Jumalasta.

Sen lisäksi, että uskonnollisessa kentässä on tapahtunut muutoksia jo ihan kansuomalaisten parissa, ovat ilman muuta myös muun muassa maahanmuutto ja vaikkapa Syyrian epävakaa tilanteesta seurannut pakolaistulva lisänneet uskonnollista moninaisuutta niin suomalaisessa yhteiskunnassa kuin koulu- maailmassakin. On selvää, että suomalaiset koulut ja luokkahuoneet ovat yhä enenevässä määrin kulttuurisen kohtaamisen paikkoja (Soininen 2006, 7). Sama pätee eittämättä myös uskontojen suhteen. Aikaisemmin uskontojen rinnakkaiseloon liittyvät kysymykset ovat olleet ajankohtaisia etupäässä pääkaupunkiseudulla ja vaikkapa niillä paikkakunnilla, joissa sijaitsee vastaanottokeskuk-

sia. Epäilemättä aihepiiri kuitenkin ajankohtaistuu vähitellen myös muualla Suomessa.

Komulaisen mukaan länsimaiselle kulttuurille erityinen piirre on se, että uskonto erotetaan omaksi elämänalueekseen (Komulainen 2009, 20). Sen sijaan maahanmuuttajanuorten identiteettiä koskeva tutkimus osoitti, että suurin osa tutkimukseen osallistuneista maahanmuuttajanuorista korosti uskonnon olevan tärkeä ja keskeinen osa heidän identiteettiään (Kallioniemi 2008b, 100). Edelleen esimerkiksi muslimiperheille uskonnon rooli on paljon merkittävämpi kuin suomalaisille, ja siksi heillä on myös vaatimuksia kouluille (Kauppila 2006, 61). Uskontoihin liittyviä kysymyksiä ei siis yksinkertaisesti voi sivuuttaa koulu- maailmassa. Ne on huomioitava niin rakenteiden kuin toimijoiden (lapset ja koulun henkilökunta) tasolla.

Kaiken kaikkiaan lapset kohtaavat ja tulevat yhä enenevässä määrin kohtaamaan uskontoihin liittyviä kysymyksiä niin koulussa kuin vapaa-ajallaankin. Näin ollen myös koulumaailmassa on pohdittava sitä, varustaako koulun antama opetus ja kasvatustapa lapsia toimimaan moniuskontoisissa ympäristöissä. Lapset ovat koulukontekstissa tärkeimpiä toimijoita – heitä varten opetusta ja kasvatusta kouluissa ylipäätään järjestetään. Tässä tutkimuksessa tutkimuksen kohteena onkin nimenomaan lasten, ensimmäisen luokan oppilaiden, käsitykset uskonnoista ja uskontoihin liittyvistä asioista. Uskon, että lasten omien käsitysten kartoittaminen tuo tärkeän näkökulman tähän ajankohtaiseen aihepiiriin.

2 USKONNOT SUOMESSA

Tässä ensimmäisessä teorialuvussani pyrin luomaan kokonaiskuvaa siitä, millainen on uskonnollisesta viitekehyksestä tarkasteltuna se yhteiskunnallinen ja koulumaailman tilanne, jossa tutkimukseeni haastatteleman lapset tuolloin elivät ja jolla on oma vaikutuksensa lasten käsitysten muotoutumiseen. Koska tutkimukseni aineisto on kerätty vuonna 2012, en ole käyttänyt sitä uudempaa kirjallisuutta kuvatessani tuolloista uskonnollista tilannetta suomalaisessa yhteiskunnassa ja koulumaailmassa. Uskon kuitenkin, että valtaosa niistä luonnehdinnoista, joita tässä esitän suomalaisen yhteiskunnan ja koulumaailman uskonnollisesta kentästä, on edelleen relevantteja. Monikulttuurisuus on osaltaan lisännyt uskontojen moninaisuutta Suomessa ja aloitan tarkasteluni siitä. Sen jälkeen kuvaan suomalaisten uskonnollisuutta muun muassa siinä tapahtuneiden muutosten sekä keskeisten piirteiden kautta. Lopuksi siirryn tarkastellussani koulukontekstiin ja kuvaan muun muassa sitä, miten uskonnot näkyvät koulun arjessa.

2.1 Suomen monikulttuurisuus

Vuonna 1995 Suomesta tuli Euroopan Unionin jäsenmaa, mikä lisäsi ihmisten liikkuvuutta eri maiden välillä (Soininen 2006, 9). Suomi muuttuikin 1990-luvulla aikaisempaa huomattavasti monikulttuurisemmaksi (Kallioniemi 2008a, 12; Talib 2002, 18 - 19; Sakaranaho 2008, 167). Suomessa asuvien ulkomaalaisten määrä itse asiassa jopa kolminkertaistui 1990-luvulla edellisiin vuosikymmeniin verrattuna (Kallioniemi 2008a, 12). On toki sanottava, että jos Suomea verrataan moniin muihin eurooppalaisiin yhteiskuntiin kuten vaikkapa Saksaan tai Iso-Britanniaan, on maattamme vielä vaikea pitää aidosti monikulttuurisena yhteiskuntana (Kallioniemi 2008a, 12). Tässä tutkimuksessa Suomesta kuitenkin puhutaan monikulttuurisena. Monikulttuurisuus on nimittäin pysyvä ilmiö Suo-

messa (Soininen 2006, 9 - 10), ja epäilemättä sen merkitys jatkuvasti kasvaa enenevässä määrin.

Suomessa asuvien maahanmuuttajien joukko on hyvin heterogeeninen, ja suurin osa heistä asuu pääkaupunkiseudulla. (Kallioniemi 2008a, 12). Suurimmat yksittäiset kansalaisuusryhmät meillä muodostavat venäläiset ja virolaiset (Kallioniemi 2008a, 12), mutta melko paljon tänne on muuttanut väkeä myös Aasiasta ja Afrikasta (Soininen 2006, 9). Kaiken kaikkiaan Suomessa asuu ihmisiä yli 150 maasta (Kallioniemi 2008a, 13). Monikulttuurisuus on luonnollisesti lisännyt moninaisuutta myös Suomen uskonnollisessa kentässä.

Komulainen (2009) selventää, että enemmistö maahanmuuttajista on kristittyjä ja tarkemmin luonnehdittuna vieläpä sellaisia kristittyjä, jotka suhtautuvat vakavasti uskoonsa. Monet maahanmuuttajista ovat katolilaisia, mikä vahvistaa pieniä suomalaisia kirkkokuntia. (Komulainen 2009, 19.) Vaikka katolilaiset ja luterilaiset kuuluvat samaan uskontoon, kristinuskoon, on kyseisillä kirkkokunnilla myös erilaisia painotuksia ja eroja käytänteissä. Näin ollen myös kristillisperäisen maahanmuuton voi lopulta sanoa vähintään tuovan lisää väriä Suomen uskonnolliseen kenttään. Mitä sen sijaan muihin maailmanuskontoihin tulee, on mahdotonta esittää kattavaa ja täysin paikkansapitävää tilastotietoa, sillä useimmat maahanmuuttajista eivät Suomessa rekisteröidy jäseneksi mihinkään uskonnolliseen yhdyskuntaan (Komulainen 2009, 19). Tämä on hyvä pitää mielessä, vaikka esitän tässä Tilastokeskukselta peräisin olevia tietoja eri uskontoihin kuulumisesta. Huomattakoon, että tämän tutkimuksen haastatteluaineisto on kerätty vuonna 2012, ja siitä johtuen seuraavaksi esittämäni tilastotiedot ovat kyseiseltä vuodelta. Tilastokeskuksen tietojen mukaan vuonna 2012 Suomessa oli 4 251 545 kristinuskoon kuuluvaa ihmistä. Islamiin kuuluvia ilmoitettiin olevan 10 596 ja juutalaisia oli 1188 henkilöä. Buddhalaisuuteen kuului 538 ja hindulaisuuteen 96 suomalaista. Uskontokuntiin kuulumattomia Suomessa oli tuolloin puolestaan 1 139 730 ja muihin uskontokuntiin kuuluvia ilmoitettiin olevan 22 981 henkilöä.

Uskonto on merkittävä tekijä niin yhteiskunnallisesti kuin kulttuurisestikin (Helander 2003, 19). Kallioniemi (2008b) huomauttaa, että uskonto on itse asiassa kulttuurisen erilaisuuden pääulottuvuuksia. Uskontoa ei siis tule nähdä erillisenä osa-alueena. Se tulisi pikemminkin ymmärtää sosiaalisena, kulttuurisena ja poliittisena ilmiönä, ja siten sitä tulisi myös tarkastella muiden sosiaalisten kategorioiden yhteydessä. Uskomuksilla ja katsomuksilla on nimittäin tärkeä rooli yksilöiden ja yhteisöjen elämässä, ja useat arvojärjestelmät kumpuavat uskonnollisista uskomuksista. Uskontojen osuuteen onkin monikulttuurisessa yhteiskunnassa kiinnitetty entistä voimakkaampaa huomiota useissa Euroopan maissa. Uskontojen tarkasteluun liittyy kuitenkin valitettavan usein stereotypisointi, joka ei tee oikeutta uskonnollisten tulkintojen ja perinteiden moninaisuudelle. (Kallioniemi 2008b, 97.)

Talib (2002) valottaa, että *kulttuurilla* tarkoitetaan yleensä tieteen ja taiteen saavutusten summaa, joka voidaan laajasti ymmärrettynä nähdä tietyille väestöryhmälle ominaisina tapoina, tottumuksina ja uskomuksina. Kulttuuria määrittää olennaisesti aika ja paikka. *Monikulttuurisuus* identiteettiä määrittävänä käsitteenä on uudempi termi, ja se viittaa varsinkin koulumaailmassa siihen, että ihmisellä on mahdollisuus omaksua useampia identiteettejä ja kulttuureja (Talib 2002, 48). Tässä tutkimuksessa käytän käsitettä myös viittaamaan erilaisten kulttuurien olemassaoloon rinnakkain ja samassa kontekstissa. Talib (2002) kuvaa yksilön oman kulttuuri-identiteetin merkityksen korostuvan, kun joudutaan kohtaamisiin toisen kulttuurin edustajien kanssa. Omien arvojen ja identiteetin vertautuminen vieraaseen saattaa aiheuttaa yksilössä epävarmuutta ja halua minuuden suojelemiseen, jotka edelleen saattavat johtaa erojen korostamiseen. (Talib 2002, 46.) Kuten muualla, myös Suomessa on olemassa tiedostettu tai tiedostamaton etnisen hierarkian järjestelmä, ja meillä ei-toivottavien maahanmuuttajien kastissa ovat muun muassa somalit, arabit ja venäläiset. (Talib 2002, 36 - 49.) Puhutaankin käsitteestä kulttuurinen sopivuus ("cultural fit"), joka kuvastaa sitä, miten hyvin maahanmuuttajan ominaisuudet sopivat vas-

taanottavan yhteiskunnan normien kanssa yhteen (Liebkind 2001, 22). Talib (2002) tuo esiin ajatuksia herättävän esimerkin. Hän esittää, että yhtäältä Suomessa korostetaan esimerkiksi oman kielen ja kulttuurin säilyttämistä. Toisaalta asia ei todellisuudessa välttämättä ole yhtä kuin hyväntahtoinen retoriikka. Esimerkiksi Suomea täysin puhuva somalialaistaustainen lapsi tai nuori voisi hyvinkin omaksua monikulttuurisen identiteetin. Kuitenkin yhteiskunnan taolta tulevat piiloviestit vaikuttavat siihen, tuleeko näin tapahtumaan ja itseasiassa nämä tausta-asenteet saattavat jopa estää erilaisten vaihtoehtojen omaksumisen. (Talib 2002, 49.)

Suomalaisten suhtautuminen maahanmuuttajiin ei monesti ole täysin mutkaton ja varaukseton. Globalisaatio, markkinatalous ja maahanmuuttajuus yhdessä ovat luoneet epävarmuuden ilmapiiriä, joka näkyy esimerkiksi kilpailuna työpaikoista sekä huolena omasta ja perheen hyvinvoinnista (Talib 2002, 35). Monet yhteiskunnassamme käytävät arvokeskustelut liittyvätkin usein hyvinvointiyhteiskunnan peruspalvelujen ja resurssien jakamisen lähtökohtiin (Talib 2002, 34). Luonnollisesti Suomessa esiintyy myös syrjintää ja toisinaan jopa rasismia suhteessa maahanmuuttajiin. Valtaväestön suhtautuminen vaikuttaa siihen, miten vähemmistöt akkulturoituvat yhteiskuntaan (Liebkind 2001, 27). Täysin oma lukunsa on vielä tälläkin hetkellä, keväällä 2016, ajankohtaisena oleva Syyrian epävakaa tilanteen aiheuttama pakolaistulva, joka meillä Suomessa on herättänyt vahvoja mielipiteitä sekä puolesta että vastaan. Keskustelu on monissa kohdin kulminoitunut vastakkainasetteluun ja jopa vihapuheeseen ja -toimiin. Kaiken kaikkiaan on mahdotonta sanoa, mitä maahanmuuttajien uskonnollisuus tulee merkitsemään Suomen ja laajemmin koko Euroopan tulevaisuudelle (Komulainen 2009, 19).

2.2 Suomalaisten uskonnollisuus

Kallioniemi (2008a) valottaa, että aiemmin uskonnollisesti yhtenäinen Suomi on muuttunut selvästi monimuotoisemmaksi. Muutos uskonnollisuuden alueella

näkyä muun muassa kansainvälistymisenä, eriytymisenä ja privatisoitumisena, tunnustuskuntien rajojen katoamisena sekä tunteiden ja kokemusten painottumisena. Uskonnon privatisoituminen eli yksilöllistyminen liittyy itse asiassa laajempaan yhteiskunnalliseen muutokseen, jolle on tyypillistä halu yksilöllisyyteen ja sitoutumattomuuteen. (Kallioniemi 2008a, 13.) Entisen arkkipiispan Jukka Paarman (2005) mukaan nykyaikaiselle individualistiselle ihmiselle onkin luonteenomaista, että hän haluaa itse määritellä sen, mitä ja miten hän uskoo. Muodissa on niin sanottu "valintamyymäläuskonnollisuus", jossa ihminen itse rakentaa oman uskontonsa valiten yhden palasen sieltä ja toisen täältä. (Paarma 2005, 58; ks. myös Komulainen 2009, 14). Yhteiskunnan tarjoamat puitteet eli 'mahdollisuuksien avaruus' vaikuttaa elämäkatsomuksen muodostumiseen (Mikkola 2008, 36), ja on selvää, että esimerkiksi nopea tiedonvälitys ja globalisaatio edesauttavat ideologioiden ja uskomusten leviämistä laajalle ja helposti saataville. Usein synkretistisen uushenkisen uskonnollisuuden ainekset saattavatkin olla peräisin melkein mistä tahansa kuten perinteisestä kristillisyydestä, itämaisista uskonnoista, läntisestä esoteriasta tai vaikkapa populaaripsykologiasta (Hiltunen 2009, 50).

Edellä kuvattujen nykypäivän suomalaisten uskonnollisuutta kuvaavien piirteiden lisäksi tutkimuksissa on todettu, että valtaosa nuorista aikuisista kokee itsensä enemmän henkiseksi kuin uskonnolliseksi (Komulainen 2009, 14). Ketola (2011b) kirjoittaa, että uskontososiologisessa kirjallisuudessa onkin alettu puhua *henkisydestä* (eng. spirituality). Tällä viitataan siis yksilöllistyneeseen ja epämuodolliseen "uskonnollisuuteen", joka enemmän tai vähemmän tietoisesti sanoutuu irti uskonnollisten instituutioiden opista tai elämäntavasta. (Ketola 2011b, 10.)

Mikkolan (2008) mukaan ennen modernisaatiokehitykseen liittyvää maallistumista uskonnolliset instituutiot vaikuttivat keskeisesti useisiin yhteiskunnan osa-alueisiin, kun taas nykyisin esimerkiksi koulutusjärjestelmä, terveydenhuolto ja uskonnolliset instituutiot toimivat toisistaan melko erillään. Vaikka

onkin selvää, että pitkällä aikavälillä tarkasteltuna uskonnollisten instituutioiden yhteiskunnallinen merkitys on vähentynyt, on uskonnoilla edelleen tärkeä merkitys lukuisten ihmisten elämäntasolla (Mikkola 2008, 36). Hiltunen (2009) arvelee, että uskonnollisuudelle on edelleen tilausta ehkäpä siksi, että tieteen ja talouden kehityksestä huolimatta elämä on säilynyt edelleen mysteerinä. (Hiltunen 2009, 41). Ketola (2011b) kirjoittaa, että monien tutkimusten mukaan yli kaksi kolmasosaa suomalaisista uskoo Jumalaan. Kuitenkin niiden osuus, jotka osallistuvat aktiivisesti uskonnollisiin tilaisuuksiin, on selvästi alhaisempi. Vuonna 2008 kerätyn International Survey Programme - tutkimusohjelman tulosten avulla selvisi yksityisen uskonnonharjoittamisen osalta, että suunnilleen kaksi viidesosaa suomalaisista rukoilee vähintään kerran kuukaudessa. Edellä mainitun tutkimuksen tulosten perusteella Ketola toteaa, että suomalaisista suurimman osan suhdetta uskontoon voisi kuvata maltillisiksi. Yhtäältä Suomessa on poikkeuksellisen pieni määrä erittäin uskonnollisia ihmisiä, mutta toisaalta myöskään täysin uskonnottomia ei ole erityisen paljon; ääripäiden osuus on siis vähäistä. (Ketola 2011b, 18.) Valtaosa Suomen kansasta kuuluu vieläkin luterilaiseen kirkkoon ja luterilaiset toimitukset rytmittävät monen suomalaisen elämänkaarta. Luterilaisuus myös yhä vaikuttaa vahvasti suomalaiseen yhteiskuntaan ja leimaa kulttuuria sekä mielenmaise-
maa; monet ajattelutavat, jotka mielletään suomalaisiksi, ovat itse asiassa luterilaisen perinteen muovaamia. (Komulainen 2009, 15 - 16.)

Uusimaa ja erityisesti pääkaupunkiseutu, jossa tämänkin tutkimuksen aineisto on kerätty, muodostavat alueen, joka poikkeaa uskonnolliselta ilmastoltaan muusta Suomesta. Eteläisessä Suomessa maallistuminen ja kristinuskon merkityksen heikkeneminen on yleisempää kuin muualla Suomessa (Kallioniemi 2008a, 13 - 14; Niemelä 2003, 147). Tästä ei tosin pidä vetää sitä johtopäätöstä, etteivät ihmiset pääkaupunkiseudulla pohdi elämän perustavia kysymyksiä siinä missä ihmiset muuallakin. Uskonnollisuus pääkaupunkiseudulla vain on pluralistisempaa. Eksistentiaalisia kysymyksiä ilman muuta pohditaan, mutta usko kirkon kykyyn antaa vastauksia näihin kysymyksiin on heikentynyt. Vas-

tauksia ei etsitä yksinomaan kristinuskosta tai uskonnoista ylipäätään. (Niemi 2003, 147.)

Julkisessa diskurssissaan suomalainen yhteiskunta on melko suvaitsevainen uskonnollista erilaisuutta kohtaan. Meillä ei esimerkiksi juurikaan ole keskusteltu uskonnollisten symbolien käytöstä julkisissa tiloissa. (Kallioniemi 2008a, 27.) Edellä mainittu ei silti tarkoita, että suomalaisten suhtautuminen uskonnolliseen suvaitsevaisuuteen olisi täysin varauksetonta. Ennakkoluulot ja negatiiviset asenteet saattavat tulla esille vähintään hyväksymättömyytenä ja sanattomana viestintänä (Kallioniemi 2008a, 27).

2.3 Uskonnot koulumaailmassa

Viime vuosikymmeninä tapahtuneilla yhteiskunnallisilla muutoksilla on luonnollisesti vaikutuksensa myös koulumaailmassa. Monikulttuurisuus ei sinänsä ole uusi ilmiö suomalaisessa koulutodellisuudessa; aikaisemminkin kouluissamme on ollut edustettuna kulttuurista moninaisuutta, kun huomioi oppilaiden ja opettajien erilaiset sosiaaliset ja kulttuuriset taustat (Talib 2002, 37.) Kuitenkin maahanmuutto on vielä melko uusi ilmiö Suomessa (Kauppila 2006, 55), ja se tietenkin tuottaa uudenlaisia haasteita koulumaailman keskelle. Voidaan sanoa, että kulttuurinen moninaisuus esimerkiksi kielen, etnisyyden ja uskontojen osalta onkin uudella tavoin tärkeä kysymys koulumaailmassamme (Talib 2002, 37).

Maahanmuuttajat ovat jakautuneet epätasaisesti suomalaisiin kuntiin. Toisaalta meillä on paljon kouluja, joissa ei ole juuri lainkaan maahanmuuttajataustaisia henkilöitä (Kauppila 2006, 7). Samaan aikaan jossain toisessa koulussa saattaa jopa enemmistö oppilaista olla maahanmuuttajataustaisia (Soininen 2006, 7). Joidenkin ennusteiden mukaan 2020-luvulla pääkaupunkiseudulla sijaitsevien koulujen oppilaista jopa joka neljäs tulee olemaan ulkomaalaistaustainen (Kallioniemi 2008a, 16). Uskonnolla on suuri merkitys monille maahanmuuttaja-

taustaisille ihmisille (Kallioniemi 2008b, 100; Kauppila 2006, 61). Monille maahanmuuttajataustaisille oppilaille uskonto tarjoaa yhdistävän siteen sekä turvaa, vaikka entisessä kotimaassa perheiden suhde uskontoon olisi ollut hyvinkin liberaali. Saattaa jopa olla, että valtaväestön paine ohjaa maahanmuuttajataustaisia nuoria etsimään uskonnosta itselleen identiteettiä sekä yhteyttä muihin vähemmistöihin. (Kallioniemi 2008b, 101.) Uskontoja ei siis voi sivuuttaa, kun käydään keskusteluja vaikkapa monikulttuurisuudesta ja muuttuvasta yhteiskunnastamme tai koulumaailmastamme.

Kristinusko näkyy koulutodellisuudessa edelleen monin tavoin. Lasten tutustuttamista suomalaiseen ja eurooppalaiseen kulttuuriperinteeseen pidetään tärkeänä (POPS 2004, 38 - 39), ja koulun juhlaperinne voidaan nähdä osana kulttuuriperintöä (Kallioniemi 2008b, 106). Useat juhlista, kuten joulu ja pääsiäinen, liittyvät kiinteästi kirkkovuoden kalenteriin ja näin niillä on kristillisperäistä sisältöä. Koulujen juhlaperinne on kuitenkin tullut uusien haasteiden eteen, sillä useat muihin uskontoihin, tai uskontoihin kuulumattomat vanhemmat eivät halua lastensa osallistuvan uskonnollisävytteisiin juhliin (Kallioniemi, Lyhykäinen & Räsänen 2009, 163; Kallioniemi 2008b, 109). Suomen perustuslaki takaa sen, ettei kenenkään tarvitse omantuntonsa vastaisesti osallistua uskonnon harjoittamiseen. Oppilaiden ei siis tarvitse osallistua esimerkiksi koulun juhliin, jotka sisältävät heidän tunnustuksensa vastaisia elementtejä. Tästä syystä vanhempia yleensä informoidaan etukäteen sellaisista tilaisuuksista, jotka sisältävät kristillisiä elementtejä, ja koulun on järjestettävä tilaisuuksista poissaoleville oppilaille vaihtoehtoista toimintaa sellaisissa olosuhteissa, joissa heidän turvallisuutensa on huomioitu. (Sakaranaho 2006, 348.) Edellä mainituista seikoista johtuen nykyään puhutaankin paljon siitä, miten koulujen juhlatraditiota voitaisiin muuttaa siten, ettei kenenkään oppilaan arvomaailmaa loukattaisi (ks. esim. Kallioniemi, Lyhykäinen & Räsänen 2009, 168; Talib 2002, 128). Tämä aiheuttaa paljon kysymyksiä. Sivuuuttameko suomalaisen kulttuuriperinteen, johon luterilaisuus ja kristillisyys liittyy kiinteänä osana? Rakennammeko uuden tavan juhlia kouluissa, joka sinänsä ei ole enää kenenkään varsinaista kult-

tuuriperintöä, ja toimimme siten ikään kuin ei-kenenkään-maalla? Tuleeko juhlista "tilkkutäkkejä", jos niissä yhdistellään piirteitä erilaisista uskonnollisista ja ei-uskonnollisista traditioista, ja kuka tällaiseen juhlaan voi sitten samaistua? Aihepiiri vaatii paljon monipuolista ja syvällistä perehtymistä ja keskustelua, jota siitä toki vähän väliä käydäänkin.

Luonnollisesti kristillisyyttä näkyy juhlaperinteen lisäksi koulussa myös muilla tavoin. Kuten Sakaranaho (2006) tuo esiin, monesti koulupäivä saatetaan aloittaa aamunavauksella, jossa kristillisyyttä näkyy. Koko koulun yhteiset kirkkokäynnit joulun aikaan ja keväällä eivät myöskään ole tavattomia. (Sakaranaho 2006, 348; 68.)

2.3.1 Esimerkkinä Islam

Koska islam oli tässä tutkimuksessa haastatelluille lapsille kristinuskon jälkeen tutuin, tarkastelen sitä tässä vielä lähemmin. Jo 1870-luvulla Suomeen vakiintui tataarien myötä pysyvä, joskin pieni, muslimiyhteisö, ja muslimien uskonnollinen asema Suomessa vahvistettiin 1920-luvulla itsenäistymisen jälkeen. (Martikainen 2008, 70.) Kuitenkin vasta 1990-luvulla pakolaisten saapumisen myötä muslimien määrä Suomessa kasvoi merkittävästi. Suomessa asuviin muslimeihin lukeutuu niin tataarit, suomalaiset käännyttäneiset, muslimimaahanmuuttajat kuin heidän lapsensaakin (Martikainen 2008, 71). Vaikka muslimit muodostavat vain pienen osan Suomeen tulleista maahanmuuttajista, ovat muslimitaustaiset väestöt silti usein maahanmuuttajakeskustelun keskiössä (Martikainen 2008, 65). Halonen (2009) esittää, että maahanmuuttajuus ikään kuin kilpistyy islamiin ja maahanmuuttajan prototyypiksi mielletään juuri muslimiperhe. Hän arvelee tämän koulukontekstissa johtuvan muun muassa siitä, että juuri islamin tulkintojen myötä on koulutyötä etupäässä muutettu. (Halonen 2009, 34 - 35)

Koraani on muslimien pyhä kirja ja sen ohjeita tulkitaan kirjaimellisesti (Talib 2002, 64). Keski- ja länsimainen ihminen on sen verran vieraantunut uskonnostaan, että hänen saattaa olla vaikea ymmärtää muslimien halua sitoutua

uskontoonsa ja sen sääntöihin (Talib 2002, 65). Sen sijaan monille muslimiperheille uskonto on hyvin tärkeä, ja siksi heillä on monia uskonnosta kumpuavia vaatimuksia koulua kohtaan (Kauppila 2006, 61).

On selvää, että on monia toteuttaa uskonnollista elämää tai pitää itseään muslimina (Martikainen, Sakaranaho & Juntunen 2008, 9). Kuitenkin on olemassa myös sellaisia uskonnosta nousevia kysymyksiä jotka ovat suurimmalle osalle yhteisiä. Muslimit eivät esimerkiksi halua, että heidän lapsensa osallistuisivat sellaisiin tapahtumiin, jotka ovat kristillisiä tai muuten ei-islamilaista. (Lehtinen 2008, 85.) Kouluruokailussa islamin säännöt näkyvät siten, etteivät muslimioppilaat syö lainkaan sianlihaa (Talib 2002, 64). Muslimit eivät myöskään syö verituotteita, eivätkä välttämättä mitään lihaa, koska se ei todennäköisesti ole islamilaisittain teurastettua halal-lihaa (Lehtinen 2008, 86; ks. myös Halonen 2009, 25). Edelleen musiikin, liikunnan ja kuvataiteen opetuksessa saatetaan joutua tekemään erityisjärjestelyitä koulun taholta.; koska ihminen tai eläin edustavat Jumalaa, näiden piirtäminen on muslimeille kiellettyä. Toisaalta esimerkiksi biologian yhteydessä ihmisen tai eläimen kuvaaminen on sallittua, koska silloin kuva liittyy selkeästi tiedon edistämiseen. (Talib 2002, 64.) Myös musiikkikysymys on monitulkintainen, sillä useat vanhemmat suhtautuvat kielteisesti koulun musiikin tunteihin, jotka sisältävät islamilaisesta näkökulmasta käsin kyseenalaista ainesta kuten rockia ja poppia. Edellä mainittujen musiikkilajien sanoitukset usein käsittelevät asioita, jotka eivät sovi islamiin. (Lehtinen 2008, 88; Kauppila 2006, 6.) Liikuntatuntien yhteydessä muslimioppilaat tarvitsevat erillisen tilan, jossa he voivat vaihtaa vaatteita. Tämä johtuu siitä, että muslimit eivät esiinny toisten edessä alasti tai alusvaatteisillaan ja he myös pyrkivät välttämään muiden vaatteidenvaihdon näkemistä. Kyseiset seikat vaativat erityisjärjestelyjä myös peseytymisen suhteen. (Lehtinen 2008, 89.)

3 LAPSEN USKONNOLLINEN MAAILMA

Tässä luvussa pyrkimyksenäni on kuvata sitä, millainen on lapsen maailma erityisesti uskonnollisesta näkökulmasta katsottuna. Esittelen hieman lapsen uskonnollisuutta koskevaa tutkimusta 1960-luvulta lähtien. Keskityn pääosin esitelyssäni siihen, mikä liittyy ensimmäisen luokan oppilaan, eli 7 - 8 -vuotiaan lapsen maailmaan. Lopuksi pyrin vielä hahmottelemaan tutkimustulosten pohjalta jonkinlaista yleistä kokonaiskuvaa tämän ikäisen lapsen uskonnollisesta ajattelusta.

3.1 Lapsen uskonnollinen ajattelu tutkimuksessa

Vaikka aloitankin tässä tarkasteluni vasta 1960-luvulta peräisin olevista tutkimuksista, se ei tarkoita, että lapsen uskonnollisuutta olisi tutkittu vasta siitä alkaen. Aiemminkin toki aihepiiri on kiinnostanut tutkijoita (ks. esim. Ratcliff 2007). Ubanin (2013, 148) mukaan kuuluisimmat uskonnollisuuden vaiheteoriat ovat Goldmanin, Fowlerin ja Oserin kehittämät mallit. Näistä Goldmanin teoria on vanhin, joten rajaan yksityiskohtaisemman tarkasteluni alkamaan kyseisestä mallista.

Gottlieb (2006) on esitellyt lasten uskonnollisuutta koskevaa tutkimusta kolmessa vaiheessa (waves), joita tässä Gottliebin tavoin nimitän "aalloiksi". Esitän lyhyen katsauksen lasten uskonnollista ajattelua koskevaan tutkimukseen Gottliebiä mukaillen. Ensimmäinen tutkimuksellisista aalloista on *piagetilaiset* (piagetians) ja toinen *neo-piagetilaiset* (neo-piagetians) tutkimukset. Kolmannen tutkimuksellisen aallon Gottlieb esittää termillä Theory-theorists, jota tässä omavaltaisesti kutsun nimellä "uusi aalto". (Gottlieb, 2006.) Omavaltaisesti toimin tämän kohdalla myös sen suhteen, että Gottliebin jäsenyys ei tässä ole enää kovin vahvasti mukana. Joitakin tutkimuksista ja teorioista pysähdyn esittelemään hieman tarkemmin.

3.1.1 Piagetilaiset tutkimukset

Ensimmäinen aalto, eli piagetilainen tutkimus, on perustunut hyvin paljon Piaget'n lapsen ajattelun kehitystä koskevalle teorialle (Gottlieb 2006, 243; ks. myös Tamminen 1981/B5, 41). Vastaavasti Ratcliff puhuu "kognitiivisesta periodista" lapsen uskonnollista ajattelua koskevan tutkimuksen kentällä ja ajoittaa tämän sijoittuvan aikavälille 1960 - 1990. Myös hän tuo esiin Piaget'n suuren merkityksen näiden tutkimusten taustavaikuttajana (Ratcliff 2007). Kuvattuun aaltoon kuuluvaksi voidaan lukea Goldmanin uskonnollisen ajattelun kehityksen kolmivaihemalli, jota esittelen seuraavassa tarkemmin (Gottlieb 2006, 244). Tässä yhteydessä esittelen myös Tamminsen kotimaisia tutkimuksia, sillä Goldmanin teoria on ollut yksi hänen tutkimuksensa lähtökohdista (Tamminen 1983/B11, 181).

Goldmanin uskonnollisen ajattelun kehityksen kolmivaihemalli

Ronald Goldman haastatteli 200:aa 6-16-vuotiasta lasta ja nuorta. Haastattelujensa lähtökohtina hän käytti piirroksia sekä Raamatun kertomuksia. (Tamminen 1981/B5, 43.) Goldmanin mukaan uskonnollinen ajattelu, joka kohdistuu uskonnollisiin asioihin (esimerkiksi Jumalaan, Jeesukseen tai Raamattuun), ei ole muusta ajattelusta erillinen osa-alue, ja se kehittyy samalla tavalla ja samantyyppisten vaiheiden kautta kuin muukin ajattelu (Goldman 1964, 3-4). Uskonnollisen ajattelun kehittyminen on kuitenkin keskimäärin muun ajattelun kehittymistä hitaampaa. Goldman arveli tämän johtuvan muun muassa siitä, että uskonnollinen ajattelu on siinä mielessä sekundaarista, että kehittyäkseen se vaatii tiettyjen kokemusten saavuttamista ja uskonnollisen kielen ymmärtämistä. (Goldman 1964, 62-64.) Vaikka Goldman on hahmotellut, minkä ikäisiä lapset ovat eri kehitysvaiheiden kohdalla, on tärkeää huomata, että Goldman tarkoittaa lapsen mentaalista eikä niinkään kronologista ikää. Seuraavassa esitän hyvin tyypistetyn version Goldmanin mallista. Kuvaan mallin kaikki kolme vaihetta hahmotellakseni kokonaisuutta, jota uskonnollisen ajattelun kehityksestä muun muassa on esitetty.

Intuitiivisella, esioperationaalisen uskonnollisuuden tasolla (n. 7–8 vuoteen saakka) lapsen käsitykset Jumalasta ja uskonnollisista asioista yleensä ovat usein hyvin epäsysteemaattisia ja -loogisia. Lapsi saattaa uskonnollisessa ajattelussaan takertua sellaisiin seikkoihin, jotka aikuisen mielestä tuntuvat epäolennaisilta. Jumalakuva on hyvin antropomorfinen. (Goldman 1964, 52–53.)

Konkreettisen uskonnollisuuden tasolla (noin 12 vuoden ikään saakka) Jumalaa kuvataan usein hyvin inhimillisin termein. Tavallisesti Jumala mielletään pitkähiuksiseksi vanhaksi mieheksi, joka asuu taivaassa. Lapsi ei useimmiten tässä vaiheessa tee eroa Jumalan ja Jeesuksen välille, ja hänen uskonnollista ajatteluunsa hallitsee konkreettisuus. (Goldman 1964, 56, 89.)

Abstraktisen uskonnollisuuden tasolla (12. ikävuodesta eteenpäin) lapsi alkaa joutua abstraktiin ja symboliseen ajatteluun. Lapsen jumalakuvassa on edelleen antropomorfisia piirteitä, mutta nyt inhimillisiä ilmauksia Jumalasta käytetään enemmän vertauskuvallisesti. Jumalaa kuvataan henkenä, rakkautena ja valona. (Goldman 1964, 60, 90–91.)

Tammisen tutkimukset lasten ja nuorten uskonnollisesta kehityksestä

Kalevi Tammisen suorittamat tutkimukset ovat tuoneet paljon arvokasta tietoa suomalaisten lasten ja nuorten uskonnollisesta kehityksestä (Ubani 2013, 148). Hänen tutkimuksensa ovat myös kansainvälisesti tunnettuja ja arvostettuja (Tirri 2003, 102). Hän aloitti kouluikäisten uskonnollisuutta kartoittavat tutkimuksensa Helsingin yliopiston käytännöllisen teologian laitoksella vuonna 1974 ja tutkimukset jatkuivat aina 1980-luvun lopulle saakka, jolloin Tamminen teki vielä toistomittauksia (Tamminen 1996, 163). Tutkimukset kohdistuivat suunnilleen ikävuosiin 7–20 ja niiden tarkoituksena oli selvittää mahdollisimman laaja-alaisesti kouluikäisten uskonnollisuutta, uskonnollisuuden kehitystä sekä uskonnollisuuden yhteyksiä muun muassa koti- ja ympäristötaustaan, älykkyyteen, persoonallisuuteen ja saatuun uskontokasvatukseen. Lisäksi Tammisen tutkimuksissa oli mukana äitejä, isiä sekä tutkittaville uskontoa

opettaneita opettajia. (Tamminen 1981/B5, 54-55.) Jumalan ominaisuuksista tärkeimpänä pidettiin turvallisuuden antamista ja jumalakuvaan keskeisimmin vaikuttavan tekijän todettiin olevan vastaajan oma suhde Jumalaan. Jeesuksen ristiinnaulitsemisen kristillistä tulkintaa esiintyi 10 - 15 prosentilla tutkittavista (ensimmäisen luokan oppilaiden vastauksia ei ollut sisällytetty tähän). Yli puolet vastaajista ajatteli, että Jeesus oli ennen kaikkea Jumalan poika. Rukouksen muodoista tuli useimmiten esille pyyntörukous ja rukouksessa tärkeimpänä kaikilla luokka-asteilla pidettiin sitä, että sen kautta voi puhua Jumalalle ja kiittää Häntä. Uskonnollisen ajattelun kehittymisestä tutkimuksessa todettiin, että se kulkee keskimäärin abstraktimpaan suuntaan mitä vanhemmasta lapsesta tai nuoresta on kyse. Erittäin abstraktin tasoisen ajattelun huomattiin korreloivan positiivisesti koulumenestyksen ja älykkyyden kanssa. (Tamminen 1983/B11)

3.1.2 Neo-piagetilaiset tutkimukset

Toisen tutkimuksellisen aallon taustalla on vaikuttanut paljon Kohlbergin moraalikehitystä koskeva teoria. Näissä niin sanotuissa neo-piagetilaisissa tutkimuksissa on siis pyritty huomioimaan uskonnollisuutta laajemmin, jolloin myös uskonnollisen ajattelun affektiiviset ja eksistentiaaliset puolet ovat tulleet huomioituiksi. Näissä on huomioitu lisäksi uskonnollisen ajattelun kehityskaari koko eliniän osalta kun taas edellisissä tutkimuksissa tarkastelu monesti päättyi varhaisnuoruuteen. Tähän aaltoon kuuluvat jo kertaalleen mainitut Fowlerin ja Oserin teoriat. (Gottlieb 2006, 243 - 244.) Oserin teorian lähemmän tarkastelun jätän tässä tekemättä siitä johtuen, että teorian keskiössä on ihmisen Jumalaa koskevat tulkinnat sekä orientoituminen suhteessa Jumalaan (Ubani 2013, 148; Oser & Gmünder 1991). Jumalakäsityksiin liittyvää teoriaa esitellään tässä muutenkin, ja kuitenkin lasten jumalakäsitysten osuus on marginaalinen. Fowlerin teoriaa kuvaan niiden vaiheiden osalta, jotka liittyvät ensimmäisen luokan oppilaan uskonnolliseen maailmaan.

Fowlerin uskon kehitysteoria

Fowler (1981) näkee lapsen uskonnollisen ajattelun sijoittuvan *intuitiivis-projektiviseen uskon vaiheeseen* tyypillisimmin noin 3 - 7 vuoden iässä. Fowler kuvaa tämän vaiheen olevan fantasioiden värittävä ja lapsen uskoon vaikuttavat tällöin vahvasti muun muassa esimerkit ja kertomukset. Tärkeillä aikuisilla on näiden suhteen iso merkitys. Lapsi on myös egosentrinen suhteessa muihin ihmisiin. Tässä vaiheessa lapsen mieleen syntyy pitkäkestoisia, sekä positiivisia että negatiivisia, kuvia ja tuntemuksia, joita myöhemmissä kehitysvaiheissa työstetään.

Myyttis-kirjaimellinen uskon vaihe on sen sijaan tyypillinen alakouluikäisille suunnilleen murrosikään saakka. Tähän vaiheeseen liittyy kirjaimellinen tulkinta niin uskomusten kuin moraalinkin tasolla. Myös uskonnolliset symbolit nähdään kirjaimellisessa merkityksessä sekä yksiulotteisesti. Uskonnollisilla kertomuksilla on iso merkitys, mutta lapsi ei kuitenkaan osaa välttämättä muodostaa niistä reflektioivia ja käsitteellisiä sisältöjä. (Fowler 1981; 122 - 150.)

Helven tutkimukset

Minulla ei ole esittää tarkkaa tietoa siitä, millaisten teoreettisten jäsenysten pohjalta Helve on toteuttanut omia tutkimuksiaan. Esittelen ne kuitenkin tässä vaiheessa, sillä tutkimusten suorittamisen ajanjakson puolesta on luontevinta käsitellä näitä tutkimustuloksia tässä kohdin. Helena Helve (1994) on tutkinut 8-26-vuotiaiden uskonnollisia käsityksiä ja niiden kehittymistä eri ikävaiheissa. Tutkimus oli pitkittäistutkimus, joka suoritettiin neljässä vaiheessa aikavälillä 1976-1992. Tuloksista kävi ilmi, että ihmisen uskomusjärjestelmän muodostuminen on prosessi, joka kestää koko ihmisen eliniän. 8-11-vuotiailla uskonnollisuuden painopiste oli toiminnallisella alueella. Heillä ei ollut selvää ja loogista maailmankatsomusta tai uskomusjärjestelmää ja lasten uskonnolliset uskomukset heijastelivat paljolti vanhempien uskomuksia. Nuoruudessa (ikävuodet 14-17) uskonnon painopiste oli kognitiivisella, tiedollisella alueella., johon liittyy

usko Jumalaan, Jeesukseen ja Pyhään Henkeen. Vain 17-20-vuoden ikäisten keskuudessa oli mahdollista havaita uskonnollisen maailmankatsomuksen olemassaolo selkeästi sekä kognitiivisella, toiminnallisella että affektiivisella tasoilla. (Helve 1994, 63-75.)

3.1.3 Uusi aalto

Uudemmassa lapsen uskonnollisuutta koskevassa tutkimuksessa on muun muassa esitetty, ettei lapsen ajattelu ole laadullisesti erilaista kuin aikuisen ajattelu. Lapsen ja aikuisen ajattelutapojen välillä ilmenevät eroavaisuudet johtuvat ennemminkin lasten tietämykseen ja kokemukseen liittyvistä määrällisistä vajeista. (Gottlieb 2006, 251; ks. myös Luodeslampi ja Nevalainen 2005, 416) Nykyisin lapsi nähdään aktiivisena tiedonkäsittelijänä ja monet uskontopsykologit ovatkin sitä mieltä, että käsitykset uskonnollisista käsitteistä eivät välttämättä seuraakaan jotain kaavamaisista kulkua tai kehityspsykologista teoriaa (Luodeslampi ja Nevalainen 2005, 416).

Uudemmassa tutkimuksessa on myös kiinnitetty paljon huomiota lapsen spiritualiteettiin (spirituality), joka on uskonnollisuutta laajempi termi. Käsillä olevan pro gradu -tutkielman kannalta tällainen spiritualiteettiin liittyvä tarkastelu ei kuitenkaan ole ensisijainen teoreettinen viitekehys, sillä spiritualiteetti on vahvasti suhteessa ihmisen affektiiviseen ja kokemukselliseen puoleen. Tämä tutkimus mukailee enemmän piagetilais-sävytteisiä tutkimuksia, sillä kiinnostuksen kohteena on lasten käsitykset uskonnoista ja uskonnollisista teemoista. Koska tässä kartoitetaan etupäässä lasten antamia selityksiä ja tulkintoja erilaisille uskonnollisille asioille, on tutkimuksellinen intressi enemmän kognitiivinen, käsitysten sisältöjä kartoittava. Rajauksesta huolimatta tässäkin tutkimuksessa toki tunnustetaan ihminen psyko-fyysis-sosiaalisena kokonaisuutena, eikä esimerkiksi uskonnollisuuden erilaisia puolia (affektiivinen, kognitiivinen jne.) ole tässä tarkoitus millään muotoa arvottaa.

Kokoavasti totean Holmin (2005) huomioiden mukaisesti, että lasten mahdollisuuden omaksua teologiaa ja uskontoa vaikuttaa ensinnäkin tietyt kognitiivisen kehityksen tasoon liittyvät piirteet. Kuitenkin on hyvin tärkeää huomata se, etteivät käsitykset perustu pelkästään vaikkapa juuri älyllisiin ja kognitiiviin prosesseihin. On muistettava, että myös emotionaalisilla tekijöillä on merkittävä rooli uskontoja koskevien käsitysten muodostumisessa. (Holm 2005, 147.)

3.2 Yleiskuva alkuopetusikäisen uskonnollisuudesta

Ubani kirjoittaa kokoavasti, että uskonnonpsykologisten tutkimusten myötä ollaan melko yksimielisiä siitä, että vaikka kaikilla ihmisillä on jonkinlainen synnynnäinen taipumus uskontoon, on yksilön ympäristöllä iso vaikutus uskonnollisuuden kehittymiseen. Lisäksi ympäristön vaikutusten voimakkuuden on todettu vaihtelevan eri-ikäisillä ihmisillä. (Ubani 2013, 147 - 153.) Uskonnon teologisen sisällön välittämisessä keskeisessä asemassa ovatkin välittäjän roolissa olevat henkilöt, esimerkiksi lapsen vanhemmat (Holm 2005, 150). Niemelän (2011) mukaan kuitenkin useissa tutkimuksissa on havaittu uskontokasvatuksen Suomessa vähentyneen ja uskonto on yhä vähemmän jotain sellaista, mikä peritään vanhemmilta (Niemelä 2011, 41.). Lapsille halutaan monesti antaa mahdollisuus ja oikeus itse löytää oma uskonnollinen vakaumuksensa (Kallioniemi 2008a, 15). Epäilemättä näillä seikoilla on vaikutusta myös lasten uskonnollisuuteen sekä uskontoja koskeviin käsityksiin.

Alkuopetusikäisen oppilaan suhde uskontoon on positiivinen ja uskonnollinen maailma on lapsen elämässä voimakkaasti läsnä. Tässä ikäkaudessa on tyypillistä, että lapsi on herkkä todellisuuden syvempää luonnetta kohtaan ja ihmettelee sitä. Ubani tuo myös esiin, että koko alakouluajan lasten Jumalaa koskevat käsitykset ovat varsin myönteisiä. Jumala mielletään muun muassa persoonalliseksi, kaikkivaltiaaksi sekä ihmisten yläpuolella olevaksi. Jumalakäsitys on siisteistinen. Jeesuksessa puolestaan kiinnostaa ihmeet, ja muita Häneen liitettyjä asioita ovat muun muassa apu, ristinkuolema ja opettaja. Alkuopetusikäisen

lapsen käsitykset ovat usein kirjaimellisia, mikä liittyy paljolti kognitiivisen kehityksen tasoon sekä asioiden konkreettiseen tulkintaan. Lapsen uskonnolliset käsitykset voivat myös olla fragmentoituneita ja osa käsityksistä on pidemmälle työstettyjä kuin toiset. (Ubani 2013, 147 - 153.)

Kun tarkastelun kohteena on lasten jumalakäsitykset, on usein tutkimuksessa ollut esillä termi *antropomorfisuus*. Lasten käsityksiä on saatettu esimerkiksi luonnehtia antropomorfiseksi tai toisaalta on myös argumentoitu, etteivät käsitykset sitä ainakaan karkeassa mielessä ole. (Ks. esim. Goldman 1964; Harris & Koenig 2006). Tammisen mukaan käsite viittaa siihen, että Jumala mielletään ihmisen näköiseksi ja -oloiseksi. Termillä viitataan myös siihen, että Jumalaa kuvataan inhimillisin käsittein. (Tamminen 1983/B11, 9.) On kuitenkin huomioitava, että käsitysten varsinaisesta sisällöstä huolimatta ihminen on kielensä vanki, eikä ole juuri muuta mahdollisuutta kuvata Jumalaa kuin käyttää niitä esimerkiksi niitä adjektiiveja, jotka ihmisten kielessä ovat olemassa. Jos siis Jumalaa kuvaillaan esimerkiksi adjektiivilla hyvä, ei automaattisesti kyse ole siitä, että Jumala mielletään *ihmisen kaltaiseksi* hyväksi. Todennäköisesti tällöin ymmärretään, että ihmisen hyvyyteen verrattuna Jumalan hyvyys on jotain aivan muuta ja paljon suurempaa, joten kuvauksen käytössä ei todennäköisesti ole kyse suoraviivaisesta vastaavuudesta.

Maare Tamm on kirjoittanut kansainvälisten tutkimustulosten pohjalta kattavan kirjan lasten ja nuorten uskonnollisesta maailmasta. Hän valaisee, että Piaget'n mukaan noin seitsemän vuoden iässä lapsi joutuu tietynlaiseen kriisivaiheeseen, joka on sekä älyllinen, moraalinen että uskonnollinen. Lapsi löytää vähitellen esimerkiksi tieteen ja logiikan lait, jotka luovat säröjä hänen aikaisempaan, maagissävytteiseen ja satumaiseen maailmankuvaansa. Lasta askarruttavat yhtäältä tieteen antamat selitykset vaikkapa maailman syntyyn, mutta toisaalta hämmennystä lisää se, että samaan aikaan hän osaa nähdä myös monia ihmistä sitovia rajoitteita. Tässä iässä lapsi alkaa erottaa ulkoisen todellisuuden ja sisäisen ajattelumaailman toisistaan. (Tamm 2002, 42 - 46.) Ekaluok-

kalainen lapsi elää siis tietynlaisessa murrosvaiheessa ja joutuu työstämään monia käsityksiään uudelleen.

Kuten Martin Ubani (2013) kirjoittaa, moniin uskonnollista ajattelua koskeviin teorioihin liittyy ongelmia. Teoriat on esimerkiksi aina luotu jossakin kontekstissa; ne sijoittuvat siis tiettyyn paikkaan ja aikaan. Varsinkin uskonnollisuuden vaiheteoriat ovat jo melko vanhoja, eikä niillä ole välttämättä herkkyyttä huomioida tiettyjä ympäristötekijöitä kuten yhteiskunnallista kontekstia tai aikakautta. Myöskään uskonnollisuuden yhteisöllisiä puolia, kuten identifioitumista tai jäsenyyksiin liittyviä näkökulmia, ei ole teorioissa riittävästi huomioitu. Kaikesta huolimatta ainakin yleisiä suuntaviivoja lapsen uskonnolliseen kehitykseen voidaan näiden avulla muodostaa. (Ubani 2013, 147 - 149.) Tamm tuo esiin osuvan huomion siitä, että voi olla esimerkiksi sellaisia aikuisia, jotka näkevät Jumalan hyvin konkreettisesti mielessä, valkopartaisena ja viittaaan pukeutuneena miehenä. Toisaalta on myös lapsia, jotka saattavat käsittää Jumalan hyvinkin abstraktilla tasolla. (Tamm 2002, 60.) Varmasti samankaltainen käsitysten suhteellisuus pätee muutenkin uskonnollisen ajattelun alueella. Lapsen iästä ei voi siis automaattisesti päätellä, millainen on hänen tapansa jäsentää uskonnollista kenttää.

4 TUTKIMUSTEHTÄVÄ

Tässä tutkielmassa tavoitteena on pyrkiä selvittämään sitä, millaisia käsityksiä alakoulun ensimmäistä luokkaa käyvillä lapsilla on uskontoihin ja uskonnollisiin asioihin liittyen. Tutkimuksellinen intressi on fenomenografiselle tutkimussuuntaukselle tyypillinen. Pyrin siis kuvaamaan käsitysten variaatiota ja tuomaan esiin monipuolisesti erilaisia käsityksiä. Kuten fenomenografinen tutkimus yleensäkin, tämäkin tutkimus on luonteeltaan kuvailevaa (Koskinen 2011, 268). Kuvailevassa tutkimuksessa kysytään, *millainen* jokin asia on (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2007, 125). Tässä tutkimuksessa ei siis esimerkiksi selvitetä sitä, miten lapsen käsitykset ovat muodostuneet. Tässä ensisijaisena kysymysmuotona on "mitä" tai "millaisia", eikä niinkään "miksi".

Variaatio ilmenee tässä tutkimuksessa ikään kuin kaksitahoisesti. Ensinnäkin pyrin kuvaamaan variaatiota erilaisten aihepiirien, ulottuvuuksien, tasolla. Toiseksi, koitan tuoda esiin käsitysten variaatiota myös spesifimmällä tasolla, erilaisten ulottuvuuksien sisällä.

Tutkimuskysymykseni ovat seuraavat:

Millaisia käsityksiä ensimmäisen luokan oppilaille on *uskonnoista*?

Millaisia käsityksiä tämän ikäisillä on *uskontoihin liittyvistä* asioista?

Näihin tutkimuskysymyksiin etsitään vastauksia empiirisesti haastattele-
malla ensimmäisen luokan oppilaita.

5 TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN

Tässä luvussa pyrin kuvaamaan tutkimusprosessini kulun aina haastattelurungon rakentamisesta aineiston analyysiin saakka. Luvun lopussa pohdin tutkimukseni eettisiä näkökulmia sekä aineistonhankinnan ja analyysin luotettavuutta, vaikka jotkin luotettavuuteen liittyvät näkökulmat saattavatkin esiintyä jo aiemmissa luvuissa.

5.1 Lähestymistapana fenomenografia

Alkaessani työstää pro gradu -tutkielmaani, opiskelin vielä Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitoksella. Tuolloin tutkielmani kuului yhtenä osana laajempaan Helsingin yliopistolla suoritettavaan tutkimusprojektiin. Sitä kautta siis alun perin määräytyi varsinainen tutkimukseni aihe sekä se, että hankin aineiston haastattelemalla. Aiheeseen ja haastatteluun tutkimusmenetelmänä minun oli kuitenkin helppo sitoutua, sillä aihe kiinnosti minua kovasti. Lisäksi olin itsekin ehdottomasti sitä mieltä, että pienten lasten käsityksiä on järkevintä kartoittaa haastattelun avulla. Siirryttyäni opiskelemaan Kokkolan yliopistokeskus Chydeniukseen, aloin työstämään aikaisemmin aloittamaani gradua uudelleen ja tällöin täsmentyi myös tutkimuksellinen lähestymistapani. Lähestymistavaksi valikoitui tuolloin fenomenografinen tutkimus. Samalla jo kerättyä aineistoa rajattiin analyysia varten. Tutkimustehtävä säilyi pääosin samana, mutta myös sitä täsmennettiin lähinnä rajaamalla ja kirkastamalla entisestään tutkimuksen tavoitteita.

Fenomenografisessa tutkimussuuntauksessa pyritään kuvaamaan sitä, miten todellisuus, eli maailma, rakentuu ihmisten mielessä erilaisina käsityksinä (Ahonen 1994, 114; Niikko 2003, 15 - 16). Fenomenografisen tutkimuksen kohteena on siis ihmisten arkiajattelu sen sijaan, että etsittäisiin esimerkiksi tieteellisiä totuuksia (Häkkinen 1996, 5; Koskinen 2011, 267). Fenomenografiassa tavoitteena on siis kuvailla, analysoida ja ymmärtää ihmisten käsityksiä eri ilmi-

öistä. Taustalla vaikuttaa tieto siitä, että ihmiset voivat ymmärtää samankin asian eri tavoilla (Uljens 1989, 10). Fenomenografeja kiinnostaa ne sisällöllisesti erilaiset tavat, joilla ihmiset käsittävät asioita (Ahonen 1994, 116).

Fenomenografian löytäjänä ja perustajana pidetään Ference Martonia, joka tutki 1970-luvulla Göteborgissa muun muassa opiskelutaitoja sekä käsityksiä oppimisesta (Niikko 2003, 10; Huusko & Paloniemi 2006, 163). Terminä fenomenografia otettiin kuitenkin käyttöön vasta 1980-luvun alkupuolella (Valkonen 2006, 20). On käyty keskustelua siitä, miten fenomenografia tulisi nähdä tutkimuksen kentällä. On pohdittu esimerkiksi sitä, tulisiko fenomenografia mieltää tutkimusmenetelmäksi vai esimerkiksi paradigmaksi. (Ks. esim. Häkkinen 1996, 15; Valkonen 2006, 20). Yleisimmin fenomenografiasta on kuitenkin puhuttu lähestymistapana (Valkonen 2006, 20), kuten minäkin tässä tutkimuksessa. Käytän myös esimerkiksi Huuskon ja Paloniemen käyttämää termiä 'tutkimussuuntaus' samansisältöisenä (Huusko & Paloniemi 2006, 163).

Ahonen jäsentää (1994, 117) 'käsityksen' fenomenografisessa mielessä seuraavasti: käsitys on kuva ilmiöstä, jonka ihminen on itsellensä rakentanut kokemuksen ja ajattelun kautta. Käsitys voidaan nähdä yksilön ja ympäristön välisenä suhteena (Uljens 1996, 112) Fenomenografisessa näkökulmassa ollaan tekemisissä sekä ihmisten käsitysten että kokemusten kanssa. (Niikko 2003, 46.) Kokemuksen merkitys suhteessa käsitykseen on Martonin 'käsityksen' määrittelyssä yhä vain korostunut verrattuna fenomenografian alkuaikoihin (Valkonen 2006, 21). Fenomenografisessa viitekehyksessä Marton kuitenkin näkee 'käsityksen' ja 'tavan kokea' saman sisältöisinä. (Valkonen 2006, 22.) Tästä syystä myös tässä tutkimuksessa käytän ilmaisuja rinnakkain ja toistensa synonyymeina. Edellä esitetyn lisäksi 'käsityksen' voidaan sanoa olevan konstruktio, jonka varassa ihminen jäsentää edelleen uutta informaatiota. (Ahonen 1994, 117).

Fenomenografiassa ilmiötä kuvataan siten, kuin tietty ryhmä ihmisiä sen kokee (Niikko 2003, 20). Yksittäisestä käsittämisestä ja kokemisesta ollaan siis vähemmän kiinnostuneita (Valkonen 2006, 24). Käsitusten *variaatio* on fenomenografiassa keskeisellä sijalla. Pyrkimyksenä on nimittäin kuvata erilaisia tapoja, joilla jotakin voidaan kokea tai käsittää (Häkkinen 1996, 5; Niikko 2003, 23). Fenomenografiassa tunnustetaan se, että ilmiöitä koskevat käsitykset voivat vaihdella eri aikakausien ja yksilöiden välillä mutta myös yksilöiden sisällä (Marton 1981, 186; Koskinen 2011, 269).

Voidaan sanoa, että yleensä ottaen tutkimuksen kohteena olevaa ilmiötä tarkastellaan joko ensimmäisen tai toisen asteen näkökulmasta (Handolin 2013, 82). Tämä näkökulmien erottaminen tehdään myös fenomenografiassa, jossa ilmiötä tarkastellaan nimenomaan *toisen asteen näkökulmasta*. Yksinkertaistettuna voidaan todeta, että ensimmäisen asteen näkökulmassa kuvataan jotakin todellisuuden ilmiötä suoraan. (Valkonen 2006, 24). Toisen asteen näkökulmassa tutkimuskohteena on puolestaan ne tavat, joilla ihmiset kokevat, käsitteellistävät ja käsittävät eri ilmiöitä (Huusko & Paloniemi 2006, 165). Toisen asteen näkökulma on siten siis epäsuora menetelmä. Fenomenografiassa toisen asteen näkökulmaa perustellaan sillä, että juuri omien kokemusten ja käsitysten kautta todellisuus ilmenee tutkittaville. (Niikko 2003, 25.) Toisen asteen näkökulma voidaan myös nähdä itsenäisenä tutkimuskohteena, sillä toisen asteen näkökulmista saadut kuvaukset eivät ole johdettavissa ensimmäisen asteen näkökulmien kuvauksista (Marton 1981, 178; Uljens 1989, 14).

Omassa tutkimuksessani sitoudun Uljensin tieteenfilosofiseen esitykseen (1989), jonka mukaan fenomenografiassa tunnustetaan todellisuuden olemassaolo, yksilöstä riippumatta. Todellisuuden merkityksen tosin katsotaan rakentuvan yksilön ymmärryksessä ja käsityksissä tulkinnan kautta. (Uljens 1989, 14.). Fenomenografisen lähestymistavan taustalla vaikuttaa humanistinen käsitys, jonka mukaan kaikilla ihmisillä on omat ajatukset, kokemukset, tunteet ja käsitykset, vaikka osa niistä onkin yleisinhimillisiä (Aarnos 2010, 182.) Feno-

menografiassa ei siis ole pyrkimyksenä muodostaa todellisuutta koskevia väitelauseita, vaan siinä keskitytään kuvaamaan ihmisten käsityksiä todellisuuden ilmiöistä. Tämän näkökulman taustalla vaikuttaa ajatus siitä, että maailma esit-
täytyy ihmiselle sen suhteen kautta, mikä hänellä on siihen. Maailma ei siten
tämän näkemyksen mukaan ilmene ihmisille sellaisenaan. (Huusko & Paloniemi 2006, 165.) Fenomenografian parissa ihminen nähdään rationaalisena olentona, joka pyrkii mielessään liittämään oliot ja tapahtumat niitä selittäviin yhteyksiin. Näiden kautta hän muodostaa käsityksiä kokemistaan ilmiöistä. (Ahonen 1994, 116.)

5.2 Haastattelurungon rakentaminen

Haastattelurungon rakentelu eteni pikkuhiljaa ja parantelin sitä muun muassa silloiselta graduohjaajalta sekä eräältä yliopiston uskonnonpedagogiikan lehtorilta saamani palautteen pohjalta. Halusin rakentaa haastattelurunkoni huolella, jotta saisin kattavaa tietoa lasten käsityksistä ja voisin vaikuttaa aineistoni luotettavuuteen. Lopulta, suunnilleen viidennen version ollessa kyseessä, lähdin testaamaan haastattelurunkoani tekemällä kaksi esihaastattelua. Haastattelin kahta 7 - 8 - vuotiasta lasta. Ensimmäisen esihaastattelun jälkeen tein runkoon joitain pieniä muutoksia, mutta toisen esihaastattelun kohdalla totesin haastattelun olevan kattava ja riittävä. Koska tämän toisen esihaastattelun jälkeen haastattelurunkoni ei enää oikeastaan muuttunut ja tästä saamani aineisto oli monipuolinen, päätin lapsen ja tämän äidin luvalla käyttää kyseistä haastattelua tutkimukseni varsinaisena aineistona.

Etukäteisolettamuksena oli, ettei ekaluokkalaisilla välttämättä ole kovin paljoa käsityksiä esimerkiksi jonkin tietyn uskontoon liittyvän aihepiirin sisällä. Tästä johtuen rakensin haastattelurungon laaja-alaisesti kattamaan erilaisia uskonnon ulottuvuuksia. Tausta-ajatuksenani oli, että *inhimillisessä* mielessä uskonto ilmenee *uskonnollisuutena*. Näin ollen rakensin haastattelurunkoni käyttäen apuna Glockin ja Starkin (1971) mallia uskonnollisuuden ulottuvuuksista. Vaikka

Glock ja Stark puhuvatkin mallinsa kohdalla uskonnollisuudesta, voi rinnakkaisena terminä mielestäni varsin hyvin käyttää käsitettä uskonto. Glockin ja Starkin muotoilemat ulottuvuudet ilmenevät nimittäin nähdäkseni niin uskonnollisuudessa kuin uskonnoissakin. Puhuessani "uskonnon" tai "uskonnollisuuden" ulottuvuuksista tarkoitan tässä siis hyvin pitkälti saman sisältöisiä asioita. Glockin ja Starkin mallin pohjalta jäsentelemäni haastattelurunkoa ryhdyttänyt malli kattoi seuraavaksi esittelemäni uskonnon ulottuvuudet (ks. alkupe-
räinen malli Glock ja Stark 1971, 19 - 23):

- *Intellektuaalinen ulottuvuus*, jonka puitteissa kartoitin lasten tietämystä eri uskontoihin liittyen.
- *Ideologinen ulottuvuus*, jossa tarkastelun kohteena oli uskontojen dogmaattinen, opillinen puoli. Kartoitin siis lasten käsityksiä siitä, mitä eri uskonnoissa heidän mielestään opetetaan.
- *Rituaalinen ulottuvuus*, joka puolestaan pitää sisällään uskonnollisen toiminnan (rukous, jumalanpalveluselämä jne.). Tämän ulottuvuuden kehyksissä selvittelin muun muassa sitä, millaisia tapoja ja toimintoja lapset uskontoihin liittävät.
- *Kokemuksellinen ulottuvuus* liittyy kaikkiin niihin hengellisiin kokemuksiin, joita ihmisellä on. Näitä siis selvittelin tämän ulottuvuuden puitteis-
sa. Määrittelin hengellisten kokemusten tarkoittavan etupäässä sellaisia kokemuksia, joihin liittyy yliluonnollisen mukanaolo.
- *Seuraamuksellinen ulottuvuus* suuntasi minua kysymään muun muassa siitä, millaisia seurauksia lasten käsitysten mukaan uskonnoista aiheutuu ihmisten elämään ja arvomaailmaan.

Huomattakoon kuitenkin, että mallilla ei tässä tutkimuksessa ole määrittävää tai aineistoa rajaavaa merkitystä. Näin on ensinnäkin siksi, että Glockin ja Starkin ulottuvuuksien sisällöt olivat minulle lähinnä suuntaa-antavia. Haastattelu rakentui siis enemmän omien tutkimuksellisten intressieni kuin nimenomaan

kyseisen teoreettisen mallin pohjalta. Glockin ja Starkin malli toimi tässä tutkimuksessa apuvälineenä, jonka avulla pystyin huomioimaan uskonnon ja uskonnollisuuden laaja-alaista kenttää ja kartoittamaan lasten käsityksiä laajemmin. Toiseksi, malli ei tässä tutkimuksessa missään nimessä ole yhtä kuin vaikkapa tutkimustehtävä tai analyysirunko. Edellä esittämäni jäsenyyksen lisäksi keskustelimme lasten kanssa myös heidän omista kokemuksistaan sekä asenteistaan uskontoihin liittyen. Tällä tavoin pyrin ankkuroimaan haastatteluni lähemmäs lapsen omaa kokemusmaailmaa.

5.3 Aineistonkeruu

Keräsin aineistoni vuonna 2012. Aineistonkeruu sijoittui loppukeväeseen, jolloin lasten ensimmäinen kouluvuosi oli suurimmaksi osaksi käytyä. Haastatteluni kestivät keskimääräisesti laskettuna noin 50 minuuttia. Haastattelujen kestot olivat siis melko pitkiä näin pienille lapsille, mutta yllättävän hyvin lapset jaksoivat keskittyä alusta loppuun saakka. Uskon, että lasten jaksamista edesauttoi pyrkimykseni luoda tilanteesta rento ja lapsikeskeinen. Lisäksi haastatteluni sisälsi hieman erilaisia osioita, jotka luonnollisesti toivat vaihtelua haastattelun kulkuun ja pitivät siten mielenkiintoa paremmin yllä. Perinteisen haastatteluosion jälkeen näytin siis lapsille muutamia uskontoaiheisia valokuvia ja pyysin heitä kertomaan, mitä kuvassa heidän mielestään tapahtuu. Tämän jälkeen esitin lapsille vielä viisi, toisesta tutkimuksesta peräisin olevaa väitettä. Näiden kohdalla pyysin lasta vain yksinkertaisesti ilman perusteluja kertomaan, onko hän väitteen kanssa samaa vai eri mieltä. Jälkimmäiset osiot (valokuvat ja väitteet) rajasin kuitenkin analyysivaiheessa aineistoni ulkopuolelle, jotta aineisto ei olisi liian laaja.

Fenomenografisessa tutkimuksessa yleisin tiedonhankintamenetelmä on yksilöllinen ja avoin haastattelu (Niikko 2003, 31). Tässä tutkimuksessa haastattelun sijaan oli ennemminkin puolistrukturoitu. Avointa haastattelua strukturoidumman haastattelun käyttö lasten kanssa oli kuitenkin perusteltua. Lapsi ei

välttämättä kovin paljoa lähtenyt kehrittelemään vastaustaan, vaan saattoi vastata melko lyhyesti tai jopa vain muodossa "kyllä" tai "ei". Uskon, että jos minulla ei olisi ollut mielessäni selvää runkoa siitä, mihin haastattelullani pyrin ja mitä voin seuraavaksi kysyä, olisivat tulokset voineet jäädä melko vähäisiksi varsinkin joidenkin vähäsanaisten vastaajien kohdilla. Pyrin kuitenkin aina toimimaan tilanteen mukaan. Koitin ensinnäkin edetä lasten antamien vastausten suunnassa esittämällä lisäkysymyksiä ja houkuttelemalla lasta kertomaan käsityksestään lisää. Lisäksi, jos lapsi sitten puhui enemmän, pyrin antamaan hänelle myös enemmän tilaa. Silloin haastattelun kulku ei myöskään ollut yhtä strukturoitu kuin mitä jouduin harvapuheisten lasten kanssa toteuttamaan.

5.4 Tutkittavat

Tutkimusaineistoni koostuu seitsemän lapsen haastattelusta. Aivan jokaiselta en tullut kysyneeksi heidän ikäänsä, mutta oletettavasti tutkimukseen osallistuneet lapset olivat keskimäärin 7 - 8 -vuotiaita. Lapsen sukupuolen suhteen en asettanut toiveita, mutta mainittakoon, että haastateltavista viisi oli poikia ja kaksi tyttöjä. Yhtä lasta haastattelin tämän kotona ja loput kuusi haastattelin heidän koulullaan, erillisessä ja rauhallisessa tilassa kahdenkeskisesti. Koska halusin tutkia nimenomaan tietyn joukon käsityksiä, rajasin vastaajat siten, että kaikki osallistuivat evankelisluterilaiseen uskonnonopetukseen. Monet haastattelemistani lapsista olivat reippaita ja monisanaisia, mutta mukana oli myös sellaisia lapsia, jotka olivat harvasanaisia ja ehkä jännittivät muita enemmän haastattelutilannetta. Näin oli siis siitäkin huolimatta, että olin pyytänyt lasten opettajaa miettimään haastatteluuni sellaisia oppilaita, jotka ovat reippaita juttelemaan.

Kaiken kaikkiaan tutkittavien joukko oli siinä mielessä melko homogeeninen, että kaikki asuivat pääkaupunkiseudulla ja osallistuivat evankelisluterilaiseen uskonnonopetukseen. Lisäksi kuusi haastatelluista olivat saman luokan oppilaita, ja heille uskontoa opetti sama opettaja. Näiden kuuden, samalla luokalla

olevan, oppilaan luokalla eri uskonnot näkyivät arjessa muun muassa siten, että kyseisellä luokalla oli myös muslimioppilaita, elämänkatsomustietoon osallistuvia sekä yksi Jehovan todistaja. Luonnollisesti oman luokan ulkopuolellakin, laajemmin koulukontekstissa, oli muihin uskontoihin kuuluvia oppilaita. Jäljelle jäävän, toista koulua käyvän, oppilaan suhteen minulla ei ole tietoa, miten hänen koulussaan oli eri uskonnot edustettuina. Tämä johtuu siitä, että haastattelu oli alun perin tarkoitettu esihaastatteluksi, jolloin en myöskään tullut kysyneeksi, mitä uskontoja samalla luokalla on edustettuna.

5.5 Haastateltavana lapsi

Kun tutkimuksen kohteena on lapsi käsityksineen ja kokemuksineen, on selvää, että siihen liittyy haasteita, jotka aineiston hankinnassa on syytä huomioida. Pienen lapsen voi esimerkiksi olla hankala täyttää kyselylomaketta (Hirsjärvi & Hurme 2008, 36), joten kun aikaa ei kulu siihen, että auttaa lasta lukemaan ja täyttämään kyselylomaketta, voi aihepiiriä kenties kartoittaa laajemmin. Haastattelu on tilanne, joka mahdollistaa suoran kielellisen vuorovaikutuksen tutkitavan kanssa (Hirsjärvi & Hurme 2008, 34; Eskola & Suoranta 1999). Vuorovaikutustilanne puolestaan antaa haastattelijalle mahdollisuuden saada viitteitä siitä, onko haastateltava käsittänyt kysymyksen halutulla tavalla ja tarvittaessa lisäkysymyksiin oikaista tiedonannon suuntaa (Hirsjärvi & Hurme 2008, 36; 104). Haastattelu tarjoaa joustavuutensa ansiosta mahdollisuuden paitsi tämentää ja selventää myös esittää lisäkysymyksiä niistä aihepiireistä, joista tutkija kaipaa lisätietoa. Edellä mainituista eduista johtuen näin mielekkääksi käyttää haastattelua tutkimukseni aineistonkeruumenetelmänä.

Haastattelun aikana pyrin tietoisesti kiinnittämään huomiota siihen, että omalla käytökselläni rentouttaisin lapsen oloa ja loisin hänelle sellaisen tunteen, että hän todellakin saa vapaasti kertoilla omia ajatuksiaan. Jokaisen haastattelun alussa kerroin lapselle, kuka olen ja mistä tutkimuksessani on kyse. Kerroin myös, että olen kiinnostunut nimenomaan siitä, mitä lapsi itse asioista ajattelee

ja siten juuri *hänen oma käsityksensä* on se "oikea vastaus". Lisäksi painotin lapselle sitä, ettei kukaan koskaan tule tietämään, että juuri hän on osallistunut tutkimukseeni, enkä edes minä tiedä heidän nimiään. Kerroin, ettei esimerkiksi hänen opettajansa tai vanhempansa tule näkemään, mitä he vastaavat, joten he voivat vapaasti jutella, mitä haluavat. Kysyin luvan nauhoittaa haastattelut ja kerroin nauhoittamisen johtuvan siitä, että muuten en myöhemmin muistaisi, mitä lapset olivat puhuneet.

Lapsia haastatellessaan tutkijan on huomioitava lasten kognitiiviset taidot ja eletty elämä; kieli täytyy sovittaa niihin (Helavirta 2007, 633). Huomasin, että lapsilta kannatti kysyä konkreettisia ja selkeitä kysymyksiä. Avoimet kysymykset, kuten "Kerro mulle vähän siitä, millaisia kokemuksia sulla on muista uskonnoista" ei välttämättä vienyt kovin pitkälle. Sen sijaan parempi oli ensin kysyä vaikkapa, että "Onko kukaan sun kavereista muslimi?" ja sitten rakentaa keskustelua eteenpäin lapsen vastauksen pohjalta. Varsinkaan vähäpuheisemmat lapset eivät välttämättä lähteneet erittelemään tai kertomaan käsitystään laajemmin. He ennemminkin vastasivat esittämäni kysymykseen ja jäivät sen jälkeen odottamaan uutta kysymystä. Puheliaammat lapset sen sijaan saattoivat pohtia vastaustaan laajemminkin ääneen ja osa saattoi jopa rönsyillä hieman varsinaisen teeman ulkopuolelle. Myös ne tilanteet, kun lapsi vastasi "en tiedä", vaativat paljon herkkyyttä. Joskus nimittäin lapsi ei oikeastikaan osannut vastata kysymykseen, mutta joskus vaikkapa asettelemalla kysymyksen hieman toisella tavalla, osasi lapsi sittenkin ottaa siihen kantaa. Lisäksi haasteita tuotti esimerkiksi se, että lapset eivät monestikaan vastanneet niin sanotuilla yläkäsitteillä, jolloin jouduin yhden kysymyksen sijaan kysymään monta kysymystä. Jos vaikka kysyin lapselta, mitä kristinusko hänen mielestään opettaa olevan väärin, saattoi hän luetella yksittäisiä seikkoja (vaikkapa lyöminen ja kiusaaminen) sen sijaan, että olisi vastannut kokoavammin (esimerkiksi näin: "Väärin on satuttaa toista ihmistä"). Kaiken kaikkiaan lapsen haastatteleminen vaati minulta jatkuvaa tarkkaavaisuutta ja herkkyyttä vastausten tulkinnessa sekä siinä,

että osaisin asettaa oikeantyyppisiä kysymyksiä oikeassa kohdin. Oman haasteensa tähän kysymysten asetteluun toi vielä se, että pyrin välttelemään johdattelevia kysymyksiä. Haastattelu oli kuitenkin palkitsevaa, ja kun vain jaksoin houkutella tai jopa kaivella lasten käsityksiä näkyvämmiin esiin, sain melko hyvin kiinni siitä, millaisia käsityksiä lapsilla on uskonnollisiin asioihin liittyen. Huomioitava on kuitenkin se, että koska kyseessä oli vasta ensimmäisen luokan oppilaat, ei heidän tietämyksensä ja käsityksensä ollut määrällisesti luonnollisestikaan yhtä laaja kuin vaikkapa isomman lapsen.

Hirsjärvi ja Hurme (2008) ovat esittäneet, että teemahaastattelussa voi sattua tilanteita, joissa jokin käsite on haastateltavalle vieras. Jos tutkija haluaa saada tarkkaa ja merkityksellistä tietoa, voi hän määritellä käsitteen haastateltavalle. Määrittelyn olisi hyvä olla kaikille sama. (Hirsjärvi & Hurme 2008, 107 - 108). Vaikka oma haastatteluni ei teemahaastattelu ollutkaan, otaksuin edellä mainitun näkökulman pätevän myös puolistrukturoidussa haastattelussa, jota oma haastatteluni etupäässä edusti. Koska tutkimusaiheeni oli pienten lasten kannalta hieman haastava, olin jo ennen haastattelua kirjoittanut auki määritelmät eri uskontoja koskeville ulottuvuuksille (tai ainakin niille, jossa esiintyi jokin lapselle mahdollisesti vieras käsite). Nämä voi halutessaan lukea liitteenä olevasta haastattelurungosta, jonne ne ennen haastatteluja kirjasin. Näitä määritelmiä käytin usein, kun lasten kanssa haastattelussa siirryttiin uuteen aihepiiriin. Pyrin siis edesauttamaan sitä, että puhumme lapsen kanssa samoista asioista ja toisaalta koitin tällä tavoin myös selventää lapsille aihepiirejä, jotka muuten olisivat saattaneet tuntua liian abstrakteilta. Jos olisin esimerkiksi ilman selvennyksiä vain kysynyt lapselta "Mitä rituaaleja sun mielestä kristinuskoon liittyy?", en varmaankaan olisi saanut tulokseksi moniakaan käsityksiä. Keskustelu lapsen kanssa saattoi edetä vaikka näin, kuten alla olevassa aineistositaatisa:

H: No sit, kaikkiin uskontoihin liittyy aina, tää saattaa olla nyt uus sana, mutta rituaaleja eli rituaali. Se tarkoittaa siis semmosia toimintoja, joita ihmiset tekee. Mä mainitsen (vastaaja keskeyttää)

V2: Mä tiedän

H: No hei kerropa, mitä sä tiedät

V2: Et esimerkiksi, et öö...no jos yks oli... mä en muistin yhden, mut ei tuu nyt mieleen.

H: No mä voin sanoa joitain esimerkkejä, mitkä voi olla tämmöstä uskonnollisista toimintaa. Esimerkiksi rukoilu tai se, että käydään uskonnollisissa tilaisuuksissa, esimerkiksi kirkossa tai jossain seurakunnan järjestämässä kerhossa tai moskeijassa tai temppelissä, ja jumalan palvominen, tai se, että pohtii mielessään uskonnollisia asioita. Nää on kaikki semmosta uskonnollista toimintaa.

5.6 Aineiston analyysi

5.6.1 Yleisiä linjoja ja tulkintakriteerejä

Litteroin haastattelut tarkasti. Jos lapsi kuitenkin jossain kohdin puhui sellaista, mikä ei liittynyt millään tavoin tutkimustehtävääni, jätin sen kirjoittamatta. Aineistoon sisältyi muutamia sellaisia pätkiä, joista en uusintakuunteluista huolimatta saanut selvää. Nämä olivat kuitenkin yleensä yksittäisiä sanoja, eivätkä useimmiten sijoittuneet tulkinnan kannalta merkittäviin kohtiin. Litteroitua tekstiä kertyi kaikkineen melko paljon, mutta rajauksen jälkeen päädyin analysoimaan ainoastaan haastattelun ensimmäisen osion. Myöhemmät osiot, valokuvat ja väitteet, rajautuivat lopulta siis analyysini ulkopuolella, jotta aineiston määrä ei olisi niin laaja. Litteroidun, haastattelun ensimmäisen osion, kokonaislaajuudeksi jäi tämän jälkeen 108 sivua, rivivälillä 1 kirjoitettuna. Varsinainen lasten puheen sivumäärä jäisi tietenkin alhaisemmaksi, sillä litteroinneissa oli melko paljon mukana myös omaa puhettani. Lisäksi monien lasten lyhyiden vastausten jälkeen lisätty rivinvaihto lisäsi sivumäärää.

Aineistoni on melko laaja-alainen; se ensinnäkin kattaa lasten käsityksiä useista eri uskonnon ulottuvuuksista sen sijaan, että pitäydettäisiin vaikkapa vain yhdessä ulottuvuudessa. Edelleen käsitysten variaatiota esiintyi myös eri ulottuvuuksien sisällä. Näiden lisäksi aineistossa käsiteltiin paitsi omaa myös muita lasten tuntemia uskontoja. Edellä mainituista syistä johtuen jouduin siis pohtimaan, miten juuri tämä aineisto kannattaisi analysoida fenomenografisen tutkimuksen päämääriä kunnioittaen. Jouduin osittain räätälöimään käsillä olevaa aineistoa palvelevan analyysipolun, jossa pyrin kauttaaltaan loogisuuteen ja systemaattisuuteen. Toisaalta itsenäinen lähestymistapa aineiston analyysiin ei

ole ongelma, sillä fenomenografisen analyysin toteuttamiseen ei ole olemassa yhtä ja ainoaa strukturoitua kehikkoa (Laitila 2010, 77; Niikko 2003, 32).

Tässä, kuten fenomenografisessa tutkimuksessa yleensä, aikaisempiin vaiheisiin jouduttiin palaamaan myöhemmissä vaiheissa uudelleen (Koskinen 2011, 271). Aiemmin tehdyt jäsenyykset, kuten käsitykset ja alemman tason kategoriat saattoivat siis vielä elää ja täsmentyä analyysin myöhemmissä vaiheissa. Eri-laisten vaiheiden jatkuvan elämisen ja limittäisyyden vuoksi tuntuisikin keino-tekoiselta esittää analyysi tässä erillisinä vaiheina. Sen sijaan koitan avata sen loogisen ja suppiloa kaventavan jatkumon, jota kohti aineistoani kuljetin päämäärään päästäkseni. Tätä jatkumoa kutsun Valkosen (2006) tavoin analyysipoluksi. Käytän kuitenkin analyysini työvaiheita kuvaavia väliotsikoita, jotta lukijan on helpompi hahmottaa kokonaisuus.

Teoriaa ei fenomenografiassa käytetä ennakolta aineiston luokitteluun tai vaikkapa teoriasta johdettujen väittämien testaukseen. Aineisto analysoidaan aineistopohjaisesti. (Huusko & Paloniemi 2006, 166.) Toisin toimiessaan tutkija voisi menettää sitä uutta informaatiota, mitä avoimella käsittelyllä aineistosta voidaan saada (Ahonen 1994, 23). Vaikka olin rakentanut haastattelurunkoni teorialähtöisesti, pyrin kuitenkin analysoinnissani aineistolähtöisyyteen. Haastattelurunkoni ja sen taustalla oleva teoria eivät siis toimineet analyysini runkona. Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että analyysin kohteeksi nousivat juuri ne asiat, joista lapset esittivät käsityksiä. Vastaavasti sellaiset haastatteluissa kysymäni aihepiirit, joista lapsilla ei ollut käsityksiä, jäivät analyysini ulkopuolelle. Vastaukset, jotka olivat muotoa ”en tiedä”, rajasin siis analyysini ulkopuolelle. Päädyin tällaiseen ratkaisuun, koska halusin kuvata sitä millaisia käsityksiä lapsilla on eikä niinkään sitä, mistä asioista he eivät osaa sanoa. Luonnollisesti jossain kohdin olen kuitenkin vertailun tai vaikkapa mielenkiintoisen huomion vuoksi saattanut viitata myös ”en tiedä” - muotoa olevaan lapsen vastaukseen. Vaikka analyysini oli aineistolähtöinen, on kuitenkin sanottava, että teoreettisen

osaamisen kautta minun oli helpompi päättää, mitkä käsitykset muodostuvat kategorioiksi (Ahonen 1994, 127). Yhteydet teoriaan rakennetaan analyysivaiheessa kuitenkin vasta sitten, kun jo tunnetaan aineiston sisällään pitämät erilaiset käsitykset (Valkonen 2006, 26).

Kuten edellä mainitsin, jouduin monesti haastattelun aikana kertomaan esimerkkejä, joilla avasin lapselle vaikkapa jonkin uskonnollisuuden ulottuvuuden määritelmää. Toisaalta vaikeat käsitteet eivät olleet ainut kohta, jossa turvauduin esimerkkeihin. Esimerkkien avulla myös houkuttelin lapsia kertomaan käsityksistään silloin, kun he syystä tai toisesta vastasivat suppeasti. Pysin kuitenkin aina tarpeen vaatiessa huomioimaan analyysissäni sen, milloin lapsi puhui jostakin asiasta täysin oma-aloitteisesti ja milloin puolestani minä olin esimerkiksi tullut maininneeksi jonkin asian ennen lasta. Näitä asioita siis huomioin analyysia tehdessäni ja näistä myös kerron tutkimukseni tulososiossa niissä kohdissa, kun olen nähnyt sen tarpeelliseksi. Näin pyrin lisäämään tutkimukseni läpinäkyvyyttä.

Ennen kuin gradutyöskentelyni oli jäänyt elämäntilanteista johtuen kesken, olin jo useita kertoja lukenut kaikki litteroidut haastattelut läpi – ne olivat siis aikanaan tulleet minulle jo tutuiksi. Ennen kuin sitten uudemman kerran ryhdyin toden teolla analysoimaan aineistoani, kuuntelin kaikki haastattelut kertaalleen läpi. Huomasin, että gradunteketausta huolimatta haastattelujen sisällöt olivat edelleen hyvin mielessäni. Totesin, ettei enää ollut tarvetta varata sen enempää aikaa aineiston lukemiselle ja sitä kautta tutuksi tekemiselle. Aloitin siis varsinaisen analyysini työstämisen, jonka olin nyt päättänyt toteuttaa fenomenografisesti.

Fenomenografisessa analyysissä keskitytään tutkittavien tuottamiin ilmauksiin, eikä tutkittaviin itseensä. Vastajien väliset rajat siis hylätään ja tutkimuksen keskiössä ovat merkitykset, jotka aineistosta nousevat. (Niikko 2003, 33.) Myös

tässä tutkimuksessa nimenomaan vastaajien tuottamat merkitykset olivat analyysin kohteena. Koko analyysin ajan kuitenkin säilytin näkyvillä koodit, joista näin, mistä haastattelusta mikäkin ilmaisu on peräisin. Näin menettelin ensinnäkin siitä syystä, että koodeista pystyin huomioimaan, kuinka moni eri vastaaja oli jonkin käsityksen esittänyt silloin, kun saman käsityksen alle sijoittui useita ilmaisuja. Edelleen saatoin tätä kautta tehdä päätelmiä esimerkiksi erilaisten käsitysten painottumisesta aineistossani. Toiseksi vastaajien koodien esillä säilyttäminen mahdollisti käsitysten monipuolisemman tarkastelun. Suhteuttamalla saman lapsen eri käsityksiä keskenään saatoin tuoda esiin pienen lapsen käsitysten monitahoisuutta ja osittaista epäloogisuuttakin. Tällä tavoin toimiesani tulini huomanneeksi myös mahdollisia ristiriitaisuuksia aineistossa. Pyrkimykseni ei kuitenkaan ollut piirtää tarkkaa kuvaa yksittäisistä vastaajista, vaan ainoastaan syventää fenomenografista analyysiani.

Fenomenografisessa analyysissä kiinnostavaa on etupäässä käsitysten variaatio eikä niinkään niiden määrällinen painottuminen (Huusko & Paloniemi 2006, 169). Omassa tutkimuksessani päädyin kuitenkin käsitysten variaation ohella kuvaamaan monesti myös sitä, missä määrin erilaisia käsityksiä esiintyi. Koin, että tällä tavoin menetellen pystyn avaamaan lasten uskonnollisia asioita koskevista käsityksistä yhä parempaa kuvaa. Fenomenografiassa tutkimustulokset voidaan esittää eri tavoin ja yksi näistä tavoista on vertikaalinen. Vertikaalinen kuvaus voidaan muodostaa jonkin tietyn kriteerin kuten yleisyyden perusteella (Huusko & Paloniemi 2006, 169; Niikko 2003, 38). Jotain tämänkaltaisesta tutkimustulosten esittämisestä halusin siis tutkimukseeni sisällyttää siitä huolimatta, että varsinaisen tutkimustulokseni muodostavat ylemmän tason kategoriat esitän horisontaalisesti. Horisontaalisessa systeemissä kategorioita ei arvoteta, vaan ne ovat kaikki samanarvoisia keskenään (Huusko & Paloniemi 2006, 169). Kategorioiden väliset erot ovat siis pelkästään sisällöllisiä (Niikko 2003, 38).

5.6.2 Analyysipolku

Merkittävät ilmaisut ja käsitykset

Ensimmäistä haastattelua analysoidessani vielä hain ja pohdin järkeviä työtapoja. Systemikseni vakiintui sittemmin malli, jossa ensin luin analysoinnin kohteena olevan haastattelun läpi luodakseni kuvan kokonaisuudesta. Tällä lukukerralla saatoin tehdä joitakin alustavia merkintöjä, mutta pääpaino oli kuitenkin aineiston haltuunotossa eikä vielä varsinaisessa analysoimisessa. Toisella lukukerralla aloin koodata aineistoa järjestelmällisesti ja analyttisesti. Värien avulla koodasin aineistoon ensinnäkin kaikki ne ilmaisut, jotka liittyivät tutkimustehtävääni. Siirsin nämä ilmaisut erilliseen tiedostoonsa, joten lopulta minulla oli kaikkien haastattelujen jokainen merkittävä ilmaisu kasassa yhdessä ja samassa tiedostossa.

Kontekstin säilyttäminen helpotti analysointia ja uskoakseni lisäsi tulkintojeni luotettavuutta. Halusin säilyttää esillä mahdollisimman paljon alkuperäistä kontekstia, joten poimin merkittävät ilmaisut siten, että säilytin ympärillä olevan virkkeen ja, jos tarpeen, myös ympärillä olevaa keskustelua. Lapsen vastauksen perään merkitsin aina myös näkyviin oman edellä esittämäni kysymyksen. Tämä olikin usein jopa välttämätöntä, sillä lapsen vastauksen ollessa muotoa "joo" tai "ei", en olisi voinut ilman tätä menettelytapaa tietää, mihin lapsi milloinkin ottaa vastauksellaan kantaa.

Muotoilin jokaiselle ilmaisulle (konteksteineen) otsikon. Otsikon muotoilin väitteen muotoon ja kirjoitin siinä auki sen käsityksen, jota ilmaisu, tai sen osa, tulkintani mukaan edusti. Tässä vaiheessa erottelin ilmaisuja toisistaan vielä melko sensitiivisesti esimerkiksi käsitysten sävyerojen perusteella, joten erilaisia käsityksiä oli lopulta melkein kolmesataa kappaletta. Oman haasteensa analyysiin toi muun muassa se, että lapsi saattoi yhdessä ja samassa ilmaisussaan tuoda esiin useammankin käsityksen.

Muotoilemieni otsikoiden, eli käsitysten, alla oli monesti vain yksi ilmaisu, toisinaan useampi, kuten alla olevassa esimerkissä. Alle sijoittamani esimerkki havainnollistaa analyysini vaihetta, jossa olen muodostanut lasten merkittävät ilmaisut käsityksiksi. Esimerkin otsikko "Muslimit ovat yleensä tummaihoisia" ilmaisee siis käsityksen, jota alla olevat ilmaisut käsittääkseni edustavat. Perässä oleva numero viittaa siihen, kuinka moni eri vastaaja toi käsityksen esiin.

Muslimeilla on usein tumma iho (4)

V1: No ne hurnut //ja se tumma iho H:-tuleeko sulla jotain mieleen siihen islamiin liittyen?

•

V2: Ne on ruskeehosii. H: Tuleeko jotain muita juttuja mieleen islamista? Niiden vaikka johki muuhun asiaan, ootko huomannu täällä koulussa onks he jollain tapaa erilaisia?

•

V4: Hmm... niinku muslimit on pikkasen esim. sellasii tummaihoisii //ja niinku kristinuskoset on vähä enemmän vaalee iho.-H: - - ku puhuttiin seurauksista jo aikaisemmin, niin onko sun mielestä seurauksia sillä, että kuuluu johki uskoon? Vaikka sillä, että jos sä kuulut kristinuskoon, niin tuleeks siit jonkinlaisii.. millä tavalla se näkyy elämässä?

•

V7: On H: Niin, esimerkiksi ajattelee vaikka eri tavalla vaikka siitä, että millainen tämä maailma on.. tai että onks ne jotenki erilaisia ne muslimit ku me kristityt?

V7: Niillä on tummempi iho? H: Ai jaa, millä tavalla?

V7: Joo H: Niin just. Onks kaikilla muslimeilla tumma iho? ((Huom! Tosin sitten kysyttäessä on sitä mieltä, että tummaihoisenkin voi olla kristitty jne.))

- - **V7: .. joo-o** H: Joo. Mitä asioita siihen niinku.. oliko se jotenki erilainen sitte ku kristityt?

V7: Se oli tumma? H: Millä tavalla se oli erilainen?

Edellä olevasta esimerkistä havainnollistuu myös muita koodausmerkintöjäni. Lapsen puheen lihavoin, ja sen perässä näkyvä tunnuksella "H" varustettu lihavoimaton teksti on se kysymys, jonka olen lapselle ilmaisuun liittyen esittänyt. Lapsen puhetta edeltävässä merkinnässä, esimerkiksi V7, V-kirjain viittaa termiin "vastaaja" ja numero puolestaan on haastattelun tunnus. Yliviiivattu osio viittaa siihen, että sen alla on ilmaistu jokin muu kuin otsikkona oleva käsitys. Vastaavasti sama virke esiintyy jonkin toisen käsityksen alla, mutta jälleen

siitä on yliviivattu se osa, mikä ei sitten juuri nimenomaista käsitystä edusta. Tässä tapauksessa siis ensimmäinen sitaatti (V1) esiintyy myös muslimien huntuja koskevan käsitysryhmän alla, mutta silloin yliviivattuna on ihonväriä koskeva aines. Päädyin toimimaan näin nimenomaan siitä syystä, että halusin näissäkin tapauksissa säilyttää sen alkuperäisen yhteyden, josta jokin ilmaisu on peräisin. Monesti kirjoitin ilmaisujen yhteyteen myös omia huomioitani tai tulkintojani. Ne erotin kaksinkertaisilla sulkeilla (( )). Kahta viivaa (- -) käytin ensinnäkin merkitsemään sitä, että olen poistanut jonkin tutkimustehtävän kannalta epäolennaisen kohdan litteroinnista. Samaa merkkiä käytin myös silloin, kun lapsi puhui asiasta, josta oli puhunut jo aikaisemmin haastattelun aikana. Samaa käsitystä edustavat käsitykset tulivat näin sijoitetuksi samaan yhteyteen ja kaksi viivaa välissä vain muistutti minulle siitä, että välissä on keskusteltu jostain muusta. Huomautettakoon lisäksi, että jos sama lapsi mainitsi saman käsityksen useamman kerran haastattelun aikana, laskin sen silti vain yhdeksi käsitykseksi.

Otsikoissa, eli väitemuodossa olevissa käsityksissä, käytin Wordin valmiita tyynejä ja niiden otsikoita. Näin helpotin jatkotyöskentelyäni siten, että pystyin find-toiminnon avulla koko ajan pitämään näkyvissä vasemmassa sivupalkissa käsitykset listana. Tästä palkista käsin pystyin helposti liikkumaan kulloinkin haluamani käsityksen pariin. Koska erilaisia käsityksiä oli edellä kuvatun työskentelyn päätteeksi lähes 300 kappaletta (merkittäviä ilmaisuja luonnollisesti vieläkin enemmän) on selvää, että jouduin myöhemmin yhdistelemään käsityksiä. Tässä varhaisemmassa analyysivaiheessa halusin kuitenkin vielä säilyttää käsitykset melko tarkkoina ja monissa kohdin sävyerojen perustella eriteltyinä.

Alemman tason kategoriat

Tulostin paperille kaikki edellä kuvatulla tavalla muodostamani käsitykset, ja sen jälkeen aloin ryhmitellä käsityksiä vertailemalla niiden yhtäläisyyksiä ja eroavaisuuksia. Ryhmittelyssä auttoi myös erilaisten rajatapausten tarkastelu.

Haasteena oli muun muassa se, että monet käsitykset olisi periaatteessa voinut sijoittaa useampaankin kategoriaan. Esimerkiksi käsityksen "Raamattu on totta" olisin perustellusti voinut sijoittaa sekä kategoriaan "Raamattu" että kategoriaan "Totuudellisuus". Jouduinkin määrittelemään kriteerejä kategorioiden sisällöille löytääkseni kullekin käsitykselle luontevan paikan.

Osan käsityksistä päätin pudottaa tässä vaiheessa fenomenografisen analyysini ulkopuolelle. Nämä liittyivät enimmäkseen osioon, jossa olin kysynyt lapsilta, mitkä asiat heitä kiinnostavat uskonnoissa. Ne kohdat, joissa lapset ilmaisivat etupäässä kiinnostuksensa vahvuusastetta, rajasin aineistoni ulkopuolelle. Jos taas lapsen kiinnostukseen liittyvässä ilmaisussa esiintyi jokin konkreettinen asiasisältö, ryhmittelin käsityksen sisältönsä mukaiseen kategoriaan. Ryhmittelyn jälkeen olin jakanut lasten käsitykset 25:een alustavaan, sisällöiltään eroavaan, kategoriaan. Nimitän näitä alemman tason kategorioiksi, jotka olivat siis seuraavat:

- Avun ja turvan saanti
- Eroavaisuudet ja yhtäläisyydet
- Etnisyys
- Jeesus
- Juhlat
- Jumala
- Koulun oppiaine
- Kuolemanjälkeisyys
- Maailman synty
- Opit
- Osallistuminen
- Paremmuus ja huonommuus
- Raamattu
- Suhteellistaminen
- Rituaalit

- Rukoilu
- Seuraamuksellisuus
- Säännöt
- Totuudellisuus
- Uskominen
- Uskontoihin liitettyjä asioita
- Uskontoon kuuluminen
- Vaatetus
- Vapaaehtoisuus

Ylemmän tason kategoriat

Alustavan luokittelun jälkeen jatkoin analyysiani siten, että aloin vähitellen kirjoittaa kategorioiden sisältöjä auki. Samalla jouduin edelleen ja yhä tarkemmin pohtimaan niitä kriteerejä, jotka määrittävät sitä, millä perusteella mikäkin käsitys kuuluu johonkin tiettyyn kategoriaan. Aloin vähitellen niputtaa edeltävässä vaiheessa muodostettuja kategorioita yhteen, ja tätä myötä myös kategoriarunko jäsentyi teoreettisempaan suuntaan. Esimerkiksi alemman tason kategoriat "Maailman synty" ja "Kuolemanjälkeisyys" muodostivat nyt yhdessä ylemmän tason kategorian nimeltä "Eksistentiaaliset kysymykset". Edelleen vaikkapa kategoriat "Jeesus" ja "Raamattu" muodostivat ylemmän tason kategorian nimeltä "Raamatun henkilöt ja kertomukset".

Sen lisäksi, että niputin alemman tason kategorioita yhteen, jouduin järjestämään kategoriarunkoa muullakin tavoin. Muutamissa kohdin tein esimerkiksi tarkennuksia ilmaisujen ja käsitysten tasolla; saatoin vaikkapa erottaa jostain ilmaisusta edelleen kaksi erillistä käsitystä, jotka olin epähuomiossa pitänyt yhdessä saman käsityksen alla. Tässä vaiheessa myös vaihdoin joidenkin käsitysten paikkoja alkuperäisistä sijoituksista poikkeaviin kategorioihin. Kuvatakseni edelleen analyysini toteuttamista, kerron tapausesimerkin: Suurimman osan alakategorian "Ruokailu" käsityksistä siirsin samantasoisien kategorian

"Säännöt" alle. Perusteluna tähän oli se, että lapset puhuivat ruokailusta usein nimenomaan siitä näkökulmasta käsin, millaisia syömiseen liittyviä rajoitteita tai sääntöjä uskonnoissa on. Ne käsitykset, jotka eivät niinkään sopineet kategoriaan "Säännöt", löysivät paikkansa muista kategorioista. Joku esimerkiksi kertoi buddhalaisuuteen liittyvistä ruokailutavoista: "Kiinassa buddhalaiset syövät joskus lattialla". Lapsi ei kuitenkaan näyttänyt mieltävän näitä ensisijaisesti velvoittavina, sääntöinä, vaan ennemminkin uskontoon liittyvinä tapoina. Näin ollen lopullisen kategoriarungon muodostavissa ylemmän tason kategorioissa nämä käsitykset sijoittuvat kategoriaan "Tavat". Myös tämä edellä kuvattu "Säännöt"-kategoria muutti vielä muotoaan. "Sääntöihin" olin sijoittanut kaikki ne käsitykset, jotka jollain tavoin velvoittavat ihmistä tai näyttävät suuntaa, joiden mukaan uskontoon kuuluvan tulee toimia. Kategorian "Säännöt" puolestaan yhdistin edelleen kategorian "Vapaaehtoisuus" kanssa ja yhdessä näistä muodostui ylemmän tason kategoria "Reunaehdot". "Reunaehdot" kuvaa nyt kokonaisuudessaan ikään kuin sitä "liikkuma-aluetta", jonka uskonto siihen kuuluvalle ihmiselle lasten käsitysten mukaan luo. Tähän niin sanottuun liikkuma-alueeseen sisältyy paitsi säännöt, jotka rajoittavat, myös ne asiat, jotka lapset näkivät vapaaehtoisina. Mainittakoon, että epämääräiseltä kuulostava alemman tason kategoria "Uskontoihin liitettyjä asioita" oli tässä vaiheessa vielä ikään kuin "kaatopaikkakategoria", jonne olin sijoittanut sellaisia käsityksiä, joita en vielä ollut muualle osannut sijoittaa. Teoretisoinnin ja ylemmän tason kategorioiden kriteerien tarkentamisen myötä tämä kategoria hävisi ja sijoitin sen sisältämät käsitykset muihin kategorioihin.

Sitä mukaa, kun tiesin, etten todennäköisesti enää muuta jonkin muodostamani ylemmän tason kategorian sisältöä, kuvasin kategoriaa kirjoittamalla sen sisällön auki tuloksia koskevaan lukuuni. Kirjoittaessani kategorioiden sisältöjä auki, jouduin ryhmittelemään käsityksiä vielä ylemmän tason kategorian sisällä, jotta saisin analysoitua ja kuvattua ne mielekkäästi ja toisiinsa suhteutettuina. Monesti tarkastin vielä jonkin asian alkuperäisestä litterointitiedostosta. Tämä

analyysivaihe oli työläs eikä vähiten sen vuoksi, että saman ylemmän tason kategorian sisällä saattoi esiintyä ensinnäkin eri aihepiireihin liittyviä käsityksiä. Esimerkiksi ylemmän tason kategoriassa "Eksistentiaaliset kysymykset" käsitelään niinkin isoja, toisistaan eroavia teemoja kuin "mitä tapahtuu kuoleman jälkeen?" tai "mistä maailma ja ihminen on saanut alkunsa?". Toiseksi, sen lisäksi, että aihepiirejä saattoi samankin kategorian sisällä olla useita, olivat lapset luonnollisesti esittäneet kunkin aiheen sisällä erilaisia käsityksiä. Jouduin siis tutkijana paljon pohtimaan ja työstämään sitä, miten jäsentää näin laaja käsityskenttä ilman, että yhtäältä tulososio paisuu loputtoman pitkäksi. Toisaalta en myöskään halunnut liikaa yksinkertaistaa lasten käsityksiä, vaan halusin jokaisen ylemmän tason kategorian sisällä aidosti kuvata erilaisia tapoja käsitellä kategoriaan liittyviä aihepiirejä. Selvää on kuitenkin se, että joka ikistä yksittäistä käsitystä tai vivahdetta en voinut tulososiossani kirjoittaa auki. Koen, että lopulta onnistuin haasteista huolimatta kuvaamaan lasten uskonnollisiin asioihin liittyviä käsityksiä monipuolisesti ja laajasti.

Lopulta minulla oli kasassa yhteensä 13 ylemmän tason kategoriaa, jotka muodostavat tutkimukseni varsinaisen tuloksen. Näiden kategorialistaa vilkaisemalla lukija saa jo käsityksen, millaisiin asioihin tähän tutkimukseen osallistuneiden lasten uskonnolliset käsitykset *ainakin* liittyivät. Korostan sanaa "ainakin" siitä syystä, että tiedostan toki, etten oleta tämän tutkimuksen kattaneen kaikkia lasten uskontoihin ja uskonnollisiin asioihin liittyviä käsityksiä. Haastattelulla on oltava jokin aikaraja, eikä sen puitteissa varmasti hyvistä yrityksistä huolimatta pysty kaikkia lasten käsityksiä kartoittamaan. Joka tapauksessa näissä ylemmän tason kategorioissa näkyy lasten käsitysten variaatiota ikään kuin ylemmällä tasolla. Edelleen kategorioiden kuvauksiin tutustumalla lukija saavuttaa syvemmän ymmärryksen siitä, millaisia olivat lasten erilaiset tavat käsittää tiettyä aihepiiriä.

Tutkimustulokseni muodostavat ylemmän tason kategoriat ovat seuraavat:

- Avun ja turvan saanti
- Eksistentiaaliset kysymykset
- Etiikka
- Jumala
- Koulun oppiaine
- Raamatun henkilöt ja kertomukset
- Reunaehdot
- Tavat
- Totuudellisuus
- Ulkonäkö ja etnisyys
- Uskominen
- Uskonnot toisiinsa nähden
- Uskontoon kuuluminen

Tämän enempää en enää halunnut kategorioita yhdistää, sillä muuten yksittäisen kategorian laajuus auki kirjoitettuine kuvauksineen olisi saattanut paisua kohtuuttoman suureksi. Lisäksi ylemmän tason kategoriat eroavat sisältöjensä puolesta toisistaan niin paljon, että halusin pitää ne erillisinä. Tämä ratkaisu myös edesauttaa edellä kuvaamaani käsitysten variaation kuvaamista jo kategoriatasolla eikä ainoastaan kategorioiden sisällä. Toisaalta, esimerkiksi kategoria "Uskominen" oli laajuudeltaan melko lyhyt, ja pohdin sen yhdistämistä esimerkiksi kategorian "Uskontoon kuuluminen" kanssa. Kuitenkin kaikki ne lapset, joiden kanssa aihepiiristä keskustelimme, tekivät eron uskomisen/uskonollisuuden ja uskontoon kuulumisen välillä, eivätkä liittäneet niitä automaattisesti yhteen. He siis ajattelivat, että ihminen voi uskoa tai olla uskonnollinen, vaikka ei kuuluisi uskontoon ja toisinpäin. Edellä mainittujen kategorioiden yhteen liittäminen olisi helposti saattanut johtaa sellaiseen tulkintaan, että lapset liittäisivät uskomisen ja uskontoon kuulumisen automaattisesti yhteen kuuluviksi. Tällainen tulkinta olisi tämän tutkimuksen tuloksia vasten epätosi. Näin ollen esimerkiksi nämä kaksi kategoriaa jäivät yhdistämättä.

Tässä jouduin myös sen kaltaiseen yksinkertaistukseen, että en käsittele eri uskontoja ikään kuin eri kategoriassa, vaan esimerkiksi "Tavat"-merkityskategorian alle olen sijoittanut kaikki uskontoihin liittyvät tavat ja rituaalit, riippumatta siitä, liittyvätkö ne kristinuskoon vai esimerkiksi islamiin. Haluan kuitenkin tuoda esiin, että tiedostan varsin hyvin, että eri uskonnot eroavat monin tavoin toisistaan, vaikka niitä voidaankin kaikkia lähestyä tiettyjen näkökulmien kautta. Esimerkiksi kristillinen jumalakäsitys eroaa islamin jumalakäsityksestä, mutta analyysin ja aineiston järjestämisen helpottamiseksi käsitteelin molempien uskontojen jumalaan liittyviä käsityksiä saman merkityskategorian sisällä.

5.7 Eettiset ratkaisut ja luotettavuustarkastelu

Lapsen ollessa tutkimuksen kohteena, on tärkeää, että koko tutkimuksen ajan huolehditaan lapsiystävällisyydestä ja tutkimuksen etiikasta. Aineistonhankinta on syytä sovittaa lapsen ajattelun kehitysvaiheeseen sekä itseilmaisun tyyliin ja määrään. (Aarnos 2010, 173.) Pyrinkin huomioimaan lapsen resurssit jo haastattelukysymyksiä laatiessani. Koska tutkimusaiheeni on melko abstrakti, koitin miettiä, millainen kosketuspinta lapsella aihepiiriin on. Siksi pyrin puhumaan asioista mahdollisimman konkreettisella tasolla ja "lapsen kielellä". Suuntasin kysymykseni koskemaan lapsen arkipäivää ja -kokemuksia. Pyrin luonnollisesti olemaan myös hienotunteinen enkä halunnut millään tavoin väheksyä lapsen ilmaisemia käsityksiä. Ennemminkin pyrin antamaan sen kuvan, että olen kiinnostunut lapsen ajatuksista ja arvostan hänen käsityksiään.

Aineiston keräsin vasta tutkimusluvat saatuani. Tutkimuslupien suhteen toimin huolellisesti juuri niiden ohjeiden mukaan, jotka sain silloiselta graduohjaajaltani sekä koulun, josta suurin osa tutkittavista oli, rehtorilta. Yksi suorittamistani esihaastatteluista toimii pro gradu -tutkielmani varsinaisena aineistona ja

sen käyttämiseen olen myös hankkinut luvat. Lasten käsityksiä esitellessäni huolehdin siitä, että heidän anonymiteettinsa säilyy kauttaaltaan.

Mitä tutkimuksen toteuttamiseen tulee, pyrin kauttaaltaan huolellisuuteen ja systemaattisuuteen. Pyrin huomioimaan tutkimukseen liittyviä luotettavuusnäkökulmia jo aineistonkeruuvaiheessa. Haastattelurunkoa muodostaessani mielessäni oli koko ajan se tosiasia, että aineistonhankinnan menetelmän luotettavuus vaikuttaa merkittävästi tutkimuksen luotettavuuteen (Metsämuuronen 2006a, 37). Tavoittelin siis tutkimuksen laadukkuutta ja luotettavuutta kiinnittämällä erityistä huomiota haastattelurungon laatimiseen korjausten ja esihaastattelujen avulla (ks. Hirsjärvi & Hurme 2008, 184). Metsämuuronen on esittänyt, että käsitteiden pohjalta muokataan mittari, jolla sitten pyritään olemassa olevaa ilmiötä tutkimaan (Metsämuuronen 2006, 37). Kuten aiemmin tässä luvussa kuvasin, oli minullakin haastattelurunkoa laatiessani taustalla tietty käsitteistö uskonnollisuudesta/uskonnosta (Glockin ja Starkin malli). Näin ollen haastattelurunkoni oli siis toteutettu osin teorialähtöisesti. Teorialla onkin fenomenografisessa lähestymistavassa merkitystä kauttaaltaan. Silloin, kun tutkimusongelmat on sidottu teoriaan, on tutkijan helpompi asettaa riittävän syvälle luotaavia kysymyksiä (Koski 2014, 138). Haastattelukysymysten ankkuroituminen teoriaan myös parantaa tutkimuksen teoreettista validiteettia (Ahonen 1994, 136).

Katson, että haastattelu tiedonkeruumenetelmänä lisäsi tutkimukseni luotettavuutta, sillä vuorovaikutustilanne mahdollisti sen havainnoimisen, onko lapsi ymmärtänyt kysymykseni oikein. Myös mahdollisten lasten vastauksissa esiintyneiden ristiriitaisuuksien selvittely mahdollistui. Lisäkysymysten ja täsmennysten avulla saatoinkin vaikuttaa siihen, millaista aineistoa tutkimukseeni saan. Tietenkin haastatteluun tutkimusmenetelmänä liittyy myös varjopuolia. Haastatteluissa on mahdotonta taata anonymiutta samalla tavalla kuin lomaketutkimuksissa, mikä saattaa edelleen lisätä sitä, että haastateltava haluaa an-

taa sosiaalisesti suotavia vastauksia (Hirsjärvi & Hurme 2008, 35 – 36). Tällainen halu antaa niin kutsuttuja oikeita vastauksia on todennäköisesti vielä tyypillisempää lapselle kuin aikuiselle, sillä lapsi ei välttämättä ole kovinkaan varma omista käsityksistään. Kuitenkin pyrin tietoisesti omalla käytökselläni ja toiminnallani mahdollisimman paljon vaikuttamaan siihen, että lapsi todella kertoisi juuri niitä omia käsityksiään eikä esimerkiksi sellaisia, joiden hän syystä tai toisesta ajattelee olevan suotavia. Näistä näkökulmista, omasta toiminnastani ja olemisestani haastattelutilanteessa, olen kuitenkin yksityiskohtaisemmin kertonut jo aiemmin tässä luvussa, joten tarkempaan erittelyyn ei enää tässä kohdin ole syytä.

Analyysin tekoon en hypännyt suin päin, vaan opiskelin sitä ennen fenomenografista metodia ylipäättään sekä fenomenografista tapaa tehdä analyysia. Itse analyysia suorittaessani pyrin kaikissa analyysin vaiheissa systemaattisuuteen, huolellisuuteen ja loogisuuteen. Pohdin perusteluja erilaisille ratkaisuille sekä sitä, miten järjestää ja analysoida käsillä oleva, aihepiireiltään laaja-alainen aineisto. On kuitenkin selvää, että tarkkuudesta ja analyysiin huolellisesta paneutumisesta huolimatta voi virheitä sattua. Jokin käsitys on voinut vaikkapa vahingossa tipahtaa pois siirrellessäni niitä kategorioiden välillä. Tai ehkä en välttämättä ole tullut huomanneeksi ja poimineeksi kaikkia niitä merkittäviä ilmaisuja, joita lasten haastatteluissa todellisuudessa oli. Loppujen lopuksi saman tyyppisten inhimillisten virheiden mahdollisuudet on olemassa kaikessa tutkimuksessa, sillä niitä toteuttavat erehtyväiset ihmiset. Kaiken kaikkiaan en usko, että edellä mainitun kaltaisilla mahdollisilla erehdyksillä olisi kovinkaan suurta merkitystä analyysini luotettavuuden suhteen.

On selvä, että kaikki tuloksista tulkittavat vivahteet eivät tulleet esitettyiksi tässä. Mitä enemmän aineistoa kahlasin läpi, sitä enemmän opin muistamaan, mitä kukakin on missäkin kohdin vastannut. Sitä kautta edelleen tulin huomanneeksi myös mahdollisia ristiriitaisuuksia tai monitahoisuuksia lasten käsityksissä.

Jotkin moniulotteisuudet käsitysten sisällä huomasin jo analyysini alkuvaiheissa, mutta osa paljastui vasta, kun yhä uudelleen kävin aineistoa läpi. Mahdollisesti aineistostani olisi saanut irti vielä sellaisiakin tulkintoja, jotka tässä jäi nyt esittämättä. Johonkin raja on kuitenkin vedettävä ja analyysi lopetettava jossain kohdin. Huomautettakoon lisäksi, ettei tietenkään jokainen erillinen käsitys tullut tulososioissa kirjoitetuksi auki, vaikka ne olivatkin analyysissa mukana. Muutamat muista käsityksistä irralliset käsitykset jäivät siten esittelemättä. Uskon, että omalla analyysilläni pystyin kuitenkin tuomaan esiin olennaisimman lasten uskonnollisia asioita koskevista käsityksistä.

Tässä tutkimuksessa pienenä haasteena lukijan kannalta voidaan nähdä se, että yhtäältä kerron lukumääriä siitä, kuinka moni käsitti jollakin tavoin. Toisaalta en välttämättä jokaista yksittäistä asiaa kysynyt jokaiselta haastateltavalta, sillä halusin yrittää säilyttää tilanteen mahdollisimman keskustelevana ja vähemmän strukturoituna. Saatan siis tutkimustuloksia kuvatessani esimerkiksi mainita tietyn määrän vastaajia käsittäneen asian jollakin tavoin, mutta välttämättä en kuitenkaan ollut kysynyt asiaa kaikilta juuri tästä tulokulmasta. Tällöin ei myöskään voi olettaa, että jäljelle jäävät vastaajat ajattelivat asiasta toisin. Ehkä hekin olisivat vastanneet samoin, jos olisin esittänyt heille saman kysymyksen. On tietenkin selvää, että mitä vähemmän strukturoitu haastattelu on, sitä enemmän saattaa olla, että samoista aihepiireistä puhutaan hieman eri näkövinkkeleistä. Uskoisin kuitenkin, että aikuisia haastatellessa tilanne ei ole yhtä haastava. Aikuinen osaa nimittäin paremmin eksplikoida sitä, mitä oikeastaan ajattelee, kun taas pieni lapsi saattaa vastata useammin juuri sen suuntaisesti, millaisia kysymyksiä hänelle esitetään. Lapsi ei välttämättä lähde kehittämään asiaa eteenpäin, vaan vastaa esitettyyn kysymykseen, jonka jälkeen hän jää odottamaan uutta kysymystä. Siten siis sillä, mistä näkökulmasta jotain asiaa on tullut kartoittaneeksi, on merkitystä. Loppujen lopuksi tutkimustehtävän kannalta edellä kuvattu haaste ei ole merkittävä. Haastateltavien määrä on ensinnäkin niin pieni, ettei tämän tutkimuksen pohjalta vielä ole kovinkaan kum-

moisia mahdollisuuksia tulosten yleistämiseen. Sen sijaan suuntaa antavia painotuksia voi tehdä, vaikka välttämättä jokaista yksityiskohtaa ei olisikaan kaikilta kysyty. Voidaan kuitenkin olettaa, että lapsi tuo esiin, jos hän jonkin näkökulman oikein tärkeäksi kokee. Lisäksi, kuten monesti aikaisemminkin on tullut esiin, tavoitteena oli kuvata käsitysten variaatiota. Tällöin eri käsitysten lukumäärällisellä painottumisella on kyllä lisäarvoa, mutta se ei ole tulosten ydinasia.

Myös käsitysten keskinäiset suhteet ovat fenomenografisessa lähestymistavassa kiinnostuksen kohteina (Huusko & Paloniemi 2006, 163). Aineistoa käsitellessäni pyrinkin koko ajan olemaan kriittinen paitsi yksittäisten käsitysten myös käsitysten muodostamien kokonaisuuksien suhteen. Välillä vastaan saattoi tulla tilanteita, joissa esimerkiksi saman lapsen kaksi eri kohdissa mainitsemaa käsitystä olivat hieman ristiriidassa keskenään. Kaikki mielestäni vähänkin ristiriitaisen oloiset kohdat otin erityistarkasteluun ja hylkäsin sen, minkä tulkitsin epäluotettavaksi. Tällainen tilanne oli esimerkiksi yhdessä haastattelussa, jossa jossain vaiheessa tajusin, ettei lapsi tiennyt, mitä tarkoittaa käsite "kristinusko". Näin oli siitäkin huolimatta, että olin useasti täsmentänyt lapselle "kristinusko eli tää Suomen uskonto" (lapsi siis itse puhui "Suomen uskonnosta"). Jonkin aikaa lapsi vastaili kysymyksiini kristinuskosta, jolla hän luultavasti luuli tarkoitettavan jotain muuta kuin omaa uskontoaan. Onneksi melko pian huomasin, ettei lapsi ymmärtänyt kristinuskon olevan sama kuin hänen oma uskontonsa eli "Suomen uskonto". Tämän huomattuani, esitin tärkeinä pitämiäni kysymyksiä uudelleen varmistaen sen, että lapsi sittemmin todella puhui käsityksistään suhteessa omaan uskontoonsa. Kuitenkin ne yksittäiset käsitykset, joita lapsi oli tuonut esiin käsitteen kristinusko ollessa vielä epäselvä, ja joita en myöhemmin kysynyt enää uudelleen, päätin hylätä. Näiden kohdalla en nimitäin kyennyt paikallistamaan, mistä lapsi oikeastaan lopulta puhuu.

Tulkinnallisesti haasteellisia olivat myös ne kohdat, joissa lapsi esitti käsitystään otaksuen tai muuten epävarman oloisena. Tällöin jouduin pohtimaan sitä, arvailiko lapsi vain vastatakseen jotakin. Vai oliko ehkä ennemminkin kyse siitä, että lapsi ei vain aikaisemmin ollut pohtinut nimenomaista asiaa ja ikään kuin työsti käsitystään haastattelutilanteen aikana. Jos arvioin, että kyseessä on jälkimmäisenä kuvaamani käsityksen työstäminen, otin sen analyysiini mukaan. Katsoin nimittäin, että tällöin voidaan vähintäänkin saada kuvaa siitä suunnasta, millä tavoin lapsi jotain asiaa käsittää. Jos taas tulkitsin, että lapsi pelkästään arvailee sen enempiä pohtimatta, hylkäsin vastauksen. Loppujen lopuksi hieman epävarmaan sävyyn esitettyjen vastausten kohdilla kyse oli nähdäkseni enemmän käsityksen työstämisestä kuin silkasta arvailusta, joten en joutunut montaakaan kohtaa edellä mainitun kriteerini vuoksi hylkäämään

Huolehdin koko analyysin ajan, että kaikki analyysivaiheen alkupuolella löytämäni merkittävät ilmaisut pysyivät mukana koko analyysin ajan, vaikka jouduin analyysin kuluessa niitä esimerkiksi erittelemään tai siirtämään toisiin kategorioihin. Analyysini aikana myös kirjasin erilliseen tiedostoon monenlaisia huomioita, joita lasten vastauksia käsitellessäni syntyi. Huomiot liittyivät esimerkiksi haastatteluni luotettavuusnäkökulmiin. Toisaalta muistiinpanot saattoivat liittyä vaikkapa piirteisiin, jotka näyttivät lasten käsityksissä olevan tavalla tai toisella mielenkiintoisia tai tyypillisiä. Uskon, että huomioiden pohtiminen ja auki kirjoittaminen lisäsivät myös osaltaan analyysini luotettavuutta.

6 TUTKIMUSTULOKSET

Tässä luvussa kuvaan tutkimukseni varsinaisia tuloksia, jotka ovat siis yhtä kuin muodostamani ylemmän tason kategoriat. Ennen varsinaista kategorioiden esittelyä esitän kuitenkin seuraavassa luvussa (luku 6.1) muutaman huomion, jotka haluan tässä vaiheessa nostaa esiin.

6.1 Huomioita ylemmän tason kategorioihin liittyen

Olen koittanut poimia sitaatteja eri vastaajilta. Valittuja aineistositaatteja lukies- sa saattaa kuitenkin syntyä vääränlainen kuva siitä, että lapset puhuivat lähes aina monisanaisesti ja käsityksiään eritellen. Luonnollisesti olen nimittäin poiminut sitaateiksi sellaisia vastauksia, joissa lapsi myös avaa tai perustelee käsitystään sen sijaan, että ilmaisee käsityksensä vain yhdellä sanalla. Yksisanaisten ”kyllä” tai ”ei” muotoa olevien vastausten lainaaminen ei tuntuisi kovinkaan antoisalta. Näin ollen myös puheliaampien lasten sitaatteja esiintyy tulososiossani enemmän kuin joidenkin harvasanaisten. Muistutan kuitenkin, että myös näitä suppeita vastauksia esiintyi aineistossa paljon, vaikkeivat ne sitaateissa juuri näykhään.

Yritän kuvata lasten käsityksiä mahdollisimman paljon sellaisina kuin ne olivat. Siksi olen välillä käyttänyt ilmaisuja, jotka eivät muuten tieteellisen tekstin tyyliin kovin hyvin sovi. Näin toimiessani pystyin kuitenkin saamaan lapsen omaa ääntä paremmin kuuluville ja esimerkiksi tuomaan esiin erilaisia varmuusasteita, joita lapset käsityksiinsä sisällyttivät.

Fenomenografisessa lähestymistavassa yksittäinenkin käsitys voi olla laadullisesti tai teoreettisesti mielenkiintoinen (Koskinen 2011, 270). Tämä näkyy myös ylemmän tason kategorioista kirjoittaessani. Syystä tai toisesta mielenkiintoisia

käsityksiä olen monesti halunnut nostaa esiin silloinkin, vaikka ne olisivat vain yhden vastaajan esiin tuomia.

Anonyymiuden takaamiseksi olen muuttanut vastaajan tunnistettavuuteen liittyvät tekijät kuten kohdat, joissa lapset ilmaisevat ihmisten tai paikkojen, nimiä tai vaikka perheenjäsenen etnisyyttä.

Lukijan on myös syytä ottaa se huomioon, etten kaikkialla tuloksia esittäessäni ole yksinkertaisesti voinut esittää erilaisia vivahteita, joita lasten käsityksissä oli. Kun esimerkiksi kerron kuinka moni lapsista ajattelin jollain tavoin, sisältyy yhteen niputettuun käsityskimppuun luonnollisesti sellaisia käsityksiä, joiden varmuusaste on keskenään erilainen. Yksi on saattanut esittää käsityksensä varmana, esimerkiksi näin: "Jumala on olemassa". Toinen taas on ehkä epävarmempana otaksunut vaikkapa näin: "Jumala on ehkä olemassa". Tulososiossa olen kuitenkin hyvinkin saattanut kertoa jotain sen suuntaista, että nämä lapset taipuivat kuitenkin enemmän sille kannalle, että Jumala on olemassa. Lisäksi haluan vielä muistuttaa jo aikaisemmin kertomastani seikasta käsitysten lukumäärien ilmoittamisen suhteen. Jos siis ilmoitan jossain kohdin kuinka moni on käsittänyt asian jollain tietyllä tavoin, ei lukija voi automaattisesti tehdä sitä johtopäätöstä, että loput vastaajat eivät samalla tavoin ajatelleet. Heidän kanssaan ei vain välttämättä keskusteltu nimenomaisesta asiasta. Olen kuitenkin pyrkinyt huomioimaan ja avaamaan näitä näkökulmia kirjoittaessani ylemmän tason kategorioiden kuvauksia.

6.2 Haastateltavien uskonnollisesta taustasta

Varsinaisesti tutkimustehtäväni ei ollut selvittää lasten tai varsinkaan heidän kotiensa uskonnollisuuden tasoa tai aktiivisuutta. Koin kuitenkin, että tutkimustulosten tulkintaan sekä lukijalle että itselleni tuo mielenkiintoista peilauspintaa, jos voin kertoa jotain lasten uskonnollisesta taustasta. Niinpä kysyin lapsilta haastattelun alkupuolella muutamia aihepiiriin liittyviä kysymyksiä.

Esitän näistä seuraavaksi muutamia keskimääräisiä ja suuntaa-antavia huomioita.

Keskustellessamme siitä, missä lapset ovat oppineet uskonnoista, mainittiin kaikkein useimmin koulu. Vertailun vuoksi mainittakoon, että vain kaksi lasta kertoi oppineensa uskontoihin liittyviä asioita kotonaan, kun taas viisi lasta nosti tässä kohdin esiin nimenomaan koulun. Neljä lasta kertoi oppineensa uskonnoista myös televisiosta tulleista ohjelmista. Tietenkään näistä ei voi vetää kovin pitkälle meneviä johtopäätöksiä, mutta mielenkiintoista on kuitenkin se, että lapset mainitsivat oppineensa televisiostakin useammin uskontoon liittyvistä asioista kuin kotoaan.

Sen mukaan, mitä lapset itse kertoivat, näyttäisi siltä, ettei näiden lasten kodeissa uskonnollisilla asioilla ollut kovin suurta merkitystä. Pari lasta mainitsi käyvänsä joskus kirkossa perheensä kanssa, mutta näissäkään tapauksissa uskonnollisiin tilaisuuksiin osallistuminen ei ollut ilmeisesti säännöllistä. Kaikki vastaajista kertoivat, ettei kotona oikeastaan keskustella uskonnollisista tai uskontoihin liittyvistä asioista. Jos tulimme keskustelleeksi rukoilemisesta, kertoivat lapset yleensä, etteivät he rukoile eikä kotona ole opetettu iltarukousta.

Keskustelimme lasten kanssa monesti myös siitä, onko uskonto heille tärkeä asia. Kaksi lasta kertoi, että näin ei ole. Viisi lasta ilmaisi oman uskonnon olevan tärkeä, mutta ilman muuta vastausten vahvuusasteissa oli eroja. Joku esimerkiksi oli sitä mieltä, että oma uskonto on hänelle tärkeä siksi, että se auttaa elämässä. Jonkun toisen vastaus taas oli huomattavasti vaisumpi; "ehkä vähän silleen" uskonto on tärkeä. Mielenkiintoista oli, että sellainenkin lapsi, joka kielisi uskovansa Jumalaan ja Jeesukseen, kertoi kuitenkin oman uskonnon olevan hänelle tärkeä. Lapsi perusteli tätä sillä, että uskontoon liittyvät tarinat ovat "hauskoja". Joku toinen taas perusteli uskonnon tärkeyttä sillä, että "siinä oppii". Tämä lapsi puhui ilmeisesti uskonnosta koulun oppiaineen näkökulmasta.

Yhtä lukuun ottamatta kaikkien kanssa keskustelimme myös siitä, voisiko lapsi kuvitella kuuluvansa johonkin toiseen uskontoon. Kaksi oppilasta ei ollut kovin tiukasti sitoutuneita omaan uskontoonsa, sillä he kertoivat voivansa kyllä ajatella kuuluvansa johonkin toiseen uskontoon. Loput vastaajat sen sijaan eivät voineet kuvitella tai eivät halunneet kuulua muuhun kuin kristinuskoon. Kaiken kaikkiaan tulkitsen, että pääosin esimerkiksi affektiivisellä tasolla omalla uskonnolla ei ollut näille lapsille kovin suurta merkitystä.

Kristinuskon, lasten oma uskonto, oli kaikkein tutuin uskonto lapsille ja siksi tutkielmani tulososiossakin esiintyy eniten käsityksiä juuri tähän uskontoon liittyen. Vaikka kaikki lapset tiesivät kuuluvansa kristinuskoon (osallistuvathan he koulussakin kyseisen uskonnon opetukseen), eivät he silti monesti osanneet nimetä uskontoaan käsitteellä "kristinuskon". He saattoivat siis esittää kuuluvansa vaikkapa "Kristuksen uskontoon" tai "Suomen uskontoon". Myös islam oli kaikille oppilaille tavalla tai toisella tuttu uskonto, mutta sitäkin ei välttämättä osattu nimenomaan "islamiksi" nimetä. Tästä uskonnosta saatettiin puhua siis vaikka "muslimien uskontona" tai "Somalian uskontona". Tarkennan kuitenkin vielä, että yhdelle oppilaista islam oli aika vieras. Hän kyllä myönsi nähneensä kaupungilla hunnuttautuneita naisia, mutta sanoi, ettei ollut huomannut vastaavaa omassa koulussaan. Buddhalaisuuteen ja Egyptin muinaisuskontoihin liittyviä käsityksiä aineistossa esiintyi muutama, mutta esimerkiksi juutalaisuus oli sellainen, joka oli joillekin lapsille ainoastaan tutun kuuloinen. Siitä ei siis osattu kertoa sen enempää. Myös hindulaisuuden mainitsin monille oppilaista, mutta kyseinen uskonto oli heille yleensä ottaen vieras.

6.3 Ylemmän tason kategoriat

Päädyin siihen, etten arvota lasten käsityksiä minkään kriteerin mukaan, vaan kategorioiden erot määrittävät pelkästään sisällön mukaan. Esitän siis tutki-

mustulokseni muodostavat ylemmän tason kategoriat *horisontaalisesti*, jolloin kategoriat ovat keskenään samanarvoisessa asemassa (Koskinen 2011, 271).

6.3.1 Avun- ja turvansaanti

Avunsaanti nousi lasten vastauksissa useamman kerran esiin, vaikka en varsinaisesti itse esittänyt lapsille aihepiiriin liittyviä kysymyksiä. Katteoria muodostui siis aineistolähtöisen analyysin pohjalta. Useimmiten avun- tai turvansaanti mainittiin yhteydessä, jossa keskusteltiin siitä, miksi ihminen haluaa uskoa tai kuulua uskoon. Ihmisen otaksuttiin uskovan sen vuoksi, että uskosta tai uskoon kuulumisesta voi saada apua tai turvaa hankalissa tilanteissa. Yhdessä vastauksessa avunantajaksi uskonnon parissa miellettiin ystävä tai vastaava, mutta muuten avun nähtiin mitä ilmeisemmin tulevan jostakin ihmisestä suuremmasta.

V2: No...ehkä ku se halua varmaan sen takii olla uskonnossa, et ku jos joku, esimerkiksi jos jotain käy ja sit öö voi vähä niinku uskoa, niin sit jos jotain käy, jos on tosi paha tilanne, niin sit voi ehkä uskoa ja sitte tota... sitte tulee niinku mieleen, et voiskohan tää usko nyt auttaa siihen, et mulle ei kävis hirveen pahasti täs tilanteessa

Ainakin yksi vastaaja liitti avunsaantiin kiinteästi rukouksen. Kyseisen lapsen mielestä rukous auttaa esimerkiksi siten, että sen kautta tulee parempi olo. Hän kertoi myös, että hädässä olevia voi auttaa pyytämällä heitä rukoilemaan.

Tässä merkityskategoriassa esiintyi myös eräs omaperäinen käsitys. Lapsi puhui "Jumalan uskomisesta ihmiseen". Tämän "Jumalan uskomisen ihmiseen" lapsi näki tulkintani mukaan tärkeäksi siksi, että sitä kautta Jumala tietää, miten ihmistä pitää auttaa. Kun siis Jumala "uskoo ihmiseen" Hän tulee tietoiseksi siitä, millaista apua ihminen tarvitsee. Ihminen puolestaan voi auttaa Jumalaa, saada Hänet uskomaan itseensä, esimerkiksi rukoilemalla.

V1: - - että niinku sais uskomaan sen oman jumalansa itteensä

H: Niin just. Et sais jumalan uskomaan itteensä, mitä se tarkoittaa? Millä tavalla jumala uskoo ihmiseen?

V1: Öö, silleen, että.. no, ihminenki voi niinku auttaa jumalaa jotenki. Silleen, että vaikka rukoulee, nii jumala tietää. Niin se on tavallaan auttamista.

H: Niin just. Onks se sit silleen.. öö.. mitäs sitte, jos ei tee näitä juttuja, jos ei vaikka rukoile tai käy uskonnollisissa tilaisuuksissa, niin sillonko jumala ei sit tiedä ihmistä?

V1: No kyl se varmaan tietää ihmisen, mut se ei niin paljo osaa auttaa - Ja se ei tiedä, että pitää auttaa

Samaan aihepiiriin liittyen kyseinen lapsi myös piti kristinuskon opeista hyvänä muun muassa sitä, että opetetaan ”käyttämään Jeesusta hyväksi”. Tässäkin lapsi tavallaan käsitteellistää asioita omin sanoin, mikä aikuisen näkökulmasta tuntuu ehkä hieman huvittavaltakin.

V1: Mun mielestä se on ainaski hyöä oppi, että niinku opetetaan käyttämään Jeesusta hyväksi

H: Joo, mitäs se tarkoittaa?

V1: Silleen, että rukoillaan ja niin..

6.3.2 Ulkonäkö ja etnisyys

Tämäkin merkityskategoria oli yksi niistä, jotka muodostuivat aineistolähtöisen analyysin pohjalta, vaikkei aihepiiri sisältynyt haastattelurunkooni. Eri uskontoihin kuuluvista ihmisistä keskusteltaessa yhtä lukuun ottamatta kaikki vastaajat mainitsivat tavalla tai toisella tumman ihonvärin. Ihonväri liitettiin siis selkeästi nimenomaan omasta uskonnosta poikkeaviin uskontoihin. Tumma iho nousi esiin usein silloin, kun puhuttiin siitä, mistä voi huomata jonkun kuuluvan eri uskontoon. Ihonväri mainittiin monesti myös yhteyksissä, joissa kysyin, mitä lapsilla tulee mieleen muista uskonnoista (useimmiten kyse oli tällöin islamista). Tummasta ihosta lapset puhuivat yleensä aina oma-aloitteisesti.

H: Joo. No entä harrastuksissa tai jossain muualla vapaa-ajalla - - ootko sä tehny jotain huomioita, että toi kuuluu eri uskontoon ja sit sä oot samalla oppinu jotain, että hetkinen että..

V3: Joo.

H: Okei, minkälaisia asioita?

V3: Jos on eri värinen iho.

H: Joo. Mistä sen voi huomata, että joku kuuluu eri uskontoon?

V4: No ne on niinku puhunu siitä, ja sitte ne on niinku tummaihoisia ja vaaleeiho... kaikki vaaleeihoset, jotka mä tunnen, niin ne on samas uskonnos ku mä

Jälkimmäisessä lainauksessa tuodaan esiin, että vaaleaihoiset ovat yleensä kristittyjä. Joku toinen perusteli ihonvärillään myös sitä, miksi hän ei voisi kuulua johonkin muuhun uskontoon kuin kristinuskoon:

H: Voisitko sä yhtä hyvin kuulua johonki muuhun uskontoon?

V2: No en, koska mähän on muun värinen ku vaan vähä ruskee ja vähä vaalee, vähä niinku

Kuitenkin niissä tapauksissa, joissa kysyin, voiko tummaihoisen kuulua kristinuskoon tai vaikkapa vaaleaihoisen islamiin, lapset olivat sitä mieltä, että näin voi olla. Lapset siis liittivät ihonvärin ja eri uskontoon kuulumisen monesti yhteen, mutta ymmärsivät toisaalta, ettei ihonväri automaattisesti kuitenkaan määrää ihmisen kuulumista johonkin tiettyyn uskontoon.

Muitakin etnisyyteen ja uskontoon liittyviä käsityksiä esitettiin. Pari lasta toi esiin, että eri uskontojen edustajat puhuvat usein jotain eri kieltä. Muun muassa eri kielestä voi siis näiden lasten mielestä huomata jonkun kuuluvan eri uskontoon. Lisäksi parissa käsityksessä kansalaisuuden nähtiin selvästi olevan yhteydessä siihen, mihin uskontoon ihminen kuuluu. Alla olevassa sitaatissa lapsi mieltää itsensä kristityksi, koska hän on suomalainen. Toisaalla taas lapsi kertoi, ettei tiedä, mihin uskontoon hänen isänsä kuuluu, sillä isä oli kotoisin toisesta maasta.

H: Niin. Miks ihminen haluaa kuulua, miks vaikka sä kuulut kristinuskoon?

V3: Mä oon suomalainen

Joku jopa arveli eri uskontoja olevan olemassa sen vuoksi, että eri maat erottuisivat toisistaan. Lapsi toi esiin tällaisen käsityksen, vaikka oikeastaan kysyinkin hieman eri asiaa, kuten alla olevasta sitaatista ilmenee.

H: Joo. Mitä sä luulet, et miks ihmiset haluaa uskoa Jumalaan tai Jeesukseen?

V4: No.. öö.. Se on vähä vaikee kysymys, mut niinku ne erottuu silleen toisistaan ne ihmiset niinku et jos ne uskonnot, on eri uskontoja, niin sitte ne maat niinku erottuu toisistaan vähä silleen myös

Ne lapset, jotka ilmaisivat käsityksiään vaatetuksesta suhteessa uskontoon, ottivat aihepiirin enimmäkseen oma-aloitteisesti esille. Vaatetukseen liittyvistä asioista mainittiin kylläkin useita kertoja, mutta kuitenkin vain kolmen eri vastaajan käsityksissä pukeutuminen oli varsinaisesti esillä. Vaatetuksesta puhuttiin jälleen yleensä siinä yhteydessä, kun keskusteltiin, mitä muiden uskontojen edustajista tulee mieleen tai mistä heidät voi tunnistaa.

V5: No esimerkiksi Leila... niinku mä huomaan, että Leila kuuluu eri uskontoon, ku sillä on aina huivi - - Sitten.. vaikka vaatteista, että joillain, jotkut semmosii tummaihosii, ketkä käyttää huivia ja niillä on aina sellanen hame tai mekko semmonen tytöillä

Eniten lasten huomiota oli kiinnittänyt islamiin liittyvä pukeutuminen, joista he puhuivat muun muassa nimillä "huput", "huivit", "hunnut" "mekot" ja "kaavut". "Mekoista" keskusteltaessa pari lasta puhui miehistä, joten ainakaan näitä vaatekappaleita ei liitetty pelkästään naisiin kuten perinteisesti huiveista puhuttaessa. Pari oppilasta esitti myös käsityksiään erilaisen vaatetuksen takana olevista syistä. Toisen käsitys oli hyvinkin konkreettinen eikä todellisuudessa uskuntoon liittyvä; huivi suojaa auringolta.

H: - - Tota, mitä sä luulet, et miks niillä naisilla on semmoset hunnut?

V1: No ettei se aurinko jotenki polttais niitten ihoa

H: Joo. Mitäs sä ajattelet, että.. tota niillä miehillähän ei yleensä oo huntua, jollain saattaa olla semmonen joku hunnusta tehty hattu pääs, mut niillä ei yleensä oo, niin miksköhän niillä ei sitte oo?

V1: Noo varmaan miehet on jotenki silleen, et niillä ei oo niin herkkä iho ku naisilla ehkä..

Joku toinen taas oli enemmän perillä pukeutumisen syistä. Tämä sama vastaaja oli myös sitä mieltä, että huivien käyttö on "rasittavaa".

V5: - - koska jos mä kuuluisin vaikka tohon islamin uskuntoon, niin silloin mun pitäis käyttää huiveja - - .. se on rasittavaa. Koska mä just.. ne ei niinku saa näyttää miehille ja pojille yhtään niitten hiuksii, niin siks ne käyttää, mut mä just haluan näyttää mun hiukset

6.3.3 Uskontoon kuuluminen

Kysyessäni lapsilta uskuntoon kuulumisesta lähes kaikki vastaajista olivat sitä mieltä, että ihminen voi kuulua ainoastaan yhteen uskuntoon. Pari lasta ilmaisi perusteluja käsitykselleen, ja muut totesivat vastauksensa napakan lyhyesti ja yksiselitteisesti. Ensimmäisessä sitaatissa ilmenevä lapsen peruste käsitykselleen on hyvin konkreettinen; on hankala kuulua kahteen eri uskuntoon, koska on mahdotonta mennä kumpaankin "kirkkoon" yhtä aikaa. Jälkimmäisessä puolestaan tuodaan esiin, että täytyy valita yksi uskonto, johon kuuluu. Samassa yhteydessä myös ilmaistaan toive siitä, että koko perhe kuuluisi samaan uskuntoon.

H: No tota, voiko ihminen sun mielestä kuulua moneen eri uskuntoon?

V2: Ei voi.

H: Et pitää valita yks, mihin kuuluu?

V2: Joo. Mut ku oishan se outoo, jos joku, jos samana päivänä on kaks uskonto, niin sit pitää puolittaa varmaan, sit tälleen naks, niinku toisella puolella toiseen kirkkoon ja toisella toiseen kirkkoon.

V5: Esimerkiks enhän mä voin olla kahes uskonnos, jos mun isähän on virolainen, niin jos sillä on vaikka toinen virolainen uskonto, niin en mä voi olla siinä.. tai mun pitää vaikka päättää, kummassa uskonnossa mä oon. Mut silloin mä en osais päättää, oonks mä mun äitin täs kristityn vai siinä mun isän jossain uskonnos, kun mä tahtoisin, että meidän koko perhe uskoo yhteen uskuntoon.

Pari sellaistaakin käsitystä oli, joiden mukaan ihminen voi ehkäpä samanaikaisesti kuulua useampaankin eri uskuntoon. Näissä mainittiin esimerkkeinä tilanteet, joissa vanhemmat kuuluvat keskenään eri uskontoihin tai vaikka yhdessä eri uskuntoon kuin mihin Suomessa useimmiten uskotaan eli kristinuskoon. Tällöin lapsi voisi tavallaan kuulua kahteen uskuntoon. Toinen vastaajista tosin mainitsi, että vaikka hänen mielestään useampaan uskuntoon voikin kuulua, ihmisen silti pitäisi mieluummin kuulua vain yhteen uskuntoon.

T1: No.. voi se.. voi ihminen kai kahteen eri uskuntoon kuulua silleen vaikka että se mun luokkalainen, niin se kuuluu niinku tavallaan kristittyyn ja tavallaan islamiin, mut kuitenkin se käy enemmän islamin, koska sen isä on buddhalai...öö.. eiku siis sen isällä on kristitty ja sen äidillä on niinku islam

Uskuntoon kuulumista ja uskonnollisuutta tai uskoa ei pidetty välttämättöminä toisilleen. Tätä mieltä olivat lopulta kaikki ne viisi lasta, joiden kanssa tulimme keskustelleeksi aiheesta. Ihminen voi siis uskoa tai olla uskonnollinen, vaikka hän ei kuuluisi uskuntoon. Yksi vastaajista eritteli aihepiiriä vieläkin tarkemmin; uskoa voi, mitä haluaa, riippumatta siitä, mihin uskuntoon itse kuuluu.

H: Joo. No voiko sun mielestä uskoa johonki, vaikka ei kuuluis mihinkään uskuntoon?

V5: No voi.. kaikkee voi uskoa, vaikka mä voin uskoa, että oikeesti voi tapahtua niin, että kidutetaan sitten tuolla kun kuolee, ku Leila sano mulle, niin mä voin hyvin uskoa sen, mut mun uskonto ei usko siihen. Mutta mä kuitenkin voin uskoa muitten uskontojen juttuihin.

Mainittakoon, että vaikka olen käyttänyt käsitteitä "usko" ja "uskonnollisuus" tässä ikään kuin samansisältöisinä, tiedostan toki, etteivät ne sitä tosi asiassa ole. Uskonnollinen voi nimittäin olla ilman kovin syvää henkilökohtaista uskoa, ja toisaalta syvästi uskova ei kuitenkaan välttämättä ole kovinkaan uskonnollinen. Näen siis käsitteen "usko" viittaavaan johonkin henkilökohtaiseen, ihmisen sisimmästä kumpuavaan suhteeseen yliluonnolliseen. "Uskonnollisuuden"

puolestaan miellän enemmän toiminnan ja tapojen ulottuvuudella tapahtuvaksi. Kuitenkin tiivistyksen vuoksi olen monesti käyttänyt näitä termejä tekemättä eroa näiden välille. Saatoinkin siis hyvinkin kysyä lapselta vaikkapa näin:

H: Öö.. tota.. voiko olla sun mielestä sellasta tilannetta, että ihminen on uskonnollinen, uskoo jumalaan ja tällai, mut se ei silti kuulu mihinkään uskontoon?

Lähinnä juuri edellä esittämäni sitaatin aihepiiri oli se, jossa yleensä näitä käsitteitä samansisältöisinä käytin. Tämä ei kuitenkaan ole merkittävä ongelma, sillä käyttämässäni yhteydessä ei ole kovinakaan suurta merkitystä, miten lapsi kyseisten käsitteiden "usko" ja "uskonnollisuus" sisällön ymmärtää. Kysymykselläni pyrin nimittäin selvittämään sitä, osaavatko lapset tehdä eron henkilökohtaisen tason (tällä tasolla yksilön elämään voi liittyä sekä usko että uskonnollisuus) sekä institutionalisoituneen uskonnon (uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulumisen) välillä.

6.3.4 Eksistentiaaliset kysymykset

Kun kartoitin, millaisia asioita lapset ajattelevat uskonnoissa opetettavan, ilmeni, että eksistentiaalisista kysymyksistä heillä oli paljon erilaisia käsityksiä. Lapsilla oli käsityksiä etupäässä oman uskonnon näkökulmasta.

Se, että kuoleman jälkeen nousee taivaaseen, esiintyi lasten vastauksissa tavalla tai toisella, ja näin oli oikeastaan kaikkien vastaajien kohdalla. Yksi vain ei osannut sanoa, mihin uskontoon tämä taivaaseen nouseminen liittyy. Käsitys taivaasta kuoleman jälkeen nousi siis vahvasti esiin.

V2: Ku kuolee, niin se tuntuu siltä, et vähä niinku Jeesukselle kävi, niin se sielu nousee taivaaseen ja sit siit tulee vähä niinku haamu siel taivaassa. Et sillon silti ne sielu vielä, niin sit se elää haamuna vielä.

H: No.. tiätsä mitä kr.uskossa opetetaan vaikka siitä, mitä tapahtuu sen jälkeen ku ihminen kuolee?

V7: ... ai sen jälk... se nousee taivaaseen

Puhuimme lasten kanssa paljon siitä näkökulmasta käsin, mitä eri uskonnoissa näistä eksistentiaalisista kysymyksistä opetetaan. Siten on hankala ainakaan

kaikkien vastausten kohdalla tehdä eroa sen välille, minkä käsityksen lapsi oikeastaan ilmaisee. Ilmaiseeko hän siis käsityksensä etupäässä siitä, mitä jokin uskonto tietystä asiasta hänen mielestään opettaa? Vai puhuuko lapsi ennemminkin siitä, mikä on hänen henkilökohtainen näkemyksensä asioista? Kaikkialla ei siis tehty tarkennusta sen suhteen, mitä lapsi itse asiasta uskoo. Mainittakoon silti, että osa lapsista näytti ajattelevan niin kuin omassa uskonnossa opetetaan, osa toisella tavalla. Viimeisimpänä esitettyssä sitaatissa lapsi ilmaisee käsityksensä siitä, että kristinuskon mukaan kuoleman jälkeen nousee taivaaseen. Kuitenkin kun kysyin, mitä hän itse asiasta uskoo, ilmaisi hän omaperäisen käsityksen. Tässä käsityksessä näkyy viitteitä myös jälleensyntymisopista, joskin sitä on kehitetty vielä edelleen hieman toisenlaiseen suuntaan:

H: Joo. No mitä sä ite uskot, että mitä tapahtuu sen jälkeen ku ihminen kuolee? Tai tapahtuuk mitää?

V7: Se syntyy uudestaan - - taivaaseen. Kun se kuolee siellä, sit se joutuu avaruuteen. Sit ku se kuolee siellä, se joutuu ulkoavaruuteen. Sit se kuolee lopullisesti.

H: Ahaa, niin just. Eli ensin niinku elää täällä maan päällä. Sit kuolee ja joutuu taivaaseen. Sit kuolee ja joutuu... mites se menikään?

P7: Avaruuteen

Keskustelu jatkuu...

Erilaisia käsityksiä esitettiin myös sen suhteen, pääsevätkö kaikki ihmiset kuoleman jälkeen taivaaseen. Osan mielestä ei pääse ja vähän suuremman osan mielestä kaikki pääsevät taivaaseen. Myös sen suhteen ilmaistiin erilaisia käsityksiä, mikä sitten vaikuttaa kuolemanjälkeiseen kohtaloon. Toisaalta kiltisti/hyvin elämisellä nähtiin olevan merkitystä, toisaalta ei. Kun kysyin, vaikuttaako Jeesukseen uskomisen taivaaseen pääsyyn, selvästi suurempi osa (neljä vastaajaa) niistä, joilla asiasta ylipäätään käsitys oli, olivat sitä mieltä, ettei uskomisella ole väliä.

H: Vaikuttaako siihen asiaan se, että uskooko Jeesukseen?

V3: No se ei vaikuta.

Enemmistöllä oli siis erilainen käsitys kuin mitä oma uskonto, kristinuskko, asiasta opettaa. Kristinuskossahan fokus on nimenomaan siinä, että ainoastaan uskomalla Jeesukseen voi pelastua. Vain yksi ilmaisi uskomisella etupäässä olevan painoarvoa taivaaseen pääsyn suhteen, mutta tämä lapsi ei niinkään pu-

hunut Jeesuksesta, vaan Jumalasta. Tästä syystä hänen mielestään esimerkiksi elämänkatsomustietoon osallistuvat oppilaat eivät pääse taivaaseen.

H: Meneeks sinne taivaaseen kaikki ihmiset?

V7: Ei

H: Okei. Ketkä sinne menee ja ketkä ei?

V7: En mä tiedä muslimeista, mut kristityt, mut ei ET-uskoset, et ne ei usko mitää

Yksi vastaaja sen sijaan ajatteli, että kaikki kyllä pääsevät taivaaseen, mutta uskominen tai uskontoon kuuluminen vaikuttaa kuitenkin niihin mahdollisuuksiin, joita taivaassa sielulla on. Ilmeisesti hänen käsityksensä mukaan taivas on jonkinlainen konkreettinen paikka ja sieltä voi tulla maahan takaisin auttamaan. Jos ihminen ei ole uskonut, pääsee hän kyllä taivaaseen, mutta ei sitten enää sieltä alas auttamaan (oletettavasti siis niitä ihmisiä, jotka maan päällä tarvitsevat apua). Vastaus ilmentää laajemmin yhtä tapaa käsittää sitä, millaista taivaassa on tai mitä siellä muun muassa tehdään.

H: Okei. Tota, meneeks kaikki ihmiset sinne taivaaseen?

V1: No ainaski mun mielestä se on jotenki silleen, et aluks ne menee, mut sit ne voi tulla takas maahan silleen auttamaan

H: Niin just, että siellä ei olla ihan lopullisesti siellä taivaassa, vaan et sieltä voi tulla niinku poisiki?

V1: Niin

H: Joo. Mut sä uskot kuitenkin, että kaikki ihmiset ihan niinku riippumatta siitä, millainen ihminen on tai onko kuulunu uskontoon tai mitään tällästä, niin meneeks kaikki kuitenkin sinne samaan, sinne taivaaseen?

V1: No, mun mielest kaikki kuuluu sinne, mut esimerkiks mun luokalla on kaks, jotka niinku ei kuulu uskontoon. Toinen on semmonen, jonka äiti on niinku eri uskonnossa ja se on puoliks iranilainen ja sitte toinen on semmonen, jonka äiti ja isä ei vaan käy kirkossa

H: Niin just. No mitä sä uskot, että semmosille ihmisille tapahtuu esimerkiks kuoleman jälkeen?

V1: Kyl ne varmaan pääsee sinne taivaaseen, mut ehkä silleen ne ei sitte enää pääse sieltä alas jotenkin auttamaan, kun ne ei oo uskonu siihen..

Edellä on puhuttu lähinnä käsityksistä, jotka sijoittuvat vahvimmin kristinuskon kenttään. Pari muihin uskontoihin liittyvää käsitystä myös löytyi. Yksi lapsi kertoi kuulleensa, että kuoleman jälkeen nousee taivaaseen ja voi nähdä nelikätsen Buddhan eikä sillä ole niinkään väliä, mihin uskontoon kuollut on kuulunut. Tällaisessa käsityksessä näyttää menneen eri uskontojen sisällöt hie-man sekaisin keskenään. Todettakoon, että siihen, missä määrin lapsi itse uskoi tämän käsityksen olevan totta, en osaa ottaa kantaa.

V4: Mut mä oon kuullu jossain, et jos, ne oli jotaki mun kavereita, jotka oli kuullu joltaki toisilta, et sitte ku kuolee ja nousee taivaaseen, niin voi nähdä Buddhan, niinku nelikätkisenä sen.

Sama lapsi osasi kertoa myös Egyptin muinaisuskontojen kuolemaan liittyvistä käsityksistä:

V4: No jotain ne luovutti niinku jonku niinku aina jos yks faarao kuolee - - niin kaikki sen palvelijatki tapetaan ja sit ne voi niinku sielä taivaassa, niin sen palvelijat ja se faarao taas elää silleen

Yksi lapsi oli jutellut teemasta muslimiystävänsä kanssa ja hänen käsityksensä islamin opeista oli se, että muslimin kuolemanjälkeinen osa riippuu siitä, onko hän elänyt "kiltisti" vai ei. Jos ihminen on ollut tuhma, häntä kidutetaan kuoleman jälkeen taivaassa. Ne, jotka ovat olleet kilttejä, pääsevät puolestaan jatkamaan elämäänsä.

V5: Ku Leila sano, että sen uskontoon kuuluu, että ne uskoo niin, että jos vaikka lapsena on kiussannu ja on ollu tuhma, niin sitten.. öö.. ku kuolee, niin taivaassa sitä kidutetaan. - - Mutta.. niinku.. sielä uskotaan myös, että ne ketkä on ollu kilttejä, niin ne pääsee taas jatkaan elämää, et...

Haluan lisäksi nostaa esiin yksittäisen käsityksen, joka mielestäni ilmentää hyvin lapsen konkreettista tapaa ajatella abstrakteja asioita. Tämän käsityksen mukaan muun muassa sielun nousemisen haudasta voisi nähdä, jos sen tapahtuessa joku olisi haudan äärellä. Sielut eivät hänen käsityksensä mukaan myöskään näytä kovin kivoilta.

V2: Ei. Koska se menee vaan, siin kestää varmaan jokunen vuosi ennenku se sielu herää taas. Joku jysähtää ja sit se on tälleen "okei, nyt me ollaan haudassa ja nyt nousee ylös"

H: Niin just, et se ei välttämättä heti saman tien, vaan että sitte tulee semmonen herääminen.

V2: Niin, koska sitte kaikki, jos siel jos just samana päivänä, ku se haudataan, niin sit heti se sielu nousee, niin sit ne kaikki ihmiset näkee, et se sielu nousee

H: Niin, et se on jotain sellasta, minkä voi nähdä?

V2: No se ois aika kurjaa, jos ne näkis, koska sieluthan on ei-niin-kivan-näkösiä, ehkä.

H: Aijaa, tiedätsä, minkä näkösiä ne on?

V2: Hmm...no en oo ihan varma, mun yhes ihmiskirjas näytetään.

Liittyen maailman syntyyn ja siihen, mistä ihminen on maailman tullut, esiintyi aineistossani muutamia lasten käsityksiä. Tämä aihepiiri, samoin kuin kuolemanjälkeisyyteen liittyvät kysymykset, nousivat lasten vastauksissa yleensä esiin sitä kautta, että kysyin heiltä suoraan heidän käsityksiään näistä aihepiireistä. Pyrin kuitenkin varomaan johdattelevia kysymyksiä ja siksi esitin nämä

kysymykset alun perin muodossa "Mistä ihminen on tullut tänne maailmaan?" tai "Mitä tapahtuu sen jälkeen, kun ihminen kuolee?". En halunnut kysymyksessäni mainita (ainakaan, jos kysymys ei vaatinut jotain täsmennyksiä tai lisäkysymyksiä) vaikkapa sanoja "luominen" tai "taivas", jotta lapset vastaisivat vapaammin. Varsinkin luominen ja taivas nousivat lasten käsityksissä paljolti omaehtoisesti esiin. Ensinnäkin neljä lapsista otti esiin sen, että "Jumala loi". Kuitenkin yhtä lukuun ottamatta kaikki heistä toivat myöhemmin esiin omaa käsitystään, joka on joko osittain täysin eroava tai vaikkapa yhdistelmä sekä luomis- että evoluutioteoriaa. Seuraavassa sitaatissa ilmenee, että yhtäältä lapsella on käsitys, mitä omassa uskonossa aihepiiristä opetetaan, mutta toisaalta kuitenkin hänen oma uskomuksensa asiasta on toisenlainen:

H: Okei. No tota, mitä kr. uskossa opetetaan sitte vaikka siitä, että mistä ihminen on tullu?

V7:... öö.. se on luotu

H: Luotu?

V7: Jumala loi sen

H: Niin just. Uskotko sä ite näin?

V7:.. en usko

H: Mitä sä uskot?

V7: Et apinasta on kehittyny

Edellä mainittujen lisäksi kaksi lasta esittivät niin ikään omina käsityksinään sellaisia tulkintoja, joissa oli mukana aineksia sekä luomisperinteestä että evoluutioteoriasta. Toinen näytti taipuvan ennemmin evoluutioteorian puoleen. Toinen taas näyttää ikään kuin keskustelun aikana muovaavan käsitystä, jossa yhdistyy sekä luomis- että evoluutioteoria. On tosin todettava, että tässä kohdin olen sortunut hieman johdattelevaan kysymykseen.

H: - - toi kr.usko, niin mitä se sun mielestä opettaa siitä, että miten ihminen on tullu tänne maailmaan alun perin?

V1: No silleen varmaan, että ku siinä oli yhdessä laulussaki, joka on virsikirjassa, niin siinä sanotaan, että Jumala loi.. öö ihmiset maan.

H: Niin just, niin että Jumala loi?

V1: Niin

H: Okei, joo. No tarkottaaks se sit sitä, että jos Jumala on luonu, niin onkohan se luonu sitte ihan suoraan ihmisen semmosenaan, et sitte semmonen, ku jossain puhutaan, että ihminen ois kehittyny pikku hiljaa apinasta, niin onks se sitte niin, et se ei oo ehkä totta? Vai?

V1: No, saattaa se olla joskus totta, mutta ei se varmaan enää tapahdu niin

H: Joo

V1: Ekat ihmiset tuli apinoina

H: Ekat ihmiset tuli apinoina, joo. Oliko ne Jumalan luomia vai tuliks ne ihan itellään jotenki jostain?

V1: Kyllä neki varmaan jotenki oli.. öö niinku Jumalan luomia

Luulen, ettei osa lapsista välttämättä ollut aiemmin edes pohtinut omaa käsitystään asiasta. Ehkäpä se voisi olla syynä siihen, että yhdenkin mainitsemistani omaa käsitystään maailman synnystä selventäneen lapsen vastauksissa esiintyi hyvin monenlaista käsitystä. Nämä keskenään hieman ristiriitaiseltakin vaikuttavat käsitykset saivat minut ajattelemaan, ettei hän ehkä lopulta osannut ihan itsekään sovittaa erillisiä, vaikkakin samaan aihepiiriin, liittyviä käsityksiä ristiriidattomasti yhteen. Tämä lapsi sanoi ensinnäkin, ettei usko Jumalaan eikä siihen, että Jumala on luonut puut. Myöhemmin hän puhui tavalla, jossa hän kuitenkin näyttäisi pitävän Jumalaa ihmisen luoja.

V5: Mutta mua vähän ihmetyttää, että.. öö.. mun mielestä se jumala loi yhden ihmisen vaan.. ei vaan.. siis

H: Mut entä jos ei sitä jumalaa oo olemassa? Ku etkös sä sanonu, että sä et usko, et sitä jumalaa on olemassa?

V5: No.. niin mut.. mun mielestä se.. ensimmäiset ihmiset oli Jeesuksen äiti ja isä. Ja sit, siitä alko tuleen niit ihmisii.

H: Joo. Mut että uskot, että on sitte olemassa jumala, joka on luonu ihmiset , vai?

V5: No.. en mä nyt niin usko siihen.. siihen jumalaan en usko..

H: Niin.. mut mistä ne ihmiset on sit tullu?

V5: En mä tiä..

Edellä olevassa käsityksessä huomionarvoista on myös se, että Raamatun kertomukset ovat menneet lapsen mielessä hieman sekaisin; Jeesuksen vanhemmat ovat astuneet Adamin ja Evan, Raamatun mukaan ensimmäisten ihmisten, paikalle.

Näiden tulosten valossa luomisteoriaan ei ainakaan yksiselitteisesti sitouduttu henkilökohtaisella tasolla. Lasten ihmisen tai maailman alkuperää koskevissa henkilökohtaisissa uskomuksissa monesti myös ilmeni se, että ne eivät olleet tarkkarajaisen jäsentyneitä, vaan saattoivat sisältää piirteitä hieman erilaisista katsantokannoista.

6.3.5 Uskomisen

Lapset puhuivat "uskomisesta" erilaisissa yhteyksissä. Kun pyysin haastattelun alussa lapsia omin sanoin kertomaan, mitä heidän mielestään tarkoittaa "uskonto", lähestyivät he käsitettä kaikkein useimmin selittämällä sitä juuri tästä "uskomisnäkökulmasta" käsin. Toisessa sitaatissa ilmenee tietyllä lailla myös ajatus siitä, että papin sanomisia tulee uskoa.

H: Okei. Kertoisitsä ensin omin sanoin, että mitä sun mielestä tarkoittaa uskonto?

V6: Öö.. niinku et... et uskotaan johonki

V2: - - Ja sit ku tota vähä niinku uskotaan, mitä se pappi sanoo niille kaikille.. öö.. uskossa oleville.. ihmisille ja niin edespäin.

Uskomisen nousi esiin myös silloin, kun kysyin siitä, mikä uskonnoissa on lasten mielestä tärkeää.

H1: Musta niissä on vaan tärkeetä, että..öö.. ne uskontojen semmoset päähenkilöt, niin ne niinku.. öö.. niihin uskotaan ja että ne niinku silleen...

Lisäksi uskomisen nähtiin syynä siihen, miksi uskontoja ylipäätään on olemassa tai miksi ihminen haluaa kuulua uskontoon. Edellä mainitut olivat kuitenkin vain yksittäisiä käsityksiä vastausten joukossa. Joka tapauksessa "uskomisesta" puhui yhteensä viisi eri lasta, joten selvästi se tässä tutkimuksessa miellettiin uskontoihin liittyväksi asiaksi.

6.3.6 Jumala

Jumalasta ja jumalista puhuttiin usein silloin, kun tavalla tai toisella luonnehdittiin uskontoja. Voisi tiivistetysti jopa sanoa, että harvemmin lapset puhuivat "Jumalasta sinänsä", vaan ennemminkin Jumala nousi tavalla tai toisella esiin yhteyksissä, joissa keskustelun fokus oli varsinaisesti jossakin muussa näkökulmassa. Edellä käsitelin lasten vastauksissa esiin noussutta "uskomista". Juuri tämä aihepiiri oli yksi niistä, joissa jumala nousi lasten käsityksissä esiin. Uskomisen kohteeksi nimittäin nähtiin usein Jumala, Jeesus tai jokin muu korkeampi voima. Jumalasta puhuttiin uskon kohteena olemisen lisäksi myös muuten määriteltäessä sitä, mitä uskonto tarkoittaa.

H: - - että mitä sun mielestä tarkoittaa uskonto?

H5: No.. siel puhutaan Jeesuksesta ja Jumalasta ja.. siel.. uskonnossa, niin.. en mä osaa selittää

H: Mut onko siis niin, että tää mihin uskotaan, niin onko se ihmisen kaltainen vai jotain suurempaa kuin ihminen?

V2: Ai tää Kristus?

H: Niin.

V2: No... se osaa tehdä ihmettä ja sen sellasta, niin on se nyt varmaan vähä suurempi ku tavallinen ihminen.

Edellä oleva sitaatti tuo esiin myös sitä, millaiseksi Jumala mielletään. Jumalan olemukseen tai luonteeseen liittyviä käsityksiä lapsilla oli kuitenkin vähemmän kuin mitä olisin kuvitellut. Vaikka määrällisesti ei kovin paljoa puhuttu siitä, millainen Jumala on, miellettiin Hänet kuitenkin enemmän hyväksi kuin pahaksi ja esimerkiksi ihmistä suuremmaksi.

H: Millainen Jumala esimerkiksi on kr. uskon mukaan?

V7: Ei sitä voi tietää

H: Sanotaanko Jumalasta mitään? Et onks Jumala esimerkiksi hyvä tai paha tai..?

V7: Hyvä

H: Hyvä. Kiltti vai ilkeä?

V7: Kiltti

H: Minkämuunlainen Jumala on ku hyvä ja kiltti?

V7: ... näkymätön

H: Näkymätön.. onks jotain muuta?

V7: Ei oo

Jeesus ja Jumala liitettiin usein yhteen. Näistä puhuttiin monesti rinnakkain. Yhdessä vastauksessa molemmat käsitettiin kristinuskon jumaliksi, joita tämän luonnehdinnan mukaan on kaksi:

V1: No.. kaksi, koska siin on niinku Jumala ja Jeesus

Myös muiden uskontojen jumalista keskustelimme lasten kanssa. Siitä, eroavatko eri uskontojen jumalat suhteessa kristinuskon jumalaan, lapsilla oli erilaisia käsityksiä. Pari vastaajista teki eron kristinuskon ja islamin jumalan välille; kyseessä on hänen mielestään keskenään erilaiset jumalat. Toisaalta aineistossa esiintyi myös sen suuntaisia käsityksiä, joissa ei tehty selkeästi eroa eri uskontojen jumaliin suhteessa kristinuskon Jumalaan. Joku oli sitä mieltä, että Jumalaa varmaan ainakin *ajatellaan* aika samalla tavalla myös eri uskonnoissa. Yhtäältä eräs toinen oletti, että ehkä buddhalaisuudessa on pikkuisen samanlaisia jumalia kuin kristinuskossa. Jopa kaksi vastaajaa toi esiin käsityksen, joka vaatii ky-

kyä suhteelliseen ja abstraktiin ajatteluun. Heidän mukaansa kyseessä on yksi ja sama jumala, vaikka eri uskonnoissa siitä onkin vähän erilaisia kuvauksia tai nimiä.

V1: Tai siis kaikki on niinku sama Jeesus ja jumala, mutta niistä on vaan eri nimiä ja eri kuvauksia

H: Joo. Uskotaanko kaikissa uskonnoissa Kristukseen?

V2: Öö.. en oo ihan varma, koska must tuntuu, et ne kaikki Somalian ja sen sellasten maitten Kristukset on ihan sama Kristus, mut ne sanoo sitä vaan mun mielestä varmaan eri nimellä.

Siihen en osaa ottaa kantaa, miten tiukkarajaisesti vastaajat edellä esitetyn suhteellisen käsityksen olivat omakohtaisesti omaksuneet, sillä näin vastanneet eivät ainakaan täysin sulkeneet pois sitäkään, että jumalia voisi kuitenkin olla olemassa useampiakin.

Joku vastaajista osasi itse kertoa, että islamin jumalan nimi on Allah, mutta ei kuitenkaan osannut sanoa, millainen Allah on. Eräs puolestaan osasi kertoa buddhalaisuuteenkin liittyvistä asioista, jotka hän käsitti edustavan kyseisen uskonnon jumaluutta.

V4: Semmonen... öö.. niinku nousee tai sellanen nelikätkäinen Buddha

H: Nelikätkäinen joku, onks se ihminen, vai joku muu?

V4: Niinku se pitelee joitain tavaroita tälleen niinku

H: Joo, mä varmaan tiiänki, mä oon nähny joskus kans semmosen kuvan. Onks se Buddha niinku joku jumala vai joku ihminen..?

V4: No vähä niinku jumala

P4: Nii ja siin oli jotain sellasii jumalii... niinku mulla on sellanen kirja, et siinä on yks, jolla on ihmisen vartalo ja linnun pää, sitte suden pää ja ihmisen vartalo, sitte.. siinä oli joku härän pää ja ihmisen vartalo.. ja jotain sellasii

Jälkimmäisestä sitaatista ilmenee, että samalla lapsella oli myös kirja, josta hän oli oppinut uskonnoista, joissa "uskotaan faaraoon". Tämä lapsi puhui oletettavasti Egyptin muinaisuskonnoista, ja hän oli omien sanojensa mukaan nähnyt kirjassaan jopa kyseisen uskonnon jumalia esittäviä kuvia

6.3.7 Raamatun henkilöt ja kertomukset

Raamatun henkilöistä ylivoimaisesti eniten nousi esiin Jeesus. Jeesus nousi tavalla tai toisella esiin kaikkien lasten käsityksissä. Jeesus nostettiin usein esiin jo heti keskustelun alkuvaiheessa, kun lapset määrittivät käsitystään siitä, mitä tarkoittaa uskonto. Samoin kuin Jumala, Jeesus nähtiin näissä määritelmässä paljolti uskon kohteena. Pari lasta toi esiin myös sen, ettei kaikissa uskonnoissa uskota Jeesukseen. Jeesus tai Jeesukseen liittyvät asiat, kuten risti, nousivat esiin monesti myös sellaisissa yhteyksissä, joissa kysyin lapsilta, mitä heille tulee kristinuskosta mieleen. Jeesusta luonnehdittiin monesti sen kautta, mitä hän *tekee* (Jeesus esimerkiksi siunaa, auttaa tai tekee ihmetekoja). Yksi lapsista mainitsi myös, että Jeesus yrittää pitää huolen lemmikeistäkin, ja vaikka asuisi yksin, niin ei kuitenkaan ole yksin, koska Jeesus on läsnä. Koska varmaa tietoa ei minulla ole, en tee tässä eroa sen suhteen, sitoutuivatko lapset henkilökohtaisesti edellä mainittuihin käsityksiin, vai puhuivatko he ennemmin siitä, miten he käsittävät kristinuskon asiasta opettavan.

P4: Jeesus on tehny semmosii ihmetekoja, se on niinku Jumalan poika, siihen me uskotaan

Se, että Jeesus kuoli, oli selvästi painunut lasten mieleen, sillä tavalla tai toisella aihepiiri näkyi yhtä lukuun ottamatta kaikkien lasten käsityksissä. Viisi lasta sijoitti Jeesuksen kuoleman vielä tarkemmin ristille.

H: Jeesuksen. Joo. Mitä sä Jeesuksesta muistat?

V6: Öö... et se nous haudasta.

H: Ahaa, niin just. Joo. Miten se joutu hautaan sitte? Tai miten se kuoli?

V6: Se naulattiin johonki

Kuten edeltävässä lainauksessa, neljä lapsista toi esiin myös, että Jeesus nousi kuolleista. Parin lapsen puheista saattoi huomata sen, että jollain tavoin kuolleista nouseminen on hieman haasteellinen asia käsitettäväksi. Toinen sanoi suoraan, että vaikka uskoo Jumalan (puhui tosiaan tässä kohdin käsitteellä Jumala, mutta näytti tarkoittavan Jeesusta) eläneen maan päällä, ei hän silti usko Jumalan joutuneen taivaaseen. Toinen päätyi tulkintaan, jossa Jeesus tavallaan on kuollut ja tavallaan elää.

T1: - - koska sit on Jeesus, niin se nousi jotenki haudastaan, kolmantena päivänä, mutta se niinku nousi haudastaan ja.. sit jotenki kuvaillaan, et se on silleen, se ei enää oo kuollu.. vaik se oikeesti kyllä on kuollu, mut se silleen, siitä kerrotaan, et se ei ois kuollu. Se on silleen tavallaan niinku se ei oo kuollu, mut tavallaan on.

Kolme lasta toi keskusteluun mukaan jonkin Raamatun kertomuksen. Nämä nousivat esiin yhteyksissä, jossa lapsi kertoi, mitä uskonnossa hänen mielestään opetetaan, tai kun keskusteltiin siitä, voivatko hengelliset kokemukset olla totta.

V2: - - niin myös semmosessa tarinassa ku "Halvaantunut mies", niin siinä tietysti oli et Jeesus sano vaan, että "Nouse, ja ota yöpeittosi mukaan ja lähde". Sit se mies nousi ja lähti.

Edellä mainittujen keskusteluyhteyksien lisäksi Raamattuun liittyviä käsityksiä ilmaistiin jonkin verran muutenkin. Silti kaiken kaikkiaan vain alle puolet vastaajista nosti Raamatun esiin, joten kovin suurta painoarvoa ei Raamattu sinänsä tässä tutkimuksessa saanut. Kaksi lasta otti kantaa siihen, ovatko Raamatun kertomukset totta. He ajattelivat, että osa Raamatun kertomuksista on totta, vaikka jokainen kertomus ei sitä ihan olisikaan.

6.3.8 Uskonto oppiaineena

Vaikka omat tutkimukselliset intressini kohdistuivatkin uskontoon ilmiönä eikä niinkään oppiaineena, huomasin haastatteluiden aikana toistuvasti, että lapset monesti puhuivat uskonnosta koulun oppiaineena. Siksi siitä muodostui myös oma, erillinen merkityskategoria. Uskonnon liittäminen koulun oppiaineeseen kertoo nimittäin oman tulkintani mukaan siitä, miten uskonnollisia asioita koskevat käsitykset määritellään ja sijoitetaan lasten mielissä. Se kertoo myös siitä, miten lapsi ylipäättään käsittää uskontoa. Selkeästi ainakin neljä lasta toi vastauksissaan esiin piirteitä, joilla he liittivät uskonnon vahvasti koulun uskonnonopetukseen. Kun esimerkiksi kysyin, mikä uskonnossa tai uskonnoissa on hyvää, lapsi saattoi liittää vastauksensa siihen, mikä esimerkiksi on hyvää tai kivaa koulun uskontotunneilla:

H: Ei mitää. Okei. Mikä uskonnoissa on hyoää?

V3: Se, että saa kuunnella.

H: Kuunnella mitä?

V3: Ku Maija kertoo meille tarinoita.

Lapset toivat esiin myös eroja, joita uskonnonopetuksen suhteen koulussa on. Pari oppilasta kertoi, etteivät kaikki oppilaat osallistu koulun järjestämiin kirkkokäynteihin. Nämä oppilaat, esimerkiksi muslimit, jäävät silloin koululle vaikkapa tekemään tehtäviä. Käytännön eroja uskonnon opetukseen liittyvissä järjestelyissä tuotiin esiin myös siten, että kolmisen oppilasta puhui siitä, etteivät kaikki lapset käy samoilla uskontotunneilla. Näissä usein viitattiin elämäntatsomustiedon tunteihin, joista jollakin oppilaalla oli hyvin positiivinen käsitys: "siel leivotaan ja askarellaan ja semmosta".

Joku taas saattoi määritellä jopa oman uskontotaustansa sen kautta, mille uskonnontunneille koulussa osallistuu:

H: Kuulutko sä johki uskuntoon?

V5: Joo, mä kuulun tohon Maijan uskuntoon.

H: Niin, tähän kr. uskoon. Joo. No tota..

V5: Koko mun perhe kuuluu.

H: Mutta niin, eli siis sanoitko, että sä et haluaisi kuulua mihinkää toiseen uskuntoon?

V2: En. Koska meiän opettaja opettaa sen uskonnon.

Jälkimmäisen sitaatin esittänyt oppilas nähtävästi halusikin kuulua nimenomaan kristinuskoon, koska hänen oma opettajansa opettaa nimenomaista uskontoa:

6.3.9 Reunaehdot

Reunaehdoilla tarkoitan tässä niitä näkökulmia, mitkä lapset mieltävät uskonnoissa joko pakollisiksi (säännöiksi tai rajoitteiksi) tai vapaaehtoisiksi. Näistä keskusteltiin monesti, kun kysyin lapsilta, onko esimerkiksi erilaisten rituaalien harjoittaminen (esimerkiksi rukoilu tai kirkossakäynti) pakollista tai tuleeko jotain seurauksia, jos ei toimi kuten uskonossa opetetaan. Kristinuskon suhteen ei esiin noussut jotain selkeästi lasten mielestä velvoittavaa asiaa. Lapset esittivät toki esimerkiksi, että ehkä joitakin asioita on pakko tehdä kuten kastaa tai käydä jouluisin kirkossa. Tai ehkäpä rukoilu on vähän pakollista. Yleisesti

ottaen kuitenkin lapset, joiden kanssa aihepiiristä keskustelimme, näyttivät taipuvan enemmän sille kannalle, että kristinuskossa mennään pitkälti vapaaehtoisuuden pohjalta.

V7: Ei oo pakko käydä kirkossa, mutta melkeinpä.. en mä tiää, mut mä luulen, et on pakko kastaa

Sen sijaan islamin suhteen nousi lasten käsityksissä selkeämmin esiin rajoittavia tekijöitä. Vaikka joku olikin sitä mieltä, ettei islamiin liity mitään kieltoja tai rajoitteita, nostettiin silti useita tällaisia esiin. Useimmiten mainittiin syömiseen liittyvät asiat, sillä jopa neljä lasta toi esiin, etteivät muslimit saa syödä sianlihaa. Yksi näistä puhui kylläkin vain "lihasta" ja toinen taas oli hieman epävarman oloinen sijoittaessaan sianlihakieltoa juuri islamiin liittyväksi rajoitteeksi. Kuitenkin mainitsemisen arvoinen seikka on se, että lapset nostivat tämän kiellon oma-aloitteisesti esiin. Siitä, pitääkö muslimien käyttää "huiveja" tai "huppua", ei mitenkään säännönmukaisesti keskusteltu. Kahdessa haastattelussa asiaa käsiteltiin ja niissä lapset käsittivät huivin pidon enemmän pakolliseksi kuin vapaaehtoiseksi. Yksi vastaajista oli selvästi keskustellut islamiin liittyvistä asioista muslimitoverinsa kanssa, sillä siinä, missä joku toinen esitti, että ehkäpä islamissa on pakko rukoilla, osasi tämä vastaaja kertoa paljonkin muslimien rukouselämään liittyvistä asioista. Hänen käsityksensä mukaan muslimien täytyy rukoilla viidesti päivässä ja rukoilun aikana täytyy käyttää tiettyä vaatetusta.

T5: - - Leila, niin se rukoilee viis kertaa päivässä, niin se viides kerta on yöllä, keskiyöllä - - mut varmaan se on vähä rasittavaa, ku sen vanhemmat tulee keskiyöllä herättämään, että nyt pitää mennä rukoilemaan. Ja vielä sen pitää pukee semmoseen hameen ja semmosen hupparin.

Yksittäisenä mainintana nousi esiin myös se, etteivät muslimit saa olla koirien lähellä.

V5:- - Sit tää ei oo sit naurattavaa, ainakaa Leilan mielestä, ku sen uskoon kuuluu, että se ei saa olla koirien lähellä ja se pelkää koiria.

Uskontoihin kuulumisella nähtiin siis monesti olevan erilaisia seurauksia ihmisten elämään. Se saattaa aiheuttaa esimerkiksi tiettyjä rajoitteita, joita tulee noudattaa. Lapsilla oli käsityksiä myös sen suhteen, tuleeko näiden niin sanot-

tujen rajoitteiden vastaan toimimisesta seurauksia. Jonkun mielestä seurauksia ei tule, kun taas parin muun mielestä (toinen puhui tarkalleen ottaen islamista) ehkäpä tulee pahoja seurauksia, jos ei toimi niin kuin pitäisi. Jonkun mielestä uskontojen oppien noudattamatta jättämäinen on huonoa käytöstä ja se saattaa vaikuttaa siihen, miten ihmisestä pidetään huolta.

V1: No musta se on sitte aika huonosti käyttäytytty, koska sitte Jeesus voi jotenki, ja Jumala voi jotenki niinku silleen ei enää niin kauheesti huolehdikaaan

Myös muinaisuskonnoissa saattoi tapahtua rankaisemista.

V4: No joskus sillen ku kunnioitettiin hirveesti jotain jumalii ja kauheesti kaikkii vartijoita (epäselvää).. sitte niin jos joku ei tullu rukoilemaan ja kieltäytyy siit, et ei tee vaikka jotain juttuu, ja sit se voi ehkä vangita tai jotain silleen..

Kaksi oppilasta eivät tehneet tarkkaa erottelua uskonnon ja yhteiskunnan järjestelmien välillä. He nimittäin ajattelivat, että jos ei esimerkiksi noudata uskonnon oppeja tai sääntöjä, voi joutua vankilaan tai vaikka maksamaan korvauksen.

P4: mut se on vähä sama ku tää kristinusko, et no... kyllähän kaikissa uskonnoissa niinku et, jos on tehny jotain silleen väärin se.. niinku voi, ku on varastanu jotain.. niin sitte.. ei ois saanu varastaa ja sitte saa sen... rangaistuksen, et menee vaikka kaheks kuukaudeks vankilaan - - tai jotain sellasta

Jos taas toimii niin kuin uskonnossa opetetaan, välttyy yhden näkemyksen mukaan rangaistuksilta tai toisen näkemyksen mukaan seuraukset ovat mukavia, kuten vaikka uimaan pääseminen. Tässäkään vastauksessa ei uskontoa eroteta erilliseksi elämänalueekseen, jossa olisi jokin oma, uskonnonsisäinen palkitsemisjärjestelmä.

H: Tuleeks sitte jommassa kummassa uskonnossa jotain seurauksia siitä, jos tekee niinku uskonto käskee?

P7: Joo

H: Millasii tulee?

P7: Öö.. kivoja juttuja

H: Okei. Millaisii esimerkiksi?

P7: ..öö.. pääsee vaikka uimaan

6.3.10 Totuudellisuus

Enemmistö (viisi) lapsista näytti taipuvan sen kannalle, että Jumala on olemassa. Kahdelta näistä en kysynyt asiaa suoraan, mutta tulkinta uskosta Jumalaan on helppo tehdä lasten haastattelumateriaalia lukiessa. Yhden mielestä tästä todistaisi ehkä sekin, että Raamattuja ylipäätään on olemassa. Tosin hän heti perään alkoi sitten pohtia, miksi Raamattuja oikeastaan on kirjoitettu.

V4: No.. pitäis kai ehkä pikkusen uskoa, ku on niit Raamattuiki ja aika paljon siihen liittyvää, niin ehkä se vois vähän pikkasen vihjata, et se on ollut ehkä olemassa

H: Niin just

V4: Sillon joskus, et kukaa ei oo ollu niinku todistamas kuitenkaa sitä

H: Niin, mut että sä uskot, että se Raamattu ja ne, että ne vähä niinku todistaa sitä, että se on totta?

V4: Niin tai miks muuten ne ois kyl tehny sen? Muuten, miksköhän ne on tehny sen uskont...tai..

Jäljelle jäävistä haastatelluista toinen ei osannut ottaa asiaan kantaa (vähän enemmän näytti tosin kallistuvan sen suuntaan, että ehkä jumala on olemassa) ja toinen taas ilmoitti, ettei usko Jumalaan ja Jeesukseen. Jotta voisin havainnollistaa monitahoisuutta, joita pienen lapsen abstrakteja asioita koskevissa käsityksissä saattaa helposti ilmetä, kuvaan tarkemmin yhden lapsen käsityksiä yliluonnollisen (jumaluuden) olemassaolosta. Tämä lapsi toi napakasti esiin sen, ettei usko Jumalaan ja Jeesukseen. Hän kyllä kertoi uskovansa Jeesuksen (puhui tässä kohdin Jumalasta, vaikka myöhemmin saman teeman ympärillä Jeesuksesta) eläneen maan päällä, mutta ei joutuneen taivaaseen. Taivaaseen hän sen sijaan kyllä uskoi; sinne pääsee kuoleman jälkeen. Taivaskäsitys oli selvästi kristinuskon käsityksestä poikkeava.

V5: Et silleen niinku mä uskon Jumalaan, että niinku se on eläny täällä maan päällä, mut mä en usko, että se on joutunu tonne taivaaseen ja silleen..

Toisaalta kyseinen lapsi myös vaikutti ensin oletettavan Jumalan luoneen ihmisen, mutta kun toin esiin, että eihän hän uskonut Jumalaan, myönsi lapsi heti asian eikä sitten osannutkaan enää sanoa, mistä ihminen on oikeastaan tullut. Edelleen risitiitaisuuksia lapsen käsityksiin tuo se, että hän sanoi sen olevan

totta, mitä uskonnoissa uskotaan. Siten sekin, kuten joissakin uskonnoissa uskotaan, voi olla totta, että jumalia on satojatuhansia.

V5: Mutta tota mä luulen, että kun on eri näit uskontoja, niin mä luulen, että yhtä monta jumalaaki kun noi islamilaiset uskoo toisiin juttuihin - - Kaikki uskontolaiset, niin ne mitä ne uskoo, niin ne on totta

H: Joo. No entä ne hindulaiset, jos ne uskoo, että niitä jumalia on satojatuhansia, niin onks niitä oikeasti niin paljon?

V5: Joo, ku ne uskoo

Lapsen mielestä se on siis totta, mitä uskontojen edustajat uskovat tai sanovat. Tämä väite ei kuitenkaan lapsen käsityksissä näyttänyt pätevän siinä, mitä kristinuskossa sanotaan sen suhteen, että Jumala on olemassa tai että Jeesus elää. Tulkitsen koko edellä mainittua kompleksia niin, että lapsella on kyllä olemassa edellä mainittuja uskonnollisia käsityksiä, mutta ne eivät ole ehkä vielä niin jäsentyneitä, että ne olisi loogisesti ja ristiriidattomasti sovitettavissa yhteen. Tämä on varmasti hyvin tyypillistä ja tietenkin luonnollista, kun kyseessä on pieni lapsi.

Muutamilta muiltakin lapsilta kysyin muiden uskontojen jumalien olemassaolon mahdollisuudesta. Pari oppilasta oli sitä mieltä, että voi olla olemassa myös kristinuskon ulkopuolisia jumalia. Toisaalta pari lasta myös piti mahdottomana sitä, että jumalia voisi olla olemassa miljoonia.

H: No, entä sitte ne muut uskonnot, ne semmoset, esimerkiksi on olemassa semmonen ku vaik hindulaisuus, ne uskoo, että on miljoonia jumalia

V2: Uskooko?

H: Joo, kyllä

V2: Huhhuh

H: Niin mitä mieltä sä oot esimerkiksi siitä, et voiko se olla totta vai onks se valhetta?

V2: No on varmaan valhetta, mä en oo kuullu tollasest, et satatuhatta, miljoona jumalaa on täs meidän ympärillä

H: Joo, silleen jotku uskoo, että niitä on tosi paljon niit jumalia ja niit on vähä joka puolella ja.. - - ?

V2: No en usko. Oishan se vähä omituista, jos joku ne miljoona tsiljoona triljoona jumalaa ois tossa vaan, lötköilee vaan - -

Yliluonnollisista kokemuksista ja niiden todenperäisyydestä puhuttiin lasten kanssa usein "hengellisinä kokemuksina". Alustin aihepiiriä kertomalla konkreettisia esimerkkejä:

H: Joo. No ootko koskaan kuullu semmosista uskonnollisista kokemuksista, eli semmosista, mihin liittyy jumala tai enkeli tai tämmönen.. niin tota.. niitä voi olla esimerkiksi - - semmosii, et joku

ihminen sanoo vaikka, että enkeli suojeli, ettei jääny auton alle. Tai että näin enkelin. Tai näin jumalan. Tai joku voi sanoo vaikka, että jumala paransi minut sairaudesta. Tai että jumala puhui minulle. Tai tälläsi juttuja. Niin ootsä ikinä kuullu mistään tämmösistä?

Vastaukset hengellisten kokemusten todenperäisyydestä jakaantuivat melko tasan. Yksinkertaistettuna vastausten sävyerot unohtaen voisi sanoa, että kolme vastaajaa piti hengellisiä kokemuksia mahdollisesti todenperäisinä kun taas kolme vastaajaa kallistui enemmän pitämään näitä epätotena, esimerkiksi mielikuvituksena. Yksi vastaaja sen sijaan ajatteli, että hengellisten kokemusten todenperäisyys riippuu siitä, kuka kokemuksesta kertoo. Hän liitti asian etupäässä sellaiseen yhteyteen, että jos vaikka kristitty kertoo muslimille hengellisestä kokemuksesta, ei välttämättä muslimi usko sitä. Ihminen uskoo siis ehkä lähinnä oman uskonnon parissa tapahtuneisiin hengellisiin kokemuksiin. Pari lasta jopa kertoi omassa tai lähipiirissä koetuista yliluonnollisista tapahtumista.

V2: Noku se mun kaveri, niin se oli käpsyttelemässä siellä - - ja sitte se ei nähny kivee, sitte jossain joku huus jossain "varo!" ja sit Piia pysähty, ja sit se katto ympärille, et "mitä, mitä mis-sä?" Sit se näki sen kiven ja kiersi sen.

H: Okei. Olikse se joku ihminen, joka huus sen "varo!"?

V2: Varmaan joku enkeli, en oo varma

T1: - - mutta mulla on ainaski, nyt tuli mieleen, että musta jumala on mua lähellä. Ja musta jumala, kun mä olin keuhkoputken tulehduksella tossa helmikuussa, niin musta jumala paransi mut.

Myöhemmin sama lapsi jatkaa näin:

V1: No musta se ei ainakaan voi olla totta, että niinku Jeesus parantaa, vaan se pitää jotenki ite niinku huolehtia itsestään, mut Jeesus on myös siinä apuna huolehtimassa. Mut silleen, siihen voi uskoa, et Jeesus ois niinku parantanu. Ku se on tavallaan parantanu siinä mukana niinku sitte.

H: No ajatteletko sä sitte, että se ei ollu totta, että Jeesus paransi sut siitä keuhkoputken tulehduksesta?

V1: No ehkä se oli silleen tavallaan totta, mut ei se varmaan oikeesti kauheesti ollu totta. Mutta silleen tavallaan se oli totta.

Jälleen tästä esimerkistä voi huomata, etteivät pienen lapsen uskonnollisia asioita koskevat käsitykset ole välttämättä keskenään loogisen tai lopullisen jäsenyneitä. Ehkä he eivät aina itsekään lopulta tiedä, mitä asioista ajattelevat. Toisaalta lapsi voi myös esimerkiksi pitää yhtä aikaa totena kahta sellaista väitettä, jotka aikuisen mielessä sulkevat toisensa pois. Muutamien kanssa keskustelin myös siitä, voiko muiden (kuin oman) uskontojen piirissä koetut hengelliset

kokemukset pitää paikkansa. Näissä tapauksissa lapset taipuivat lopulta sille kannalle, että myös muiden uskontojen parissa ylluonnollista voi oikeasti tapahtua. Yksi tämän suuntaisesti ajatelleista tosin vielä tarkensi, että toki voi kyseessä olla ihmisen oma kuvitelma, mutta tuskin kukaan kuitenkaan varsinaisesti valehtelee tällaisista asioista.

6.3.11 Uskonnot toisiinsa nähden

Monesti keskustelimme lasten kanssa siitä, onko joku uskonto heidän mielestään parempi tai kivampi kuin joku toinen. Joidenkin kanssa saatettiin vertailua tehdä myös jostain tietystä näkökulmasta. Saatoin esimerkiksi kysyä, onko jollakin uskonnolla paremmat opit kuin muilla. Tavalla tai toisella näytti lähes kaikilla lapsilla ikään kuin olevan halu ainakin jostakin näkökulmasta katsottuna asettaa uskontoja keskenään tasa-arvoiseen asemaan. Jos yhdestä näkökulmasta käsin katsottuna jokin uskonto meni toisen edelle, saatettiin kuitenkin toisaalla asettaa uskontoja keskenään samalle viivalle.

H: Okei, me todettiin, että eri uskontoihin kuuluvat - - tai sä sanoit, että ne on vähän erilaisia ku kristityt. Onko jotku parempia tai huonompia, että onko esimerkiksi kristityt parempia tai huonompia ku vaikka muslimit?

V2: Kaikki on yhtä hyviä. Tai ne ei muuten kilpaile.

H: Niin, et se ei oo mikään kilpailu

V2: Ei niin, ne on vaan tavallisia uskontoja. Ei ne mitään semmosia kilpauskontoja, et "tässä on selostajanne läpäläpälää, tämä uskonto..."

H: - - Ja niinku ylipäättään näistä uskonnoista opetetaan vähä eri asioita, niin mitä sä luulet, et onko kaikkien uskonkojen opit yhtä hyviä, vai onko ehkä jollain uskonnolla paremmat opit ku jollain toisella?

V1: No mun mielestä ainaski pitäis olla kaikilla ihan hyvät

Yllä olevassa sitaatissa mainitaan, että uskonnot ovat yhtä hyviä, eivätkä ne kilpaile keskenään. Uskonnot yritetään ikään kuin tasa-arvoistaa, vaikka sama vastaaja oli kuitenkin myös sitä mieltä, että yhtä totta ei välttämättä kaikki uskonnot keskenään ole. Myös jälkimmäisen sitaatin esittänyt haluaa yhtäältä asettaa uskontoja tasa-arvoiseen asemaan, mutta kertoo kuitenkin toisaalla, että kristinuskossa tiedetään jumalista ja uskonnoista esimerkiksi islamia ja buddhalaisuutta vähän paremmin; kristityt ovat siis tavallaan vähän enemmän oikeas-

sa. Lapsi tulkitsi seikan johtuvan ainakin buddhalaisten kohdalla siitä, että kristityillä on enemmän kirkkoja ja he ovat sitä kautta kuulleet asioista enemmän.

H: No, ajatteletko, että kaikki uskonnot on ihan yhtä oikeassa vai onko sillai, että joku uskonto tietää vähän paremmin, mikä on totta ja joku uskonto ei ihan niin hyvin tiedä, mikä on totta?

V1: No kyllä siit varmaan on vähä semmosia, että varmaan kristityt niin tietää vähän enemmän ku esimerkiks buddhalaiset.. niinku ja sitte kristityt ehkä tietää vähän enemmän ku tota.. ehkä ne muslimit

H: Mistä ne tietää enemmän?

V1: No, ne tietää enemmän vaan siitä uskon.. tai niistä uskonnoista ja jumalista

- - V1: Varmaan ehkä kristinusko vähän enemmän, koska niillä ei kuitenkaan oo niin paljon kirkkoja, niin sitte niillä.. ne ei pysty silleen tietämään niin paljoa, kun niille ei oo kerrottu

Edellä olevan sitaatin takana oleva lapsi toi myös esiin, että vaikka eri tavalla uskonnoissa ajatellaankin, ajattelevat kaikki varmaan omasta mielestään oikein, vaikka eihän kristitytkään tiedä, ovatko ihan kaikessa oikeassa. Tällainen käsitys ilmentää nähdäkseni kykyä katsoa asiaa toisen ihmisen näkökulmasta; toiselle totuus saattaa tarkoittaa eri asiaa kuin itselle. Samantyyllisesti käsitystään ilmaisi myös toinen lapsi. Hän sanoi, että vaikka hänen mielestään kristinusko on paras uskonto, on varmaan yhtä lailla esimerkiksi muslimin mielestä islam paras uskonto.

T5: - - mun mielestä tää on kivoin uskonto, koska jos mä kuuluisin vaikka tohon islamin uskontoon, niin silloin mun pitäis käyttää huiveja ja rukoilla ja.. se on rasittavaa. Koska mä just.. ne ei niinku saa näyttää miehille ja pojille yhtään niitten hiuksii, niin siks ne käyttää, mut mä just haluan näyttää mun hiukset

H: No onko joku uskonto sun mielestä parempi ku joku toinen?

T5: No mun mielestä tää kristityn uskonto on just ykkönen, ja mun mielestä vaikka islamilaiset, niin ehkä niitten mielestä just niitten uskonto on paras, koska ne kuuluu siihen uskontoon.

Edellä olevan sanonut lapsi tiedosti monia kristinuskon ja islamin välisiä eroja. Sitaatissa ilmenevien eroavaisuuksien lisäksi lapsi esimerkiksi ajatteli, että kristinuskossa ja islamissa ihmisen kuolemanjälkeinen kohtalo on varsin erilainen; islamissa kuoleman jälkeen kidutetaan, jos on ollut tuhma. Kristinuskossa sen sijaan hänen käsityksensä mukaan pääsee taivaaseen riippumatta siitä, oliko ihminen eläessään kiltti vai ei. Kyseisten uskontojen selvien erojen tiedostamisesta huolimatta lapsi ajatteli, että kaikki uskonnot ovat kuitenkin yhtä oikeassa. Se, mitä uskonnossa opetetaan, on hänen mielestään totta, ja kunkin uskonnon opit pätevät kyseisen uskonnon edustajalle. Muslimeille tapahtuu siis siten, miten islam opettaa, kun taas kristityille tapahtuu niin kuin kristinuskossa opete-

taan. Tässä mielessä sillä, mihin uskontoon ihminen kuuluu, on iso merkitys. Tällainen ajattelumalli on monitahoinen ja pluralistinen, ja se ikään kuin sallii erilaisten todellisuuksien samanaikaisen olemassaolon, vaikka uskontojen oimien oppien sisällä ei oikeastaan niin olekaan.

V5: -- Niin ehkä se niitten jumala, niin se jumala just tekee niitä juttuja, mitä ne uskaa. Mut mitä me uskotaan, niin meidän jumala tekee.

-- V5: Kaikki uskontolaiset, niin ne mitä ne uskaa, niin ne on totta

-- V5: Niin mut niille tapahtuu vaan.. niinku.. Leilan uskonto, islamilaiset, niin niitä kidutetaan, jos on ollu tuhma, koska ne uskaa niin. Mut me ei uskota, niin meille ei tapahdu, koska meidän uskontoon ei kuulu ja me ei uskota.

Erilaisten todellisuuksien yhtäaikaisen olemassaolon salliva oli erään toisenkin lapsen käsitys. Lapsi, jonka mielestä voi olla olemassa muitakin jumalia, ajatteli, ettei mikään uskonto ole paras tai vaikka oikeammassa suhteessa jumalaan. Kaikissa niissä neljässä keskustelussa, joissa keskusteltiin uskontojen edustajista, nähtiin kaikki ihmiset yhtä hyvinä, samanarvoisina. Näin ajatteli myös muun muassa seuraavan sitaatin esittänyt lapsi, joka kuitenkin piti kristinuskoa islamia parempana uskontona. Jokin uskonto itsessään voi siis olla toista parempi, mutta ihmiset ovat yhtä hyviä.

H: No.. onko kristityt parempia ku muslimit tai muslimit parempia ku kristityt?

V7: Ei

H: Onks ne yhtä hyviä molemmat?

V7: Kyllä on yhtä hyviä

Tässä luvussa aikaisemmin esillä olleessa sitaatissa tuli esiin, että erään lapsen mielestä kristinuskossa tiedetään muun muassa jumalasta vähän paremmin kuin jossain muussa. Toisaalta hän ei kuitenkaan automaattisesti ajatellut kristinuskon olevan ehdottomasti eniten oikeassa; joku muu uskonto saattaa tietää asioista vieläkin paremmin. Edellä mainitun lisäksi myös kolme muuta lasta nosti kristinuskoa toisten uskontojen yläpuolelle ainakin jostakin näkökulmasta katsottuna. Joku ei osannut välttämättä selittää, miksi hän pitää kristinuskoa esimerkiksi islamia parempana, kun taas toinen perusteli vastaavaa mielipidettä viittaamalla seurauksiin, joita eri uskontoihin kuulumisesta tulee (esimerkiksi huivinkäyttöpakko). Kristinuskoa ainakin jostakin näkökulmasta katsottuna hieman muita parempana piti siis lopulta yli puolet haastatelluista. Vertai-

lun vuoksi, neljästi nousi esiin myös se, että lopulta kuitenkin kaikki uskonnot (tai lähinnä ne uskonnot, jotka lapsi ylipäätään tiesi) ovat yhtä oikeassa eli totuudellisia. Kokonaisuudessaan lasten käsityksissä näkyi pyrkimys ymmärtää ja arvostaa kaikkia uskontoja eikä ehdottomasti pitää omaa uskontoaan automaattisesti muita uskontoja parempana – ainakaan kaikilta osin.

6.3.12 Tavat

Lapsilla oli melko paljonkin käsityksiä uskontoihin liittyvistä erilaisista tavoista. Tämä on tietenkin luonnollista, sillä rituaalit ja tavat ovat usein sellaista käytännön tason uskonnollisuutta, joka näkyy ulospäin. Pohjustin aihepiiriä kysymykseni yhteydessä jo aihepiiriin siirtymisen alussa. Puhuimme ”tapojen” ohella ”rituaaleista”, ja selitin lapsille aihepiirin tultua kyseeseen, mitä se oikeastaan tarkoittaa. Esimerkiksi näin:

H: Joo, okei. No sitte puhutaan semmosista ku rituaali. Ja rituaalit tarkoittaa semmosta kaikkee toimintaa, mitä uskontoon liittyy. Se voi olla esimerkiksi rukoilua tai et käydään uskonnollisissa tilaisuuksissa kuten vaikka kirkossa tai moskeijassa tai srk:n järjestämässä kerhossa tai jossain tämmöissä. Tai että palvotaan Jumalaa.. ja kaikkee tämmöstä, missä ihminen tekee jotain. Eli mitä tämmöisiä tapoja tai rituaaleja sulla tulee mieleen, että mitä liittyy kristinuskoon? Mitä kristinuskossa tehdään?

Mainitsin siis usein jo ennen lasta tietyt rituaaliset toimintamuodot, joten on luontevaa, että näistä nimenomaisista lasten kanssa myös keskusteltiin. Kuitenkin myös esimerkkieni ulkopuolisia rituaaleja nostettiin esiin. Yhtä vastakkaista käsitystä lukuun ottamatta kaikki lapset liittivät rukoilun kristinuskoon kuuluvaksi tavaksi. Rukous siis selvästi liitettiin omaan uskontoon kuuluvaksi. Monesti jouduin erittelemään aihepiiriä, saadakseni lapsilta vastauksia. Rukouksia koskevissa käsityksissäkin kysyin siis usein suoraan ”Rukoillaanko kristinuskossa”. Voi olla, että alussa käyttämäni termi ”rituaali” hämäsi hieman lapsia, eivätkä he oikein tienneet, mitä heiltä oikeastaan kysyn, vaikka koitin aihepiiriä selittää ja käyttää myös termiä ”tapa”. Kuitenkin yksityiskohtaisten kysymysten avulla pääsimme eteenpäin ja sain kartoitettua sitä, mitä tapoja lasten käsityksissä uskontoihin liittyy.

Jos kysyin, liittyykö rukous lasten mielestä muihinkin uskontoihin, oli vastaus yleensä myönteinen tai ainakin sen puoleen kallistuva. Koska islam oli lapsille kristinuskon jälkeen tutuin uskonto, on ymmärrettävää, että islamista ja rukouksesta esitettiin myös joitakin eritellympiä käsityksiä. Kuten toisessa merkityskategoriassa tulee esiin, osasi yksi lapsi kertoa, että islamissa rukoillaan viisi kertaa päivässä, mikä on hänen mielestään rasittavaa. Joku toinen taas eritteli käsitystään muslimien rukouselämästä sanomalla, että muslimit rukoulevat, jotta saisivat jumalaltaan huomioita. Tyttö ei kuitenkaan eritellyt sitä, miksi muslimit hänen mielestään jäävät vaille huomiota.

V1: - - ne ei rukoile sen takia pelkästään, että jumalan sais uskomaan, vaan ne rukoilee ehkä myös sen takia, et ne sais jotenki niinku.. jotain huomiotaikin - - Ku musta vähä tuntuu, et ne jää joskus vähän silleen nurkkaan

Vaikka rukous liitettiin selvästi kristinuskoon, puhui oikeastaan vain yksi lapsi rukouksesta omakohtaisemmalla tasolla. Hän kertoi saavansa paremmin unta rukoiltuaan joka ilta, ja tällöin myös seuraavana päivänä tuntuu paremmalta. Pari muuta sen sijaan puhui rukouksesta selvästi ulkokohtaisemmin. Toinen liitti rukoilun lähinnä tilanteeseen, jossa ollaan kirkossa ja toinen puolestaan pyhäpäivien yhteyteen.

H: Joo. Entä rukoilu, liittyyko se kristinuskoon?

P4: No ehkä joskus pyhäpäivänä, niinku sillon joskus niinku vaikka jouluna.

Erilaiset juhlapyhät nousivat yllättävän usein esiin varsinkin siihen nähden, etten itse ottanut aihepiiriä esiin. Aihetta käsitteli kylläkin vain kaksi eri lasta, mutta molemmat kylläkin useampaan otteeseen. Lapset toivat esiin sitä, etteivät muihin uskontoihin kuuluvat voi välttämättä osallistua "meidän juhliin". Molemmilla juhlista puhuneilla lapsilla meni hieman sekaisin, mitkä juhlat oikeastaan liittyvät kristilliseen perinteeseen. He puhuivat esimerkiksi pääsiäisestä tai joulusta. Toisen lapsen mukaan on juuri jouluna on ehkä pakko käydä kirkossa. Yhtä lailla he kuitenkin puhuivat myös vaikkapa "synttäreistä" tai halloweenista. Toinen lapsista näki ilmeisesti juhlien merkityksen uskonnoissa melko tärkeänä, sillä hän jopa määritteli uskontoa juhlien kautta. Tätä voisi selittää vaikkapa se, että juhlat ovat monesti se elämän osa-alue, jossa kritillisyyttä näkyy.

H: Ihan aluksi, voisitko sä vähän selittää mulle omin sanoin, että mitä sun mielestä tarkoittaa uskonto?

V5: No.. siel puhutaan Jeesuksesta ja Jumalasta ja.. -- ja sitte niistä juhlist, mitkä kuuluu meidän uskontoon

Jokainen lapsi tavalla tai toisella liitti varsinkin kristinuskon tapoihin erilaisissa uskonnollisissa tilaisuuksissa käymisen. Rukoilun ohella siis myös uskonnollisissa tilaisuuksissa käyminen nousi vahvasti esiin. Useimmiten puhuttiin "kirkossa käymisestä", joka tuli yhdellä lapsella esiin jo uskontoa käsitteenä määriteltäessä.

H: -- No hei tota, ihan ensiksi, niin voisitko omin sanoin kertoa, että mitä vois tarkoittaa sana uskonto?

V2: No esimerkiksi jos menee kirkkoon kuuntelemaan jotain, jotain semmosta esimerkiksi, kirkkoon menee kuuntelemaan jotain papin puhetta, ja sitte tota..öö..

Yhden mielestä kirkossa käynti on sekä hyvä että huono juttu. Toisaalla joku toinen kertoi kristinuskon hyväksi puoleksi sen, että kirkossa ei tarvitse käydä joka päivä. Ainakaan näiden vastausten valossa kirkossa käymistä ei nähty pelkästään myönteisessä valossa.

Muutamalta kysyin, käyvätkö muslimitkin joissakin uskonnollisissa tilaisuuksissa. He olivat sitä mieltä, että kyllä näin varmaan on, mutta eivät eritelleen asiaa tarkemmin. Lapsi, joka muuten tiesi islamista yllättävänkin paljon, oli sen sijaan sitä mieltä, etteivät muslimit taida käydä missään. Islamin tapoihin liittyen jollakin oli sellainen käsitys, että kyseisessä uskonnossa saadaan lahjaksi rahaa. Näin oli islamiin kuuluva luokkatoveri kuulemma kertonut, ja käsityksen ilmaissut lapsi käsitti sen liittyvän jollain tavoin kyseiseen uskonnon.

Myös jonkinlainen pohdiskelu tai uskonnollisista asioista puhuminen nousi esiin yli puolella haastatelluista. Uskonnoissa voidaan lasten käsitysten mukaan vaikka pohtia, mikä on elämän tarkoitus, miettiä jumalia tai muistaa, mitä kaikkea Jeesus on tehnyt. Tämä on tietenkin se osa-alue, joka esimerkiksi uskonnonopetuksessa korostuu; puhutaan uskonnosta ja esimerkiksi Raamatun kertomuksista.

V4: Ja sitten toi.. niinku et muistetaan niinku sitä vaik Jeesusta kristinuskos -- Et se on tehny niinku hyvää tai

Muita tapoja, joita uskontoihin liitettiin, oli esimerkiksi laulaminen, jonka miellettiin ehkä liittyvän kristinuskon lisäksi myös esimerkiksi buddhalaisuuteen ja islamiin. Vaikka voisi kuvitella, että erilaisista kristinuskon elämän taitekohtiin liittyvistä seremonioista olisi puhuttu useammin, nosti aihepiiriä kuitenkin esiin vain yksi lapsista. Hän mainitsi kristinuskoon kuuluvan kasteen ja hautajaisten vieton. Myös erilaiset ruokailutavat tai vaikka asumiseen ja elämiseen liittyviä asioita nostettiin esiin. Näissä puhuttiin buddhalaisuudesta. Kyseisiä käsityksiä esittänyt lapsi oli siis juuri edeltävällä viikolla ollut koulusta kirkkoviierailulla, jossa oli päässyt tutustumaan muun muassa buddhalaisuuteen liittyviin asioihin.

H: Joo. No sitte, tuleeks sulle jotain muita, tai muihin uskontoihin liittyviä tapoja mieleen?

T1: No.. ei, paitsi siihen buddhalaisuuteen, niin tulee se, kun ne jotenki silleen, että ne syö vaan ite lihaa ja antaa muille tai eläimille kaiken kasvoksen - - ja sitte niissä kodeissa on yleensä vaan yks tai kaks sänkyä, niin sitte on silleen, että vanhukset saa nukkua sängyssä, ku yleensä aika monta asuu yhdessä semmosessa pienessä jurtassa. Ja sit lapset joutuu nukkuun latioilla.

Sitaatissa ilmenevistä asioista suuri osa ei liity itse uskontoon, mutta lapsi ei ymmärrettävästi ole osannut tehdä eroa kulttuuristen ja uskonnollisten tapojen välille. Lapsen toisessa kohdin antama selitys pätee varmasti tähänkin: eläimet varmaan liittyvät uskontoon, koska niistä kuitenkin kerrottiin kirkossa.

V1: No siel on aika paljon kans niitä lampaita - - Ja hevosia ja kaikkia semmosia

H: Niin just, joo. Mitenköhän ne liittyy siihen uskontoon?

V1: En tiää

H: Uskotko sä, et ne liittyy siihen uskontoon?

V1: No.. kyl ne ehkä jotenki vähä liittyy, koska niistä kerrottiin kuitenkin kirkossa

Suurin osa niistä, joilta kysyin, ovatko erilaiset rituaalit heidän mielestään hyviä vai huonoja asioita, kallistuivat sen puoleen, että ne ovat hyviä. Perusteluja ei kuitenkaan tälle käsitykselle osattu esittää, jos niitä ylipäätään tulikin kysyneeksi. Syitä sille, miksi ihmiset suorittavat rituaaleja tai miksi rituaaleja on olemassa, esitti muutama lapsi. Pari lasta oli sitä mieltä, että rituaaleja on olemassa tai niitä suoritetaan siksi, että ihminen haluaa saada tietää enemmän uskonnosta. Näistä toisen mukaan eri uskonnoissa voi toki olla eri syitä, mutta näin asia on ainakin kristinuskossa. Myös joku muu ajatteli, että ehkä eri uskonnoissa saat-

taa rituaalien taustalta löytyä hieman erilaisia vaikuttimia. Yksi lapsi esitti, että ihminen rukoilee varmaan saadakseen hyvää onnea, kun taas joku toinen näki rituaalisen merkitykseksi muun muassa sen, että ihmiset uskoisivat. Jälkimmäisen käsityksen esittänyt laajensi käsitystään myös toiseen suuntaan; rituaalien tarkoitus on saada myös jumala uskomaan itseensä. Tätä on laajemmin käsitelty merkityskategoriassa avunsaanti; jumala pitää saada uskomaan ihmiseen, jotta jumala osaisi auttaa.

6.3.13 Etiikka

Se, mitä uskonnoissa opetetaan, oli yksi niistä osa-alueista, joista halusin lasten käsityksiä kartoittaa. Tässä yhteydessä lapset puhuivat monesti siitä, mitä uskonnon mukaan on oikein ja mikä on väärin. Muut lasten oppeja koskevat käsitykset ovat tulleet käsitellyiksi muissa ylemmän tason kategorioissa. Lasten käsityksissä keskeisellä sijalla oli se, ettei toista ihmistä saa vahingoittaa tai toisaalta, pitää kohdella muita hyvin. Valtaosa uskoi kristinuskon opettavan tämän suuntaisesti. Pari oppilasta lähestyi aihepiiriä ilmaisemalla käsityksensä, jonka mukaan varastaminen on väärin.

H: No onko kristinuskossa jotain, mikä on oikein ja mikä on väärin?

P3: Joo.

H: Mitä asioita sulla tulee mieleen?

P3: Ryöstäminen

H: Joo. Onks se oikein vai väärin?

P3: Väärin.

Sitä, miten toista ihmistä tulee kohdella, lähestyi joku toinen puolestaan sanomalla, ettei kristinuskon mukaan saa tappaa. Yksi toi esiin, että "tuhmaa" ei toiselle saa tehdä esimerkiksi lyömällä tai satuttamalla jotenkin. Jeesus oli yhden vastaajan mukaan opettanut näitä samoja aikanaan jo opetuslapsilleen:

P4: No se on niinku.. opettanu noita ihmisii silleen, että ne ei tekis toisilleen pahaa ja et.. se opetti niitä, ku siltä oli niit opetuslapsii

Myös siitä näkökulmasta, miten ihmisen pitäisi toimia, aihepiiriä käsiteltiin jonkin verran. Näissä parin lapsen vastauksissa tuotiin yksinkertaisesti esiin se,

että pitää olla kiltti ja mukava muille ihmisille. Toinen lapsista eritteli asiaa vielä laajemmin. Kaikki pitää ottaa mukaan myös aikuisenakin.

T1: No varmaan niinku ehkä silleen, jos öö.. niinku joku ihminen on tai joku lapsi on vaikka yksin jossain ja sit kukaan ei tuu hakeen sitä leikkimään, niin sitte se voi, sit voi tulla tosi paha mieli ja sitte, ku ei oo ketää kaveria, niin sitte voi tulla niin paha mieli, että voi vaikka tota.. sitte.. mut yleensä sitte ne kaikki ratkeaa aina, silleen että joku tulee kuiteski sitte, sit pitää vaan mennä pyytämään kaveria. - - Noo.. ainaskin, jos tota niinku.. yrittää vaan elää silleen, että ottaa kaikki mukaan ihan vaikka aikuisenaki

Parin oppilaan kanssa juttelimme myös siitä, mitä mahtavat muut uskonnot opettaa, ja ainakin nämä oppilaat ajattelivat eettisistä kysymyksistä opetettavan samankaltaisesti kuin kristinuskossa. Molemmat lähestyivät kysymystä siitä ”muusta uskonnosta”, joka etupäässä oli itselle tuttu. Toinen puhui siis islamista ja toinen etupäässä buddhalaisuudesta.

Jonkin verran haastatteluissa sivuttiin myös sitä, mitä lapset ajattelevat oman uskonnon opeista (myös siis muistakin kuin vain etiikkaa koskevista opeista). Yhden mielestä ne ovat ihan tavallisia asioita ja kahden mielestä kristinuskon opit ovat hyviä.

T1: No ei mulla kauheesti, musta kaikki, jotka opetetaan, ne jutut, niin ne on jotenki hyviä, koska ne on kuitenkin harkittu ne jutut

Edeltävän sitaatin esittäneen lapsen käsityksessä näkyy tietynlainen luottamus siihen, että kristinuskossa opetettavat eivät ole ihan mitä tahansa, vaan harkittuja ja siksi hyviä.

6.4 Tulosten tarkastelu

Ubani esittää, että eräs lasten uskonnollisiin käsityksiin liittyvä piirre on se, että käsitykset voivat olla fragmentoituneita ja osa käsityksistä on pidemmälle työstettyjä kuin toiset (Ubani 2013, 152). Myös tämän tutkimusaineiston pohjalta kyseinen seikka oli todettavissa. Määrällisessä mielessä lasten käsitykset vaihtelivat eri aihealueiden tai näkökulmien kohdilla. Lapsilla oli verrattain paljonkin käsityksiä liittyen esimerkiksi uskontojen eksistentiaaliseen ulottuvuuteen. Toisaalta taas esimerkiksi Jumalan ominaisuuksia koskevissa teologi-

sissa kysymyksissä lapset olivat vaisumpia. Tamm (2002) kirjoittaa, että eksistentiaaliset kysymykset, kuten maailman syntyä koskevat teoriat, liittyvät niihin aihepiireihin, joita ainakin Piaget on lukenut liittyväksi tämän ikäisen lapsen kriisiin. Koulumaailmaan siirryttyään lapsi saa nimittäin uusia tietoja, joiden valossa esimerkiksi maailman synty ja kehitys selitetään biologisessa viitekehyksessä. (Tamm 2002, 45.) Tästä näkökulmasta katsottuna voisikin olla ymmärrettävää, miksi lasten käsitykset olivat esimerkiksi eksistentiaalisten kysymysten kohdalla pidemmälle jäsentyneitä kuin monien muiden uskontoihin liittyvien teemojen kohdalla.

Tavoista ja rituaaleista yleensäkin keskusteltiin lasten kanssa melko paljon. Suhteessa lasten omaan uskontoon erilaisista tavoista nousi kaikkein useimmin esiin uskonnollisissa tilaisuuksissa, varsinkin kirkossa, käyminen. Ubani ja Tirri (2006) ovat tutkineet varhaisnuorten käsityksiä uskonnosta ja spiritualiteesta. Uskontoon liittyen nuoret esittivät kaikkein eniten institutionaaliseen ulottuvuuteen liittyviä merkityksenantoja. (Ubani & Tirri 2006, 367.) Tällainen institutionaaliseen ulottuvuuteen liittyvä painotus näyttää esiintyneen siis myös muissa tutkimuksissa vaikkakin eri ikäisten kohdalla. Uskonnollisiin tilaisuuksiin osallistumisen ohella myös rukous liitettiin vahvasti ainakin omaan uskontoon ja usein myös muihin uskontoihin kuuluvaksi asiaksi. Rukous onkin tosi asiassa olemassa kaikissa uskonnoissa jollain tavoin ja rukouksen merkitys uskonnollisessa elämässä on keskeinen (Tamm 2002, 62).

Alkuopetusikäisen lapsen käsitykset usein kirjaimellisia, mikä liittyy paljolti kognitiivisen kehityksen tasoon sekä asioiden konkreettiseen tulkintaan (Ubani 2013, 152.) Tapa lähestyä asioita konkreettisesti näkyi myös tässä aineistossa käsityksinä, joissa jollekin asialle annettiin kirjaimellinen sisältö tai selitys. Näin oli esimerkiksi silloin, kun eräs lapsi esitti musliminaisten huivin johtuvan siitä, että se ehkä suojaa auringolta ja palamiselta. Osittain tämän tutkimuksen tulokset mukaisivat siis esimerkiksi Fowlerin (1981) teoriaa, jossa tämän ikäisen lap-

sen voi katsoa sijoittuvan etupäässä myyttis-kirjaimellisen uskon vaiheeseen. Tämän teorian mukaan monet lasten uskonnollisia asioita koskevat uskomukset ovat kirjaimellisia (Fowler 1981; 149 - 150.) Toisaalta haluan kuitenkin tuoda esiin myös toisenlaisia piirteitä lasten vastauksissa. Osa lapsista esitti sellaisia käsityksiä, joissa erilaisia uskonnollisia näkemyksiä on suhteellistettu. Parikin lasta esimerkiksi toi esiin käsityksensä siitä, että vaikka onkin olemassa erilaisia kuvauksia tai nimityksiä, niin loppujen lopuksi kyseessä on kuitenkin yksi ja sama Jumala. Toisaalla taas joku muu osasi eksplikoida sitä, miten totuus saattaa tarkoittaa eri ihmiselle eri asiaa; yksi pitää yhtä asiaa totena, mutta toiselle totuus onkin jotain muuta. Kronqvist ja Pulkkinen(2007) tuovatkin esiin sen, että konkreettisten operaatioiden vaiheessa (7 - 11 v.) lapsen minäkeskeisyys vähitellen hellittää. Lapsi alkaa erottaa toisten ihmisten mielipiteitä omistaan, ja hänen ajattelunsa muuttuu joustavammaksi siten, että hän kykenee entistä paremmin ymmärtämään myös toisten ihmisten näkökulmia ja ajatuksia. (Kronqvist & Pulkkinen 2007, 143-144.)

Hiltunen esittää, että suomalaisten uskon sisältöön kuuluu synkretistisesti niin klassista kristinuskoa kuin vaikka karman lakia tai jälleensyntymisoppia (Hiltunen 2009, 41). Myös Komulainen mukailee samaa kirjoittaessaan, että kuluneiden vuosikymmenten aikana luterilaisuuden rinnalle on tullut monia muita uskonnollisia näkemyksiä ja aatteita. (Komulainen 2009, 13) Jossain määrin edellä kuvatut piirteet olivat havaittavissa myös tässä tutkimuksessa. Samassakin käsityksessä saattoi ilmetä paitsi kristillisperäistä tulkintaa myös vaikkapa johonkin toiseen uskontoon liittyvää tai muuten ei-kristillisperäistä ainesta. Näin oli esimerkiksi eräässä kuolemanjälkeistä elämää koskevassa käsityksessä, jossa oli sekaisin sekä jälleensyntymistä että persoonallista tulkintaa: kuoleman jälkeen ihminen syntyy uudelleen taivaaseen, ja kun siellä kuolee, niin joutuu avaruuteen ja niin edelleen (tähän käsitykseen liittyen olen esittänyt sitaatin luvussa 6.3.4)

Goldmanin (1964, 56) mukaan konkreettisen uskonnollisuuden tasolla (noin 12 vuoden ikään saakka) Jumalaa kuvataan usein hyvin inhimillisin termein. Tavallisesti Jumala mielletään pitkähiuksiseksi vanhaksi mieheksi, joka asuu taivaassa. Lasten jumalakäsityksistä puhuttaessa onkin usein nostettu esiin antropomorfisuus, jota edellä kuvattu käsitystapa edustaa (Tamminen 1983/B11, 9). Toisaalta taas edellä mainittua uudemmissa tutkimuksissa on havaittu, että pienetkin lapset ymmärtävät Jumalan yliluonnollisten kykyjen ja kaikkivoipaisuuden olevan jotain ihan muuta kuin mitä ihmiset voivat omalla toiminnallaan tai kyvyillään saavuttaa (Harris & Koenig 2006, 512, 514). Tässä tutkimuksessa lapset kuvasivat Jumalan (lasten kanssa Jumalasta keskusteltiin etupäässä kristillisestä viitekehyksestä) ominaisuuksia melko vähän ja niukkasanaisesti. Välillä jouduinkin esittämään lisäkysymyksiä vaikkapa vastinparien (”Onko Jumala sun mielestä enemmän hyvä vai paha?”) avulla saadakseni lapsen Jumalaa koskevaa käsitystä paremmin esiin. Jumalaa kuvattiin muun muassa näkymättömänä, hyvänä, kilttinä ja ”uskonnon kuninkaana”. Varsinaisesti antropomorfisävytteisiä kuvauksia Jumalasta ei tässä tutkimuksessa juurikaan esitetty. Yhdeltä lapselta jopa kysyin suoraan, onko se, mihin uskonnossa uskotaan, hänen mielestään ihmisen kaltainen vai jotain ihmistä suurempaa. Lapsen vastaus ”No... se osaa tehdä ihmettä ja sen sellasta, niin on se nyt varmaan vähä suurempi kuin tavallinen ihminen” osoittaa, että ainakin tämä lapsi teki eron inhimillisten kykyjen ja jumalallisten kykyjen välille. Mainittakoon tosin, että lapsi tässä kohdin puhui varsinaisesti ”Kristuksesta”, vaikka oma tarkoitukseni oli kysyä Jumalaa koskevista käsityksistä. Myöhemmästä keskustelusta kuitenkin voi päätellä, että lapsi ajatteli edellä kuvatulla tavalla sekä Kristuksesta että Jumalasta. Koska lapset kuvailivat Jumalaa melko vähän, on tämän tutkimuksen Jumalakäsitysten vertailu muihin jumalakäsityksiä koskeviin tutkimukseen tehtävä hyvin varovaisesti. Todettakoon kuitenkin, että lasten kuvaukset eivät ainakaan ensisijaisesti olleet antropomorfisia, vaan ennemminkin Jumala nähtiin jonain ihmistä suurempana. Kuten Tamminen (1983/B11, 25-71) tutkimuksessa myös tässä Jumalaa kuvattiin useammin positiivisilla kuin negatiivisilla adjektiiveilla.

Kuten edeltävän kappaleen sisällä esitetystä sitaatista ilmenee, lapset puhuivat Jeesuksesta ja Jumalasta usein rinnakkain. Sen lisäksi yhdessä vastauksessa kerrottiin kristinuskossa olevan kaksi jumalaa, Jumala ja Jeesus. Toisaalla taas joku muu puhui ”Jumalasta” siinä, missä tosi asiassa oli selvästi kyse historiallisesta Jeesuksesta. Goldmanin teorian mukaan lapset eivät 7 – 8 vuoden iässä lapset eivät usein teekään eroa Jumalan ja Jeesuksen välille (Goldman 1964, 89). Samoin Tamminen huomasi tutkimustulostensa perusteella lasten käsitysten Jumalasta ja Jeesuksesta olevan melko yhteneväisiä (Tamminen 1983/B11, 25–71). Jeesuksen ja Jumalan liittäminen vahvasti yhteen liittyy varmasti siihen, että kristinuskon Jumalasta puhuttaessa korostuu Jeesuksen rooli erittäin merkittävästi (McGrath 2001, 347).

Luterilainen kirkko korostaa, ettei ihminen pelastu omien tekojensa tai oman hyvyytensä vuoksi, sillä jokainen on itsekäs ja syntinen. Pelastus tulee yksin uskosta ja yksin armosta – yksin Jeesuksen tähden (Simojoki 1980, 53). Oikeastaan kukaan lapsista ei tuonut esiin sitä, että uskolla nimenomaan Jeesukseen olisi merkitystä kuolemanjälkeisen elämän suhteen, vaikka neljältä lapselta kysyin tästä jopa ihan suoraan. Tässä tutkimuksessa lasten käsitykset eivät niinkään mukailleet tätä opinkohtaa, joka on kristillisen uskon kannalta kaikkein olennaisimpia näkökulmia.

Usko kuolemanjälkeiseen elämään on yleismaailmallinen ilmiö ja lähes kaikissa suurissa uskonnoissa sillä on keskeinen sija (Ketola 2011b, 14). Tamm erittelee tutkimustulosten perusteella, että kuudennesta ikävuodesta lähtien kuolemanjälkeiseen hengelliseen elämään ainakin jossain määrin uskovat kaikki lapset. Tässä iässä lapsi myös alkaa erottaa ruumiin ja sielun kuoleman; ruumis jää hautaan, kun taas ajatteleva ja tunteva osa ihmistä jatkaa lapsen mielestä olemassaoloaan hengellisessä maailmassa (Tamm 2002, 132). Myös tässä tutkimuksessa lähes kaikki lapset toivat esiin käsityksen, jonka mukaan kuoleman

jälkeen mennään taivaaseen. Toisaalta kaikki eivät näin uskoneet henkilökohtaisella tasolla. Joka tapauksessa tähän tutkimukseen osallistuneet lapset näyttivät tavalla tai toisella tulleen pohtineeksi sitä, mitä tapahtuu kuoleman jälkeen.

7 - 11 vuoden ikäisellä lapsella oikeudentunto on moraalisisista tunteista kaikkein voimakkaimpia, ja se ilmenee lasten ajattelussa ja toiminnassa muun muassa siten, että he kannattavat ehdotonta tasa-arvoa. (Piaget 1988, 81-84.) Tamm (2002) valottaa Piaget'n teoriaa, jonka mukaan lapsi 7 - 10 -vuotiaana keksii sääntöjen sosiaaliset näkökulmat. Lapsi alkaa muun muassa yhä paremmin ymmärtää, että säännöt säätelevät ihmisten välistä kanssakäymistä ja ne perustuvat molemminpuoliseen kunnioittamiseen. (Tamm 2002, 100.) Perusopetuksen opetussuunnitelman mukaan oppilaita tulee kasvattaa suvaitsevaisuuteen (POPS 2004, 205.) Toisen kunnioittamista ja ihmisten välistä tasa-arvoa painotetaan myös kasvatuksessa ainakin julkisella sektorilla ja voisi olettaa, että tähänkin tutkimukseen osallistuneiden lasten kanssa on keskusteltu tällaisista teemoista myös suhteessa uskonnolliseen erilaisuuteen. Tietynlainen tasa-arvon ja suvaitsevaisuuden ajaminen näkyi myös lasten eri uskontoja koskevissa käsityksissä. Yksi lapsi esimerkiksi sanoi, että *"meillä ei oo oikeutta vaikka lällättää niille islameille, että teillä on huivi tai semmosta, kun niitten uskonto kuuluu"*. Jos vaikkapa kristinusko nähtiinkin esimerkiksi totuudellisempana, tuotiin todennäköisesti toisaalla kuitenkin esiin, että kaikki uskonnot ovat jossain muussa suhteessa yhtä hyviä. Vertailun vuoksi mainittakoon, että kansainvälisesti vertailtuna suomalaisten mielikuvien muun muassa islamista ja buddhalaisuudesta on todettu olevan poikkeuksellisen kielteisiä (Ketola 2011a, 71). Tähän tutkimukseen osallistuneet lapset kuitenkin näyttivät suhtautuvat varsin myönteisesti muiden uskontojen edustajiin.

Siitä huolimatta, että halusin esittää käsitykset horisontaalisesti, todettakoon mielenkiintoisena piirteenä, että yksilöiden välillä oli isojakin eroja sen suhteen, miten pitkälle jäsenyneyttä, moninaisia tai syvällisiä uskontoja koskevat käsi-

tykset olivat. Ubani huomauttaakin, että jo lapsuudessa voi olla melkoisia eroja uskontokasvatuksessa ja katsomuksellisessa kehityksessä (Ubani 2013, 147). Tässä tutkimuksessa jonkun lapsen käsitykset olivat paljon jäsennellympiä ja pidemmälle vietyjä kuin jonkun toisen. Joku taas käsitti asioita kirjaimellisemmin ja konkreettisemmin kuin luokkatoverinsa. Myös tietämisessä oli tasoeroja; esimerkiksi uskontojen oppien suhteen saattoi jonkun käsitys olla lähempänä totuutta. Esimerkiksi sen suhteen, millaisen psykologisen sisällön jumalakäsitys saa, riippuu myös muun muassa lapsen iästä ja älykkyydestä (Tamm 2002, 27).

7 POHDINTA

Pro gradu -tutkielmani viimeisessä luvussa pyrin tarkastelemaan kokoavasti tutkimuksen tuloksia sekä sitä, miten näitä voisi soveltaa käytännössä esimerkiksi kasvatus- ja opetustyössä. Tässä luvussa pohdin lisäksi fenomenografisen tutkimukseni luotettavuutta kyseisen tutkimuksellisen lähestymistavan omasta kriteeristöstä käsin sekä esitän muutamia ehdotuksia jatkotutkimuksen suhteen.

7.1 Lasten moninaiset käsitykset

Vaikka haastateltavani olivatkin aika pieniä lapsia, oli heillä yllättävänkin paljon erilaisia käsityksiä uskonnoista ja uskontoihin liittyvistä asioista. Etukäteen olin mielessäni kuvitellut tämän ikäisten lasten osaavan kertoa enimmäkseen omasta uskonnostaan, mutta tähän tutkimukseen osallistuneet lapset osasivatkin kertoa monia asioita muihin uskontoihin liittyen. Arvelisin, että osalla näistä lapsista saattoi itse asiassa olla jopa laajemmin tietoa eri uskontoihin liittyen kuin vaikkapa jollakin syrjässä ja suhteellisen homogeenisessä ympäristössä asuvalla aikuisella. Se, että näillä lapsilla oli käsityksiä eri uskontoihin liittyen, on kuitenkin siinä mielessä luonnollista, että he kohtaavat erilaisuutta arjessaan päivittäin myös uskontojen osalta. Kun samassa kouluympäristössä ja luokassakin on eri uskontoja edustettuna, törmää lapsi väistämättä eri uskontoihin liittyviin piirteisiin. Huomion kiinnittää helposti ainakin se, mikä eroaa omasta perinteestä. Viikoittain lapset törmäävät uskonnolliseen erilaisuuteen vaikkapa uskontotuntien yhteydessä. Silloin normaalisti yhdessä opiskelevat lapset ja kaantuvatkin eri paikkoihin saamaan oman uskontonsa mukaista opetusta. Toisaalta taas esimerkiksi kouluruokailuissa ihmetystä saattaa herättää vaikkapa se, että aina niinä päivinä, kun koulussa tarjotaan sianlihaa, on tietyillä luokkatovereilla aina jokin muu ruokavaihtoehto (ks. esim. Kauppila 2006, 66). Esimerkkejä on luonnollisesti useita. Aika usein haastattelemani lapset puhuivat-

kin omasta uskonnosta poikkeavista uskonnoista ja niiden edustajista niistä näkökulmista käsin, joissa esiintyy eroavaisuuksia suhteessa omaan uskontoon tai kulttuuriin (lapset eivät siis aina osanneet erottaa, mikä liittyy uskontoon ja mikä kulttuuriin). Lasten esiin nostamia eroavaisuuksia olivat esimerkiksi ulkonäköön kuten ihonväriin tai vaatetukseen liittyvät asiat tai vaikka se, ettei islamissa voi syödä sianlihaa. Yhteistä monille lasten esiin nostamille käsityksille olikin, että ne olivat monesti sellaisia, mitkä voi huomata ulospäin. Tämä on ymmärrettävää; onhan helpompi muodostaa käsityksiä sellaisesta, minkä voi itse havaita kuin vaikkapa ihmisten pään sisällä olevista uskomuksista. On siis helpompi kertoa uskontoja edustavien ihmisten tavoista kuin vaikkapa siitä, millainen heidän jumalakäsityksensä on. Toisaalta esimerkiksi muslimeilla saattaa uskontonsa puolesta olla myös muita koulussa huomioon otettavia ja ulospäin näkyviä rajoitteita, joita lapset eivät kuitenkaan tässä tutkimuksessa tuoneet esiin. Tällaisia rajoitteita liittyy esimerkiksi liikuntatunteihin (muslimioppilaat tarvitsevat erillisen tilan vaatteiden vaihtoon ja peseytymiseen) tai vaikkapa kuvataiteeseen (muslimit eivät saa piirtää ihmistä tai eläintä) (ks. Talib 2002, 64; Lehtinen 2008, 89). Ehkäpä näiden vastaajien muslimitoverit eivät noudattaneet kaikkia islamiin liittyviä rajoitteita. Tai ehkä haastattelemani lapset eivät vain olleet tulleet kiinnittäneeksi tällaisiin huomioita tai sitten eivät vain muistaneet kertoa näistä.

Muutamissa käsityksissä etnisyys ja uskonto liitettiin toisiinsa. Erityisesti silloin, kun keskustelimme lasten kanssa muslimeista, toivat he monesti esiin, että muslimeilla on tumma iho. Muslimeista suurin yksittäinen maahanmuuttajaryhmä on ainakin aikaisemmin ollut somalialaiset (Lehtinen 2008, 84), jotka poikkeavat kantasuomalaisesta selvästi etnisyytensä perusteella. Lasten arkikokemuksissa asia varmaan monesti näyttäytyykin juuri niin, että eri uskontoon kuuluva näyttää hieman erilaiselta ja/tai puhuu eri kieltä. Tästä näkökulmasta katsottuna ei ole ihme, että lapset puhuivat monesti ihonväristä.

Yli puolet vastaajista toi esiin sellaisia käsityksiä, joissa he liittivät "uskonnon" koulun uskonnonopetukseen ja uskontoon oppiaineena. Asiaan vaikutti luultavasti se, että kuusi seitsemästä haastattelusta tapahtui koulun tiloissa ja koulupäivän aikana. Helavirta onkin huomauttanut tiedon olevan kontekstiinsa sidottua ja siksi sillä on merkitystä, missä tiedon muodostaminen tapahtuu (Helavirta 2007, 634). Toisaalta kuitenkin huomasin, että vaikka yhtä lasta haastatelin hänen omassa kodissaan, puhui hänkin paljon koulun kontekstista käsin. Luonnollisesti joissakin kohdin haastattelua viittasin esimerkiksi lisäkysymyksissäni kouluun, koska halusin sitoa haastattelua mahdollisimman paljon lasten omaan kokemusmaailmaan. Saatoin vaikka kysyä, ovatko lapset tehneet välituntien aikana joitakin huomioita uskontoon liittyen. Tai jos lapsella ei tullut mitään mieleen jostakin esittämästäni kysymyksestä, saatoin vaikkapa kysyä, onko uskontotunnilla puhuttu aiheesta jotain. Joka tapauksessa tutkimuksellinen intressini oli selvittää lasten käsityksiä uskonnoista ja uskontoihin liittyvistä ilmiöistä itsestään eikä niinkään koulun uskonnonopetuksesta. Uskon tämän välittyneen lapsillekin. Lasten omien puheiden mukaan heidän oma tai perheensä uskonnollinen tausta ei yleisesti ottaen ollut kovin aktiivinen tai vahvasti uskonnollisesti väritynyt. Näin ollen on luultavaa, että lasten siihenastista uskontoihin liittyvistä kokemuksista ja aihepiireihin liittyvistä keskusteluista (ja niistä edelleen muodostuneista käsityksistä) olivat varmaan monet sijoittuneet koulupäiviin ja uskontontunteihin. Tästä otaksumastani näkökulmasta katsottuna, ei ole toki ihmekään, että uskonnosta puhuttiin paljon uskonnonopetuksen ja muutenkin koulun viitekehyksestä käsin.

Muutamissa kohdin lapsi saattoi ikään kuin käyttää omia käsitteitään. Tällaisia olivat muun muassa "Jeesuksen käyttäminen hyväksi" tai "Jumalan uskominen ihmiseen". Voi hyvinkin olla, että lapset työstivät nämä käsitteet haastattelutilanteessa. Joka tapauksessa, tämä kertoo nähdäkseni siitä, että lapset ovat niin halutessaan taitavia täyttämään aukkoja käsityksissään. He tulkitsevat itse asioita ja jopa nimeävät niitä, jos heidän tiedossaan ei ole valmista käsitettä jollekin asialla. Tietenkään kaikki lapset eivät näin tee; monesti haastateltava lapsi

vastasi johonkin kysymykseen ykskantaan vain "en tiedä", eikä pohtinut tai syventänyt vastaustaan siitäkään huolimatta, että koitin lisäkysymysten avulla saada häntä puhumaan. Se, miten lapset keskustelevat käsityksistään riippuu tietenkin monesta asiasta. Siinä, missä yksi on innokas esittämään omia tulkintojaan tai jopa käsiterakennelmiaan, saattaa joku toinen olla haluton tai jopa laiska vastaamaan laajemmin, tai ehkä hän ei oikeastikaan osaa vastata kysymykseen. Siihen, että lapsi kertoo käsityksiään ja mahdollisesti myös kehittää niitä haastattelun aikana, vaaditaan ainakin rohkeutta, keskusteluhalukkuutta sekä mielikuvitusta.

Lasten uskonnollisten käsitysten muodostumisessa on varmasti suuri merkitys sillä, miten paljon aikuiset keskustelevat lasten kanssa uskonnollisista tai uskontoihin liittyvistä asioista. Niin sanotusta maallistuneestakin perheestä voi tulla lapsi, jolla on useita ja pitkälle vietyjä käsityksiä edellä mainittuihin aihepiireihin liittyen. Yhtä lailla uskonnollisesta perheestä, jossa asioista ei juuri puhuta, voi tulla lapsi, jonka uskontoja koskevat käsitykset saattavat olla vähäisiä ja suppeita. Epäilemättä myös se muovaa lasten käsityksiä, missä määrin he arkipäivässään saavat kokemuksia uskonnoista. Monikulttuurisessa ympäristössä kasvaneella lapsella on luultavasti keskimääräisesti enemmän käsityksiä esimerkiksi omasta uskonnosta poikkeavista uskonnoista kuin sellaisella, jonka ympäristössä uskonnollinen ilmapiiri on homogeenisempi. Erilaisuus herättää kysymyksiä, joita lapsi ehkä pohtii, ja toisaalta erilaisuutta kohdatessaan lapsi myös oletettavasti joutuu selkeyttämään henkilökohtaisia käsityksiään ja uskomuksiaan. Vertailun vuoksi mainittakoon, että esimerkiksi itse en taatusti 90-luvun alkupuolella ensimmäistä luokkaa käydessäni olisi osannut kertoa muista uskonnoista juuri mitään. Kasvuympäristöni uskonnollinen moninaisuus ilmeni etupäässä kristinuskon sisällä tai sen suhteen, sitoutuiko joku kristilliseen yhteisöön vai ei. Ajat ja tilanteet muuttuvat; tähän tutkimukseen osallistuneilla lapsilla oli yllättävänkin paljon käsityksiä muista uskonnoista.

Uskon siis kasvuympäristön merkityksen olevan keskeisin tekijä sen suhteen, millaisia käsityksiä lapsille muodostuu. Luonnollisesti kuitenkin myös lapsen omilla kiinnostuksen kohteilla ja motivaatiolla on merkitystä. Siinä, missä yksi pohtii vaikkapa paljon esimerkiksi ontologisia kysymyksiä, kiinnostaa toista lasta aivan muun tyyppiset asiat. Myöskään lapsen kognitiivisia ominaisuuksia ja taitoja ei voida sivuuttaa, kun pohditaan sitä, miten lasten uskontoja koskevat käsitykset muodostuvat tai miksi vaikka jonkun lapsen käsitykset ovat niin sanotusti korkeammalla tasolla kuin jonkun ikätoverinsa.

Edellä esittämieni pohdintojen myötä haluan korostaa sitä, että lapsi tarvitsee aikuisen tukea ja ohjausta uskontoihin liittyvissä pohdinnoissaan. Tämä on muistettava myös koulukontekstissa. Suomen lainsäädännön mukaan lapsella on oikeus saada uskonnon opetusta eikä sen sisältö ole yhdentekevää. Lapsi tarvitsee tukea paitsi omaan spiritualiteettiin liittyvissä pohdinnoissaan myös niissä kysymyksissä, jotka liittyvät erilaisten katsomusten kohtaamiseen. Kallioniemi (2008b, 97) kirjoittaa Euroopan neuvoston suosittavan jäsenmaidensa edistävän uskontojen välistä dialogia, jotta väärinymmärrysten riskejä voitaisiin vähentää ja toisaalta yhteiskuntien koheesiota kehittää. Koulu voidaan nähdä ikään kuin pienen yhteiskuntana, ja opettajat toimivat siinä eri kulttuureiden risteyksissä (Räsänen 2009, 33). Opettajat ovat siis keskeisessä asemassa lasten uskontoja koskevien käsitysten ohjaamisessa ja siksi he myös tarvitsevat ilman muuta monikulttuurisuuteen sekä uskontoihin liittyvää kompetenssia.

Tulevana opettajana, myös uskonnon opettajana, koen lasten uskontoja ja uskonnollisia asioita koskevien käsitysten tarkastelun mielekkäänä ja hyödyllisenä, ja uskoisin sen olevan sitä myös muille kasvatusalan ammattilaisille. Ahosen (1994) mukaan käsitysten kirjo voidaan nimittäin nähdä didaktisena lähtökohtana ajattelun kehittämiseksi. Esikäsitukset toimivat pohjana uuden oppimiseksi, ja jos opettaja haluaa vaikuttaa oppilaiden käsityksiin, tulee lasten esikäsitukset huomioida. (Ahonen 1994, 114 - 119).

7.2 Tutkimuksen arviointi ja jatkotutkimushaasteet

Siinä vaiheessa, kun keräsin tutkimusaineiston, ei tutkimukselliseksi lähestymistavaksi vielä ollut tarkentunut fenomenografia. Näin ollen en myöskään ollut tullut huomioineeksi sitä, että fenomenografisessa tutkimuksessa käytetään usein avointa haastattelua (ks. esim. Niikko 2003, 31), joka taas ehkä paremmin sopisi yhteen aineistolähtöisen analyysin kanssa. Kun siis haastattelurungon taustalla oli teoreettinen jäsennys, jouduin kiinnittämään huomiota paitsi omien ennako-oletusteni sulkeistamiseen myös siihen, etten analysoi aineistoa haastattelurungon mukaisesti tai vaikkapa testatakseni jonkin teoreettisen näkökulman toteutumista lasten käsityksissä. Kuten edellä olen kertonut, teorian avulla laadittu haastattelurunkoni toimi siis vain apuvälineenä pyrkiesäni kartoittamaan lasten käsityksiä laaja-alaisesti. Uskon tässä kohdin, että välissä ollut pitkäkö graduntekotauko oli hyödyksi: haastattelurungolla ei enää mielessäni ollut niin keskeistä sijaa, kun haastattelujen suorittamisesta oli analyysivaiheen tekoon mennessä kulunut jo melkein neljä vuotta. Sitä kautta pystyin siis paremmin tarkastelemaan itse aineistoa; sitä, millaisia käsityksiä nimenomaan aineistosta nousee esiin. Uskon, että kaikesta huolimatta onnistuin kuitenkin melko hyvin aineistolähtöisessä analyysissäni.

Vaikka lähtökohtaisesti avoin haastattelu saattaisikin sopia paremmin yhteen aineistolähtöisen analyysin kanssa, ajattelen edelleen, että suorittamani avointa strukturoidumpi haastattelu oli pienten lasten kanssa hyvä ratkaisu. Ilman jäsenneltyä haastattelurunkoa olisin saattanut olla pulassa varsinkin silloin, kun lasten vastaukset olivat hyvin suppeita ja he lähinnä odottivat minulta uutta kysymystä. Jos mielessäni ei olisi ollut selkeänä se, mihin haastattelullani pyrin, en ehkä olisi osannut haastattelutilanteessa lisäkysymysten ja esimerkkien avulla houkutella lasta kertomaan käsityksistään lisää. Tässä tutkimuksessa käyttämäni yhdistelmä, puolistrukturoitu haastattelu ja aineistolähtöinen analyysi, oli siis toimiva.

Fenomenografisessa tutkimuksessa luotettavuuden arviointi kohdistuu muun muassa aineiston hankintaan ja analyysiin sekä tutkimuksen teoreettiseen valiteettiin. Kun arvioidaan tutkimuksen luotettavuutta, nousee tärkeään asemaan se, miten tulokset on esitetty ja raportoitu. Luotettavuutta voidaan vahvistaa siten, että tutkijan päättelypolkua on lukijan mahdollista seurata (Koskinen 2011, 277.) Yksityiskohtaisemmin aineiston hankintaan ja analyysiin liittyviä luotettavuusnäkökohtia olen eritellyt Tutkimuksen toteuttaminen -luvussa (luku viisi), joten tässä kohdin en lähde enää yksityiskohtaisemmin toistamaan niitä. Todettakoon kuitenkin tässä vielä kokoavasti, että olen kautta linjan pyrkinyt huolellisuuteen sekä perusteltuihin ratkaisuihin niin aineiston hankinnassa kuin sen analysoimisessakin. Olen myös koittanut kuvata analyysipolkuni niin tarkasti, että lukijan on mahdollista arvioida analyysini luotettavuutta.

Siitä huolimatta, että suoritin analyysini aineistolähtöisesti, on tulokset jokseenkin samannäköisiä kuin haastattelunikin. Vaikka tässä tutkimuksessa kuvataan sellaisiakin käsityksiä, joista en varsinaisesti kysynyt, kertoivat lapset käsityksiään useimmiten niistä aihepiireistä, joista olen esittänyt kysymyksiä. Luonnollisesti en tietenkään ole voinut kysyä lapsilta kaikista niistä piirteistä, joita uskonnoissa on olemassa. Ilman muuta on siis selvää, että huolellisesta mittarin rakentamisesta huolimatta ei lasten uskonnollisia asioita koskeva variaatio koko laaja-alaisuudessaan voinut tulla kuvatuksi tämän tutkimuksen puitteissa.

Laadullisessa tutkimuksessa tulkitaan toisen ihmisen tekemiä tulkintoja jostakin asiasta (Puusa 2011, 73). Yksi fenomenografisen tutkimuksen luotettavuuteen liittyvistä näkökulmista onkin se, vastaavatko tutkijan aineistostaan tekemät johtopäätökset tutkittavan ajatuksia (Ahonen 1994, 152). Hyvistä pyrkimyksistä ja huolellisesta työskentelystä huolimatta on kuitenkin selvää, etteivät kaikki esittämäni tulkinnat ole välttämättä täysin oikeita. Ehkä jossain kohdin lapsi onkin itse asiassa tarkoittanut hieman jotain muuta kuin miten minä asian tulkitsin. Analyysi, jonka tutkija on tutkittavan käsityksistä tehnyt, on nimittäin kuitenkin myös tutkijan omaa puhetta, vaikka hän onnistuisikin heijastamaan

tutkittavien ajatuksia. Oikeastaan tutkimus on sosiaalinen konstruktio, johon liittyy tietty tilannesidonnaisuus. Tulosten yleistämisessä ei siis tule liioitella. (Puusa 2011, 73.) Fenomenografiassa ymmärretään, että samastakin aineistosta eri tutkijat voivat päätyä erilaisiin tulkintoihin (Koskinen 2011, 271). Luulen, että näin on myös tämän tutkimuksen suhteen; jonkun toisen tutkijan käsissä tulokset samasta aineistosta olisivat saattaneet esimerkiksi painottua hieman eri tavoin. Toisaalta tätä ei tarvitse nähdä ongelmana, sillä kuten Niikko (2003) toteaa Sandbergiin viitaten, fenomenografisessa tutkimuksessa lähdetään usein siitä, että kategoriat ovat tutkijan omia konstruktioita. Siten on tietenkin mahdollista, että joku toinen tutkija päätyisi hieman erilaisiin johtopäätöksiin (Niikko 2003, 40). Tulkittessani lasten vastauksia pyrin pohtimaan sitä, mitä he aidosti tarkoittavat. Toisin sanoen tavoitteenani oli saada lasten omaa ääntä esiin. Haastatteluista poimimiani merkittäviä ilmaisuja tulkitsin niiden konteksteja ja laajemmin sen haastattelun kokonaisuutta vasten, mistä kyseinen ilmaisu oli peräisin. Edellä mainittujen pyrkimysten ja toimien uskon edesauttaneen todennukaisempien tulkintojen syntymistä. Otaksun myös, että jokainen tämän tutkimuksen haastatteluista on mahdollista sisällyttää muodostamiini ylemmän tason kategorioihin, mikä onkin fenomenografisen tutkimuksen luotettavuuteen liittyvä seikka (Huusko & Paloniemi 2006, 169). Lopulta totean, että kaikesta huolimatta uskon tämän tutkielman voivan antaa vähintään jonkinlaisia suuntaviivoja siitä, millainen on lapsen tapa käsittää uskonnollisia asioita. Ei siis ole syytä sortua liiallisuuteen tulosten siirrettävyyden vähättelyyn. Tämän tutkimuksen antamia tuloksia voi kenties vaikka hyödyntää jatkotutkimuksessa, jolle ilman muuta on tarvetta yhteiskunnassamme. Suomena uskonnollisella kentällä on tapahtunut ja tapahtuu nimittäin edelleen muutoksia, kuten tutkielman alkupuolella kuvasin. Vaikka siis nämä tulokset eivät tietenkään automaattisesti yleistettävissä, on tässäkin tutkimuksessa pohjalla alun perin aristoteelinen ajatus siitä, että yksityisessä toistuu yleinen. (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2007, 177).

Ahosen (1994, 152) mukaan fenomenografinen tutkimus ei tavoittele tilastollista yleistettävyyttä, vaan ennemminkin *teoreettista yleisyyttä*. Teoreettinen yleisyys tarkoittaa sitä, että käsityksiä tarkastellaan teoreettisella tasolla; johtopäätöksiä on siis tarkasteltava suhteessa teoreettisiin ongelmiin, ja kuvailun lisäksi käsityksiä on myös selitettävä (Ahonen 1994, 152). Tässä tutkimuksessa ei tavoitteena ollut selvittää erilaisten käsitysten taustalla olevia syitä. Siitä huolimatta olen pyrkinyt pohtimaan erilaisia syy- ja seuraussuhteita sekä vertailemaan ja sitomaan tutkimustuloksiani teoreettiseen viitekehykseen. Tiedostan, että jos tällä hetkellä käytössä olevat esimerkiksi ajankäyttöä koskevat resurssit olisivat olleet toisenlaiset, olisin epäilemättä voinut mennä tässä vieläkin pidemmälle. Nyt ikävä kyllä en ehtinyt paneutua uudempiin lasten uskonnollista ajattelua koskeviin tutkimuksiin siinä määrin, missä olisin halunnut. Myös erilaisten kehityspsykologisten teorioiden tarkastelu laajemmin olisi varmasti tarjonnut mahdollisuuksia yhä syvempään tulosten teoreettiseen tulkintaan. Tutkimuksen puutteista huolimatta huomaan, että oma lasten uskonnollista ajattelua koskeva ymmärrykseni paitsi jäsentyi ja tarkentui myös osittain muuttui tutkimusprosessin myötä. Lähtökohtaisesti esimerkiksi ajattelin lasten uskontoja koskevien käsitysten olevan melko mustavalkoisia, joko-tai -muotoisia. Kuitenkin voin sanoa jopa yllättyneeni sitä, miten lapset monesti asettivat asioita suhteelliseen valoon tai toisaalta vaikkapa pohtivat niitä toisen ihmisen näkökulmasta käsin. Tutkimusprosessin loppupuolella käsitykseni alkoikin muuttua enemmän siihen suuntaan, että ehkäpä lasten uskontoja koskevat käsitykset eivät sittenkään ole niin rajoittuneita ja aikuisen ajattelusta poikkeavia kuin mitä myönnän alun perin otaksuneeni. Ehkä kognitiivisen kehitystason tuomia rajoitteita olennaisempaa onkin se, missä määrin esimerkiksi spiritualiteettiin ja ekstistentiaalisiin kysymyksiin liittyviä teemoja lasten kanssa käsitellään ja niistä keskustellaan. Tämän suuntaisia tuloksiahan on saatu myös niin sanottujen uuden aallon tutkimuksissa (Gottlieb 2006, 251). Itse asiassa voi jopa olla, että jotkin uskontoihin liittyvät teemat ovat lapsen mielellä yksinkertaisempaa käsitellä kuin aikuisen järkeilevällä ja kriittisellä asenteella. Uskontojen oppeihin liittyy monia paradoksaalisuuksia, jotka eivät välttämättä lapsen mielessä tunnu-

kaan yhtä vaikeilta käsittää kuin mitä ne ovat aikuiselle. Lapsi ei ehkä pyri järkeilemään ja typistämään liikaa.

Koska tämän tutkimuksen aineisto oli niin laaja-alainen ja kattoi niin monia uskonnon ulottuvuuksia, oli sen analysoinnissa monia ja työläitä haasteita. Jälkikäteen ajateltuna aihepiirejä olisi toki voinut rajatakin, mutta toisaalta tässä tutkimuksessa käsitysten laaja-alainen perustelu oli myös hyvä puoli. Haastattelu- ja tehdessäni totesin, että yksittäisen uskonnon ulottuvuuden sisällä lasten käsitykset saattoivat olla hyvinkin vähäisiä. Jos tutkimukseni aihepiiri olisi osunut vaikkapa yhteen tai kahteen tällaiseen vähän käsityksiä tuottavaan aihepiiriin, olisi tutkimustulokseni jääneet auttamatta melko suppeiksi. Ajattelisin siis, että jos jatkotutkimuksessa esimerkiksi päädyttäisiin tutkimustehtäväksi valitsemaan jokin yksittäinen uskonnon ulottuvuus, olisi hyvä pyrkiä valitsemaan ainakin sellainen aihealue, josta näin pienillä lapsilla on jo ehtinyt kehkeytyä käsityksiä. Tämän tutkimuksen valossa sellainen aihepiiri voisi olla esimerkiksi uskonnollisiin tapoihin tai eksistentiaalisiin teemoihin liittyvät tutkimuskysymykset.

Jatkotutkimuksessa olisi hyvä myös huomioida lasta perinteistä haastattelua paremmin aktivoiva puoli. Jälkikäteen harmittelin sitä, etten tullut näyttäneeksi lapsille valokuvia (jotka tosin tässä tutkimuksessa sittemmin rajautuivat analyysin ulkopuolelle) heti haastattelun alussa. Huomasin nimittäin, että lapsia selvästi kiinnosti nämä erilaisia uskonnollisiin asioihin liittyviä tilanteita esittävät valokuvat. Jos lapsi vaikka olikin väsähtäneen oloinen haastattelun ensimmäisen osion jälkeen, piristyi hän monesti selvästi siinä vaiheessa, kun otin valokuvat esiin. Kuvista he juttelivat pääsääntöisesti mielellään ja tällainen konkreettinen lähestymistapa olisi varmasti avannut keskustelua haastattelun alkupuolella huomattavasti paremmin kuin perinteisemmät esittämäni kysymykset. Jatkotutkimuksessa olisikin hedelmällistä pienten lasten ollessa kyseessä lähteä alusta saakka keskustelemaan vaikkapa juuri näiden kuvien tai jonkin muun konkreettisen lähtökohdan pohjalta.

Mielenkiintoista olisi myös vertailla lasten käsityksiä suhteessa Peruskoulun opetussuunnitelman tavoitteisiin ja niissä määriteltyihin opetuksen päämääriin. Tässä tutkimuksessa en sitä juurikaan tehnyt siitä syystä, että ajanjaksona, jolloin aineistoni keräsin, uskonnon opetusta toteutettiin vuoden 2004 opetussuunnitelman mukaisesti. Kyseisessä opetussuunnitelmassa uskonnonopetuksen tavoitteita ja sisältöjä ei eritellä sen suhteen, mitä alaluokilla käsitellään. Sisällöt ja tavoitteet on esitetty siis luokka-asteille 1 - 5. Koska en luonnollisesti-kaan voi tietää, mitä sisältöjä ja tavoitteita näiden oppilaiden opetuksessa oli painotettu, en nähnyt mielekkääksi juurikaan vertailla lasten käsityksiä opetussuunnitelman sisältöihin. Jos jatkotutkimuksessa olisi mahdollista saada tietoon, mitä asioita lapset ovat käyneet siihenastisessa uskonnonopetuksessaan läpi ja millaisia arvonäkökulmia opettaja on painottanut, olisi mielenkiintoista vertailla, miten nämä opetuksen sisällöt näkyisivät lasten käsityksissä.

Fenomenografisen tutkijan voidaan sanoa olevan oppija, joka etsii jonkin ilmiön rakennetta ja merkityksiä (Niikko 2003, 31). Koen, että keräämäni aineiston ja sen analyysin parissa minäkin sain nimenomaan oppia ja ymmärtää yhä paremmin sitä, millainen on pienen lapsen tapa käsittää uskontoihin liittyvien asioiden kenttää. Toivon, että tällaista samaa oppimiskokemusta tutkielmani voisi tarjota myös lukijalleen.

LÄHTEET

Aarnos, E. 2010. Kouluun lapsia tutkimaan: Havainnointi, haastattelu ja dokumentit. Teoksessa J. Aaltola & R. Valli (toim.) Ikkunoita tutkimusmetodeihin I. Metodien valinta ja aineistonkeruu: virikkeitä aloittelevalle tutkijalle. 3. Uudistettu ja täydennetty painos. Juva: PS-kustannus, 172 - 188.

Ahonen, S. 1994. Fenomenografinen tutkimus. Teoksessa L. Syrjälä, S. Ahonen, E. Syrjäläinen & S. Saari (toim.) Laadullisen tutkimuksen työtapoja. Helsinki: Kirjayhtymä, 113 - 160.

Eskola, J. & Suoranta, J. 1999. Johdatus laadulliseen tutkimukseen. 3. painos. Tampere: Vastapaino.

Fowler, J. W. 1981. Stages of Faith. The Psychology of Human Development and the Quest for Meaning. San Francisco: Harper & Row.

Glock, C. Y. & Stark, R. 1971. Religion and Society in Tension. 5. p. Chicago: Rand McNally & Company.

Goldman, R. 1964. Religious thinking from childhood to adolescence. London: Routledge & K. Paul.

Gottlieb, E. 2006. Development of Religious Thinking. Religious Education. Vol. 101. No. 2, 242 - 260.

Halonen, M. 2009. Islam alakoulussa: Koulu kaksisuuntaisen sopeutumisen kenttänä. Nuorisotutkimus, 27 (3), 33-46.

Handolin, V-V. 2013. Aineeton palkitseminen työntekijöiden kokemana. Vaasan yliopisto. Acta Wasaensia, 285. Väitöskirja.

Harris, P. L. & Koenig, M. A. 2006. Trust in Testimony: How Children Learn About Science and Religion. *Child Development*. Vol. 77. Number 3, 505 - 524.

Helander, E. 2003. Uskonto ja globalisaatio. Teoksessa E. Helander (toim.) *Muutoksen tulkkina. Kirkot ja uskonnollinen elämä osana yhteiskuntaa*. Helsinki: Kirjapaja, 19 - 30.

Helavirta, S. 2007. Lasten tutkimushaastattelu. Metodologista herkistymistä, joustoa ja tasapainottelua. *Yhteiskuntapolitiikka* 6, 629-639.

Helve, H. 1994. The development of religious belief systems from childhood to adulthood. A longitudinal study of young Finns in the context of the Lutheran Church. Teoksessa J. Corveleyn & D. Hutsebaut (toim.) *Belief and unbelief: psychological perspectives*. International Series in the Psychology of Religion. Amsterdam: Rodopi, 63-86.

Hiltunen, P. Y. 2009. Kirkkokansa ja kansanusko. Teoksessa J. Komulainen & M. Vähäkangas (toim.) *Luterilaisen Suomen loppu? Kirkko ja monet uskonnot*. Helsinki: Edita, 41-61.

Hirsjärvi, S. & Hurme, H. 2008. Tutkimushaastattelu: Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Helsinki : Gaudeamus Helsinki University Press.

Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. 2007. Tutki ja kirjoita. 13., osin uudistettu painos. Helsinki: Tammi.

Holm, N. G. 2005. Kehityopsykologisia näkemyksiä uskonnonopetukseen. Teoksessa A. Kallioniemi & J. Luodeslampi (toim.) *Uskonnonopetus uudella vuosituhannella*. Helsinki: Kirjapaja, 146 - 167.

Huusko, M. & Paloniemi, S. 2006. Fenomenografia laadullisena tutkimussuuntauksena kasvatustieteissä. *Kasvatus* 37 (2), 162 - 173.

Häkkinen, K. 1996. Fenomenografisen tutkimuksen juuria etsimässä. Teoreettinen katsausfenomenografisen tutkimuksen lähtökohtiin. Opetuksen perusteita ja käytänteitä 21. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, opettajankoulutuslaitos.

Kallioniemi, A. 2008a. Koulun toimintakulttuurin muutos osana yhteiskunnallista kehitystä. Teoksessa A. Kallioniemi & J. Luodeslampi (toim.) *Moniuskontoinen koulu oppimisympäristönä*. Helsinki: LK-kirjat, 11 - 34.

Kallioniemi, A. 2008b. Uskonnot koulussa. Teoksessa A. Kallioniemi, & J. Luodeslampi, (toim.) *Moniuskontoinen koulu oppimisympäristönä*. Helsinki: LK-kirjat, 97 - 111.

Kallioniemi, A., Lyhykäinen, K. & Räsänen, A. 2009. Headmasters' conceptions of school festival traditions. Teoksessa M-T. Talib, J. Loima, H. Paavola & S. Patrikainen (eds.) *Dialogs on Diversity and Global Education*. Frankfurt am Main : Peter Lang, 161 - 170.

Kauppila, J. 2006. Multiculturalism in Everyday School Life. Teoksessa T. Merisuo-Storm & M. Soininen (Eds.) *Cultural Diversity and its Impact on Education*. Turku: Turun yliopisto, 55 - 68.

Ketola, K. 2011a. Suomalaisten uskonnollinen suvaitsevaisuus. Teoksessa K. Ketola, K. Niemelä, H. Palmu & H. Salomäki. *Uskonto suomalaisten elämässä: uskonnollinen kasvatusta, moraalista, onnellisuus ja suvaitsevaisuus kansainvälisessä vertailussa*. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto, 60 - 89.

Ketola, K. 2011b. Suomalaisten uskonnollisuus. Teoksessa K. Ketola, K. Niemelä, H. Palmu & H. Salomäki. Uskonto suomalaisten elämässä: uskonnollinen kasvatusta, moraalit, onnellisuus ja suvaitsevaisuus kansainvälisessä vertailussa. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto, 7 - 24.

Komulainen, J. 2009. Monien uskontojen Suomi. Teoksessa J. Komulainen & M. Vähäkangas (toim.) Luterilaisen Suomen loppu? Kirkko ja monet uskonnot. Helsinki: Edita, 12 - 40.

Koski, J. 2014. Myyntityö ammattina. Fenomenografinen tutkimus tradenomiopiskeijoiden käsityksistä. Väitöskirja. Tampereen yliopisto. Kasvatustieteiden yksikkö. Acta Universitatis Tamperensis 1455 - 1616; 1900. Tampere: Tampere University Press.

Koskinen, M. 2011. Fenomenografia tutkimuslähestymistapana. Teoksessa A. Puusa & P. Juuti (toim.) Menetelmäviidakon raivaajat. Perusteita laadullisen tutkimuslähestymistavan valintaan. Helsinki: JTO, 267 - 280.

Kronqvist, E-L & Pulkkinen, M-L. 2007. Kehityopsykologia: Matkalla muutokseen. Helsinki: WSOY Oppimateriaalit.

Laitila, M. 2010. Asiakkaan osallisuus mielenterveys- ja päihdetyössä. Fenomenografinen lähestymistapa. Väitöskirja. Itä-Suomen yliopisto. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in health sciences 31. Kuopio: Itä-Suomen yliopisto.

Lehtinen, I. 2008. Muslimioppilas suomalaisessa koulussa. Teoksessa A. Kallioniemi & J. Luodeslampi (toim.) Moniuskontoinen koulu oppimisympäristönä. Helsinki: LK-kirjat, 84 - 90.

Liebkind, K. 2001. Kun kulttuurit kohtaavat. Teoksessa K. Liebkind (toim.) Monikulttuurinen Suomi. Etniset suhteet tutkimuksen valossa. 2. painos. Helsinki: Gaudeamus, 13 - 27.

Luodeslampi, J. & Nevalainen, S. 2005. Kehittyvät lähestymistavat Teoksessa A. Kallioniemi & J. Luodeslampi (toim.) Uskonnonopetus uudella vuosituhannella. Helsinki: Kirjapaja, 373 - 422.

McGrath, A. E. 2001. Christian theology. An introduction. 3. painos. Malden: Blackwell Publishers.

Martikainen, T. 2008. Muslimit suomalaisessa yhteiskunnassa. Teoksessa T. Martikainen, T. Sakaranaho & M. Juntunen (toim.) Islam Suomessa. Muslimit arjessa, mediassa ja yhteiskunnassa. Helsinki : Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 62 - 84.

Martikainen, T., Sakaranaho, T. & Juntunen, M. 2008 (toim.) Islam Suomessa. Muslimit arjessa, mediassa ja yhteiskunnassa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura

Marton, F. 1981. Phenomenography - Describing conceptions of the world around us. Instructional Science 10 (1981), 177 - 200.

Metsämuuronen, J. 2006. Metodologian perusteet ihmistieteissä. Teoksessa J. Metsämuuronen (toim.) Laadullisen tutkimuksen käsikirja. Helsinki: International Methelp.

Mikkola, K. 2008. Uskonnollinen muutos Suomessa. Teoksessa A. Kallioniemi & J. Luodeslampi (toim.) Moniuskontoinen koulu oppimisympäristönä. Helsinki: LK-kirjat, 35 - 65.

Niemelä, K. 2003. Suomalaisten uskonnollisuus uuden vuosituhannen alussa. Teoksessa E. Helander (toim.) Muutoksen tulkkinä. Kirkot ja uskonnollinen elämä osana yhteiskuntaa. Helsinki: Kirjapaja, 140 - 157.

Niemelä, K. 2011. Heikkeneekö uskonnollisuus ikäryhmissä? Uskonnollinen kasvatus ja sen merkitys uskonnollisuuden selittäjänä. Teoksessa K. Ketola, K. Niemelä, H. Palmu & H. Salomäki. Uskonto suomalaisten elämässä: uskonnollinen kasvatus, moraalit, onnellisuus ja suvaitsevaisuus kansainvälisessä vertailussa. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto, 40 - 59.

Niikko, A. 2003. Fenomenografia kasvatustieteellisessä tutkimuksessa. Kasvatustieteiden tiedekunnan tutkimuksia N:o 85. Joensuu: Joensuun yliopistopaino.

Oser, F. & Gmünder, P. 1991. Religious Judgement. A Developmental Approach. Birmingham, AL: Religious Education Press.

Paarma, J. 2005. Kansankirkon mahdollisuudet tänään. Teoksessa K. Vaismaa (toim.) Trendi, brändi ja evankeliumi: Puheenaihetta kirkon missiosta. Helsinki: Karas-Sana, 54-63.

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004. Opetushallitus.

Piaget, J. 1988. Lapsi maailmansa rakentajana. Juva: WSOY.

Puusa, A. 2011. Haastattelu laadullisen tutkimuksen menetelmänä. Teoksessa A. Puusa & P. Juuti (toim.) Menetelmäviidakon raivaajat. Perusteita laadullisen tutkimuslähestymistavan valintaan. Helsinki: JTO, 73 - 87.

Ratcliff, D. 2007. "The Spirit of Children Past": A Century of Children's Spirituality Research. *Christian Education Journal*. Series 3. Vol. 4, No. 2, 218 - 237.

Räsänen, R. 2009. Teachers' intercultural competence and education for global responsibility. Teoksessa M-T. Talib, J. Loima, H. Paavola & S. Patrikainen (eds.) *Dialogs on Diversity and Global Education*. Frankfurt am Main : Peter Lang, 29 - 50.

Sakaranaho, T. 2006. Religious Freedom, Multiculturalism, Islam. Cross-reading Finland and Ireland. *Muslim Minorities Volume 6*. Leiden : Brill.

Sakaranaho, T. 2008. Islam ja muuttuva katsomusaineiden opetus koulussa. Teoksessa T. Martikainen, T. Sakaranaho & M. Juntunen (toim.) *Islam Suomessa. Muslimit arjessa, mediassa ja yhteiskunnassa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 157-181.

Soininen, M. 2006. Multiculturality - A challenge to Teachers. Teoksessa T. Merisuo-Storm & M. Soininen (Eds.) *Cultural Diversity and its Impact on Education*. Turku: Turun yliopisto, 7 - 22.

Simojoki, M. 1980. Luterilaisen uskon tienviittoja. Augsburgin tunnustuksen opetuksia. Porvoo: WSOY.

Talib, M.-T. 2002. *Monikulttuurinen koulu. Haaste ja mahdollisuus*. Helsinki: Kirjapaja.

Tamm, M. 2002. *Lasten ja nuorten uskonnollinen maailma*. 2. painos. Helsinki: Lasten keskus.

Tamminen, Kalevi. 1981/B5. Lasten ja nuorten uskonnollinen kehitys 1. Helsingin yliopiston käytännöllisen teologian laitos. Uskonnonpedagogiikan julkaisuja B5/1981.

Tamminen, K. 1983/B11. Uskonnollinen ajattelu ja uskonnolliset käsitteet kouluiässä 2: jumalakuva, rukouskäsitys ja käsitys kuolemasta. Helsingin yliopiston käytännöllisen teologian laitos. Uskonnonpedagogiikan julkaisuja B11/1983.

Tamminen, K. 1996. Gender differences in religiosity in children and adolescents. Teoksessa Francis, L.J., Kay, W. K. & Campbell, W.S. (toim.) Research in religious education. Herefordshire: Gracewing, 163-188.

Tilastokeskus. Viitattu 9.6.2016

http://pxnet2.stat.fi/PXWeb/pxweb/fi/StatFin/StatFin__vrm__vaerak/065_v_aerak_tau_206.px/?rxid=3735d5d8-eac3-4474-8c83-18ff14f89260

Tirri, K. 2003. Miten uskontoa opitaan? Teologinen Aikakauskirja 2 (2003). Helsinki: Teologinen julkaisuseura, 102 - 106. Opiskelijakirjaston verkkojulkaisu 2005. Viitattu 21.5.16

https://www.researchgate.net/profile/Kirsi_Tirri/publication/28368090_Miten_uskontoa_opitaan/links/09e4150c63597cd82d000000.pdf

Ubani, M. & Tirri, K. 2006. How do Finnish pre-adolescents perceive religion and spirituality? *International Journal of Children's Spirituality*. Vol 11. No. 3, 357 - 370.

Ubani, M. 2013. Peruskoulun uskonnonopetus. Jyväskylä: PS-kustannus.

Uljens, M. 1989. Fenomenografi - forskning om uppfattningar. Lund: Studentlitteratur.

Uljens, M. 1996. On the philosophical foundations of phenomenography. Teoksessa G. Dall'Alba & B. Hasselgren (toim.) Reflections on phenomenography. Toward a Methodology? Göteborg Studies in Educational Sciences 109. Göteborg : Acta Universitatis Gothoburgensis, 103-128.

Valkonen, L. 2006. Millainen on hyvä äiti tai isä? Viides- ja kuudesluokkalaisten lasten vanhemmuuskäsitykset. Väitöskirja. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä studies in education, psychology and social research 286.

LIITTEET

HAASTATTELURUNKO

1. Käsitys uskonnosta

Käsitys uskonnosta

- *Määritelmä*
- *Merkitys*
- *Mikä tärkeää*
- *Mikä hyvää/huonoa*

Uskonnolliset kiinnostuksen kohteet

Oma uskonto ja sen tärkeys

- *Oman usk. viitekehyksen tiedostaminen*
- *Merkitys itselle*
- *Oma uskonnollinen aktiivisuus*
- *Kodin uskonnollinen aktiivisuus*

Tiedonsaanti uskonnoista

- *Aihepiirin käsittely koulussa, kotona, kavereiden kanssa, harrastuksissa*
- *Muut lähteet (internet, tv, lehdet)*

Eri uskonnot

- *Islam*
- *Juutalaisuus*
- *Hindulaisuus*
- *Buddhalaisuus*

2. Uskonnon ulottuvuudet

Uskonnollinen tietämys (intellektuaalinen ulottuvuus)

Tietämys eri uskonnoista

- *Kristinusko*
- *Islam*
- *Juutalaisuus*

- *Hindulaisuus*
- *Buddhalaisuus*

Uskontojen opit (ideologinen ulottuvuus)

Määritelmä: Jokaisessa uskonnossa on tiettyjä oppeja, jotka opettavat esimerkiksi, millainen Jumala on, mistä ihminen on tullut, mitä tapahtuu kuoleman jälkeen jne. Opeista monesti myös määritellään, mikä on oikein ja väärin ja miten ihmisen tulee elää (mikä on sallittua ja mikä on kiellettyä).

Oman uskonnon opit

- *Yleiset kristinuskon opit*
- *Omat uskomukset*

Eri uskontojen opit

- *Kristinusko*
- *Islam*
- *Juutalaisuus*
- *Hindulaisuus*
- *Buddhalaisuus*

Mielipide opeista

- *Hyvät/huonot puolet*
- *Oppien paremmuus/huonomuus suhteessa muihin*
- *Seuraukset oppien noudattamisesta/noudattamattomuudesta*

Uskonnollinen toiminta (rituaalinen ulottuvuus)

Määritelmä: Uskontoihin liittyy monenlaisia rituaaleja eli tapoja ja toimintoja, joita ihmiset tekevät. Tällaisia saattavat olla esimerkiksi rukoilu, uskonnollisissa tilaisuuksissa käyminen, uskonnollisten asioiden pohtiminen, jumalan palvominen jne.

Tavat/rituaalit uskonnoissa

- *Kristinusko*
- *Islam*
- *Juutalaisuus*
- *Hindulaisuus*
- *Buddhalaisuus*

Mielipide rituaaleista

- *Hyvät/huonot puolet*

- Pakko/vapaaehtoisuus

Rituaalien tarkoitus/pyrkimys

Uskonnolliset kokemukset (kokemuksellinen ulottuvuus)

Määritelmä: On olemassa ns. hengellisiä kokemuksia. Niissä ihminen kokee jotain yli-luonnollista, jotain sellaista, mikä ei liity ihan tavalliseen arkipäivään. Hengellisiä kokemuksia voivat olla esimerkiksi seuraavanlaiset asiat: ihminen tuntee jumalan/enkelin/paholaisen tms. olevan lähellä; ihminen kokee, että jumala/enkeli tms. suojeli häntä jossain tilanteessa; ihminen kokee, että jumala vastasi hänen rukoukseensa, ihminen sanoo nähneensä enkelin jne.

Hengelliset kokemukset

- Omat kokemukset
- Kokemukset, joista on kuullut (keneltä, mistä?)

Erialaisten usk. kokemusten paikkansapitävyys, totuudellisuus/valheellisuus

Uskonnon näkyminen elämässä (seuraamuksellinen ulottuvuus)

Määritelmä: Uskontoihin kuulumisen/jonkin uskonnon oppiin uskomisen näkyminen yleensä jollain tapaa ihmisen elämässä. Se voi näkyä esimerkiksi seuraavilla tavoilla: joku haluaa/ei halua tehdä tiettyjä asioita (esimerkiksi syödä jotain, pukeutua tietyllä tavalla); joku uskoo elämän jatkuvan kuoleman jälkeen; joku uskoo, että hänen tulee kertoa uskostaan muille ihmisille jne.

Eri uskontojen seuraukset elämässä

- Säännöt, kiellot, rajoitukset
- Arvot, moraali, maailmankuva

Kuuluminen uskontoon

- Merkitys tässä elämässä/kuoleman jälkeen
- Uskonnollisuus ilman uskontoon kuulumista
- Seuraukset, jos ei usko mihinkään

3. Muut uskonnot

Omat kokemukset ja huomiot eri uskonnoista

- *Kokemusten sisältö*
- *Kokemusten kertyminen (koulu, vapaa-aika, harrastukset, perhe- ja ystäväpiiri jne.)*

Kuuluminen uskontoon

- *Ilmitulo/selviäminen (miten voi huomata?)*
- *Vain yksi uskonto vs. kuuluminen moneen uskontoon*
- *Sitoutuneisuus omaan uskontoon*

Muihin uskontoihin kuuluvat ystävät/tuttavat

- *Uskonnollinen viitekehys*
- *Uskonnon näkyminen elämässä*
- *Uskonnolliset katsomukset, mielipide niistä*
- *Erilaisuus/samanlaisuus suhteessa kristittyihin*
- *Paremmuus/huonomuus suhteessa kristittyihin/muiden uskontojen edustajiin*

Uskontojen totuudellisuus

- *Eri uskontojen totuudellisuus/valheellisuus (kristinusko, islam, juutalaisuus, hindulaisuus ja buddhalaisuus)*
- *Paremmuus/huonomuus suhteessa muihin*

4. Uskontoihin liittyvät kuvat

Mihin uskontoon kuva liittyy?

Mitä kuvassa mielestäsi on/ tapahtuu?

5. Väitteet

Mielipide seuraavista väitteistä (samaa/eri mieltä):

1. Oppilaat saavat kieltäytyä tietyistä oppitunneista uskontonsa vuoksi (esim. liikuntatunnit joilla tanssitaan)

2. Minua ei haittaa se, mitä kaverini ajattelevat uskonnoista
3. Koulustani tekee/tekisi kiinnostavan se, että siellä opiskelee eri uskontoihin kuuluvia oppilaita
4. Uskon, että voin olla kaveri sellaisten ihmisten kanssa, joiden uskonto tai kulttuuri on minulle vieras
5. En voisi kuvitella osallistuvani toisen uskonnon uskonnolliseen tilaisuuteen